

Loengukonspekt
”Märk-sümbol-rahvaornamentika.”

Käesolev konspekt valmis põhiliselt järgmiste allikate toel:

- Kello, K. Väike märgiatlas. – *Haridus*. 2002-2007.
- Pallo, S. Märk kui sümbol. [WWW]. <http://www.erm.ee/?node=94> (01.08.2007).
- Valk, H. Võre, sõel ja rist. Võreripatsid ja nende tähendus. – Rmt.: *Setumaa kogumik* 2. Tallinn, 2004, lk 233-313.
- Viires, A. Kultuur ja traditsioon. – Rmt.: *Eesti Mõttelugu* 39. Tartu: Ilmamaa, 2001.

Teemad:

1. Mõisted + Märgistruktuuride areng läbi kultuuriajaloo
2. Märgid, sümbolid + rahvaornamentika
3. Eestlaste värviilm rahvatraditsioonis

1. Märgistruktuuride areng

Läbi aegade on eestlased oma ehedel, kudumitel ja peremärkidena kasutanud geomeetrilisi märke. Osad neist märkidest on sümbolid, mis omavad kindlat tähendust ja eesmärki. Kas sümbolid tekkisid teatud keskusest ja levisid sealt edasi või on olemas kollektiivne alateadvus ja võimalus, et ühesugused märgid tekkisid igal pool iseseisvalt? Kas teatud keskuses tekkinud sümbolid võisid jõuda ka meile, saades eeskujuks eesti geomeetrilisele muustrile ja peremärkidele? Konspekti koostamisel lähtuti hetkel ametlikult käsitatavast kultuuriajaloo arenguloost, arvestades ka viimasel ajal esile kerkinud Hüperborea tsivilisatsiooni kultuuri. Peab aga kohe lisama, et antud konspekti eesmärgiks ei ole anda konkreetseid, must-valgeid vastuseid, pigem näidata mõningaid võimalusi, arenguteid.

Kultuuri aluseks on märk, sümbol. See on tähtsam ja ühendavam kui keel. Märk on see, mis ühendab inimeste kõrgemat teadvust.

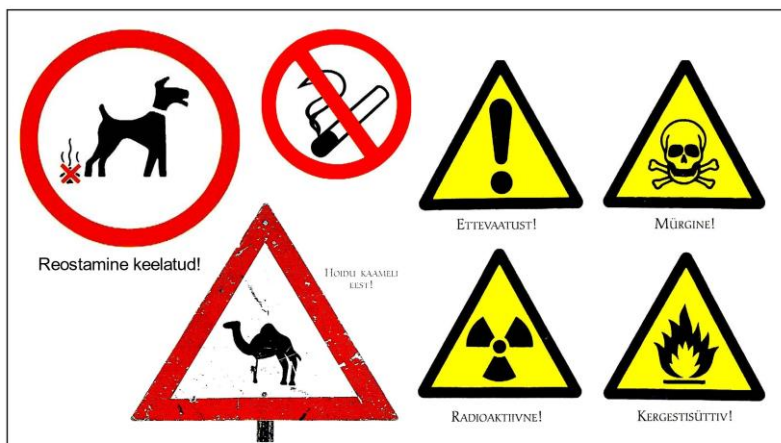
MÄRK

... on ese või idee, mis üsna avalikult osutab millelegi muule.

Näiteks:

- reklaam viitab kiidetavale kaubale;
- liiklusmärk eesolevatele teeoludele;
- žest väljendab meeleolu
- jne.

**SÜMBOL
SÜMBOOLNE**

... võrdkuju, pilt, märk või ese, millega tinglikult tähistatakse midagi abstraktset, asendatakse sõna mõistet või suhet.

Sümbol on miski, mis oma olemuse või välimuse kaudu väljendab või esindab midagi, mis on märksa keerulisem kui ta ise.

... sümbolina käsitatav, võrdkujuline.

VT! Tõnis Vindi film "Lielvarde vöö"

<https://www.youtube.com/watch?v=hyQixd-GSM&t=8s>

SÜMBOL – on selgelt seotud märgiga ja neid sõnu tarvitatakse sageli samatähenduslikena, kuid üldiselt on sümbolil siiski sügavam mõte. Sümboliteks nimetatakse ka teaduses kasutatavaid märke. Sajandite jooksul sümbolite tähendusmaht ja keerukus kasvavad vastavalt kultuurikontekstile. Kuid teemad, millele inimkond on aegade algusest peale pööranud esmatähelepanu, on jäänud enam-vähem samaks – nii mulla kui inimese viljakus, sünn, elu ja surm.

SÜMBOOLNE – sümbolina käsitatav, võrdkujuline.

RAHVUSLIKUD SÜMBOLID

- Rahvaluule, sh regilaul.
- versus Vabadussõda.
- Eesti talu ja talukultuur.
- Laulupeod ja hiljem ka rahvatantsupeod.
- Eesti riik.
- Loodus.
- Vana kirjakultuur, väga kõrge kirjaoskusega rahvas.
- Omakeelne trükisõna ja kooliharidus.
- 2000. aastate alguses Võrumaa kooliõpilaste küsitlusele vastajad nimetasid oluliste 20. sajandi eesti kangelastena nt Lembitut, Konstantin Pätsi, Jeesust.

SÜMBOLID JA AJALUGU

- Sümbolid aitavad tõlgendada ajalugu, nad muutuvad aja jooksul.
- Ajalugu ja minevikku esitatakse tavaliselt valikuliselt (Serbia, Bulgaaria – põlised kristlikud maad, välistatakse islami osa ajaloos; Eestis välistati pikka aega baltisaksa ajalugu, kuna kogu eelnev ajalookirjutus ignoreeris eestlasi – nad olid oma maal nähtamatu rahvas), minevikku valitakse esindama teatavad sümbolid.
- Sümbolitel on oluline osa näiteks vastupanuliikumises, samuti võimu teostamisel. Totalitaarsetes lähiajaloo riikides sümbolitel oluline roll (Nõukogude Liit, natsionaalsotsialistlik Saksamaa).

ISIKSUS JA SÜMBOLID

Sümbolite kasutamine on isiklike ehituslike-või sotsiaalsete tähenduste rekonstrueerimine, konstruktiivne alternatiivsus.

Inimesed kasutavad narratiive pragmaatika jaoks ja prognoositavat kasulikkust põhjenduskaasidena, kuna ühegi väite lõplik tõde ei ole kättesaadav.

On kaks liiki põhisümboleid: üldistavad sümbolid ja täpsustavad sümbolid. Üldistavad sümbolid – üks sümbol sisaldab mitut tervikideed või märki. Selline sümbol esindab kõiki ideid üheaegselt, sh sisaldab sümboli pühasid tähendusi. Täpsustavad sümbolid annavad võimaluse töötada keerukate kontseptsioonide ja tunnetega, nii et nad muutuvad individile arusaadavaks. Kui sümbol sellisel moel osadeks võetakse, saab kontseptsiooni teistele efektiivsemalt edasi anda. Täpsustavad sümbolid kategoriseerivad kogemusi ja maailma.

Sherry Ortner

SÜMBOLITEST ÜHISKONNAS

Erich Fromm (The Forgotten Language, 1952) eristab:

- 1) konventsionaalsed sümbolid - kasutusel matemaatikas, tootmises jm;
- 2) juhuslikud sümbolid - tähendus pärineb ajutisest assotsioonist – üks asi sümboliseerib teist;

3) universaalsed sümbolid – valitseb loomuomane seos sümboli ja selle vahel, mida ta esindab.

J. E. Cirlot (A Dictionary of Symbols, 1971) toob esile sümbolite omavahelise seotuse, nende nn süntaksi, esinemise klastritena ja kumuleeruvad tähendused nt rahvajuttudes, ruumis (kunstiteosed, graafiline disain) aegruumis (unenäod, draama). Ta tõstab esile, et "Sümboleid ei saa kunstlikult luua ega leiutada neile täiesti isiklikke tähendusi – need on üldised märgid, mis liiguvad universaalsuse suunas ja on vaimuelu loomulik osa.

Mary Douglas (Natural Symbols, 1973) väitel saavad sümbolid tähenduse üksnes suhtes teiste sümbolitega ja sellest moodustuvates mudelites. Nimelt mudelid annavad tähenduse. Sealjuures ei ole mudelis esinevatel üksiksümbolitel oma, ülejäänutest isoleeritud tähendust. Sellise sümbolite süsteemi moodustavad kindlasti mõnede pühade juurde kuuluvad sümbolid, nt jõulud. Lisaks nn jõuluvärvidele rohelisele, punasele-kuldsele, kuuluvad selle juurde paljud sümbolid alates küünaldest ja küünlavalgusest kuusepuu või –vanikuteni, igihaljad taimed, kellukesed, kirik jpm.

Tänapäevase ühiskonna juurde kuulub, et ühendustel ja organisatsioonidel on oma tunnussümbolid: märk, vapp, logo, lipp, hümn või tunnuslaul. Seda nii kooridel, koolidel, seltsidel kui muudel ühendustel. Tänapäevane riik ei toimima kui tal ei ole samu tunnuseid: vapp, lipp, hümn, enamasti ka riigipiir ja fikseeritud keel/keeled kui riigikeeled. Lisaks on mõnigi kord määratletud rahvus/riigi tunnusloom, -lind, -kivi või muu looduse. Tihti on neid uusajal valitsejate asemel kujutatud ka vapil või rahatähtedel, elanikkond võib ennast naljatamisi kutsuda ühe tunnuslooma järgi, seda võivad laiemalt kasutada teised rahvad (uusmeremaalased – kiivid, australlased – kangurud).

Sherry Ortner kui tänapäevaste kultuuride ja sümbolite uurija on jaganud sümbolid kaheks tüübiks: üldistavad ja täpsustavad sümbolid.

Üldistavad sümbolid kombineerivad ja üldistavad mitmed lõplikud ideed ühe kogeja poolt vastuvõetava sümboli või märgi alla. Sel juhul esindab üks sümbol kõiki ideid üheaegselt, võib sisaldada mitmeid pühasid sümboleid või olla nt selline üldistav sümbol nagu seda on nagu Ameerika lipp osa ameeriklaste jaoks.

Üldistavad sümbolid toimivad katalüsaatorina, mõjutades vastuvõtjat. Täpsustavad sümbolid esindavad eristamatuid mõtteid ja tundeid ning on tähendusrikkad indiviidi jaoks.

Valge laev kui rahvuslik ja universaalne sümbol. Valge laeva ootamine; Valge laev – põgenikelaev ja vabastaja, Valge Laeva kohta teadete ootamine Ameerika Hääle saadetest.

SÜMBOLID TRADITSIOONILISES KULTUURIS. ARVUD

- Arvud kesksed babüloonia usundis, ka pütaagorlaste koolkonnas (keskne arvumüstika), samuti hinduismis. Eesti rahvausundis eendub teatavate arvudega seotud pärimus (3, 7, 9, 12).

- Põlisrahvastel sageli arvusüsteem rajatud teistel alustel, nt hopid: 1,2,3, palju; arvutamiseks ja arvepidamiseks numbreid ei vajata. Eesti pärimuses mustsada, sada tähendusega 'palju', 'loendamatu'.
- Pütaagorlased tõlgendasid arvusid kui asjade algupära ja universumi harmoonia alust; arvud universaalsed kunstis, muusikas, poeesias.
- Kristlikus kultuuris arvud seotud kesksete mõistetega, neil on kõrge väärtus.
- **Null** - mitteeksisteerimine, igavene, kvantiteedi ja kvaliteedi puudumine.
- **Üks** - ürgalne ühtsus; algus; looja; Jumal, isa; jumalikkus.
- **Kaks** - duaalsus; muutumine; mitmekesisus; konflikt ja teistsugusus; staatilisus; stabiilsus; inimese dualistlik loomus; Kristus kui jumal ja mees.
- **Kolm** - loov ja edasiviiv jõud; süntees. Kolmeosaline maailm koosneb taevast, maast ja veest/allilmast; inimene koosneb kehast, hingest ja vaimust või sünnist, elust ja surmast; kõigil on algus, keskpaik ja lõpp; minevik, olevik ja tulevik jm. Kristluses kolmainsus; hinge, vaimu ja ihu ühendus. $3 \times 4 = 12$, esindab sodiaagi märke ja kuude arvu aastas. Folklooris võrdub kolm ka mõistega 'palju', seal kehtib laiemalt kolmarvu reegel: kolm soovi; muinasjuttudes jõutakse kolme tegevusega sihile, kolm printsi või printsessi/venda / nõida / saatusejumalannat / haldjat (neist kaks head ja üks halb).
- Neli - staatiline arv, vastandub ringikujulisele ja dünaamilisele. Neli on terviklikkus; totaalsus; lõpetamine; ühtekuuluvus. Neli aastaega, neli tuult, põhipunkti, ruudu külge, risti otsa, paradiisijõe ja põrgu osa, püha mäe. Neli on Vanas Testamendis emblemaatiline arv. Neli paradiisi jõe moodustavad risti, maal on neli veerandit, jne.
- Viis - inimese arv, pentagon väljasirutatud käte ja jalgadega. Sarnaselt ringile sümboliseerib viieharuline täht täiust, see on neli põhipunkti ja kese. Viie õielehega lilled ja viieharulised lehed (roos, lillia, viinapuu) esindavad mikrokosmost. Viieharuline täht tähistab terviklikku indiviidi, vaimset pürgimust ja haridust. Alaspidi harudega viisnurk on nõiduse ja musta maagia sümbol.
- **Kuus** - $1+2+3=6$. Sümboliseerib polaarsuste liitu: kaks kokku-põimunud kolmnurka - ülespidine on mees, tuli ja taevas ning alaspidise tipuga kolmnurk on naine, vesi ja maa. Kuus sümboli-seerib armastust; tervist; ilu; saatust, õnne. Päikeserattal on kuus kiirt (kodarat). Kuueharuline täht ehk Saalomoni täht. –
- **Seitse** - Universumi arv, makrokosmos. Ühendab endas 3 (taeva arv, ka hing) ja 4 (maa arv). Seitse taevast, põrgut, suurt planeeti, päikesekiirt, tarkusesammast, nädalapäeva, nooti, maailmaimet. Seistmepäine draakon - India, Pärsia, Kaug-Ida; kelti ja Vahemere müütides. Kristlus: seitse sakramenti; põhilist voorust; surmapattu; purgatooriumi tasandit; vaba kunsti; suurt prohvetit; paastumise ja patukahetsuse aeg; seitsmes päev kui puhkepäev.
- **Kaheksa** - vaimse alguse arv, paradiisi jõudmise arv;
- **Üheksa** - 3×3 , lõpetamine; täielikkus; teadmised; algus ja lõpp; maapealne paradiis; ringjoone arv. Sümbol – kolmnurgad. Tule ja vee, mäe ja koopa sümbol. Kristlus: vähe esindatud. Kolm korda kolm inglite koori, üheksa sfääri ja ringi seoses põrguga.

- **Kümme** - kosmose arv. Kristlus: kümme käsku; kümnes osa tuleb anda jumalale.
- **Kaksteist** - Terviklik tsükkel; kosmiline kord. 3x4 tähistab esoteerilist ja eksoteerilist. Kaksteist sodiaagimärki ja 12 kuud aastas, 12 tundi ööpäevas.
- **Kolmteist** - Juudas Iskarioti arv ja seetõttu õnnetu arv, see on ka nõidade ja nõiakogunemistega seotud arv. Maiadel on 13 taevast, millest igaühte valitseb jumal.
- **Nelikümmend** - initsiatsioon; surm. Kristlus: 40 päeva paastu, ülestõusmiseni, Vanas Testamendis on Mooses 40 päeva Siinai; rahvausundis sagedasti hinge elukoha või surmapaiga lähiümbruses viibimise aeg.
- **666** - metsalise märk ja inglite arv. Kristluses metsalise, Antikristuse märk. Kabalistikas päikesedeemoni arv.
- **888** - Jeesuse arv.

ARVUD EESTI RAHVALUULES

Arvud on loendamis-, arvutamis- ja rahvaluules ka mõõtühik. Arvud on olulised müütides ja rituaalides, maagiliste tavade ja arstimisriituse juures, loitsudes, lastefolklooris, igapäevases kombestik. Arvu-sümboolika tähendab omistab teatud arvudele idamaade kultuuris, antiikilmas, keskajal ja tänapäevastes salateadustes kindla väärtuse ja tähenduse. Keskajal oli paaritu- ehk liigarv hinge ja elu sümbol, seevastu paarisarv märkis ihulikku ja üldse füüsilist olemust. Null tähendas mitteolemist, eimiskit, kolm kristluse põhivoorusi (usku, lootust, armastust), terviklikkust ja täiuslikkust (algust, kestust, lõppu), neli - maiseid hüvesid ja põhielemente (vett, tuld, maad, õhku), nelja ilmakaart ja nelja põhilist tuule suunda jm. Üldtuntud on seitse kui püha ja õnnetoov arv, kuna kolmteist tähendab paha ja õnnetust (nt 13 lauast istujast sureb üks, sest pühal õhtusöömaajal oli 13 osavõtjat ja üks neist - Jeesus - suri). Kordamine tagab edasikandumise ja on oluline tavandi püsimise seisukohast.

VISUAALSED SÜMBOLID EHK MÄRGID

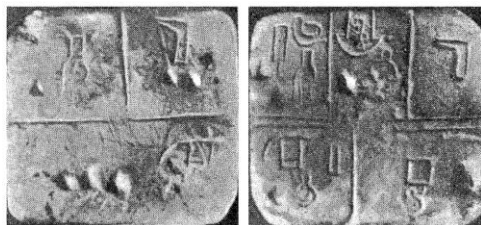
Juba vanemad templid on kaunistatud/kirjutatud märkidega. Neoliitikumist pärinevatel esemetel, megaliitidel ja kultuspaikades võib leida mitmeid sümboleid: rombid, kolmnurgad, spiraalid, ringikujulised kaunistused jm, mis olid kas kivisse raiutud/õõnestatud või värvitud. Ilustamise kõrval oli eesmärk nende kohtade pühaduse teadvustamine. Spiraalsed ja ringikujulised kaunistused loovad ühtlasi liikumise illusiooni.

Tähestik oli oluline märk paljudes vanades kultuurides. Kirjutamine ja lugemine olid väljavalitute oskused. Tähestik ja kirjutatu omandas sümboli tähenduse, oli kasutusel hilise ajani kui kaitse, tikiti seetõttu nt seinavaipadele. Varasemad kirjutised ja joonised olid sageli hiljem tundmatud ning dešifreerimiseni käsitleti neid kui kaunistusi. Egiptuse kiilkiri mõistatati 19. sajandil, Eestis kasutatud ruunikiri ja -märgid ruunikalendritel ja sirvilaudadel muutusid 19. sajandi lõpuks arusaamatuks.

GRAAFILISED SÜMBOLID ehk **graafid** - on märgid, mida on joonistatud, maalitud või millessegi graveeritud.

IDEOGRAAF

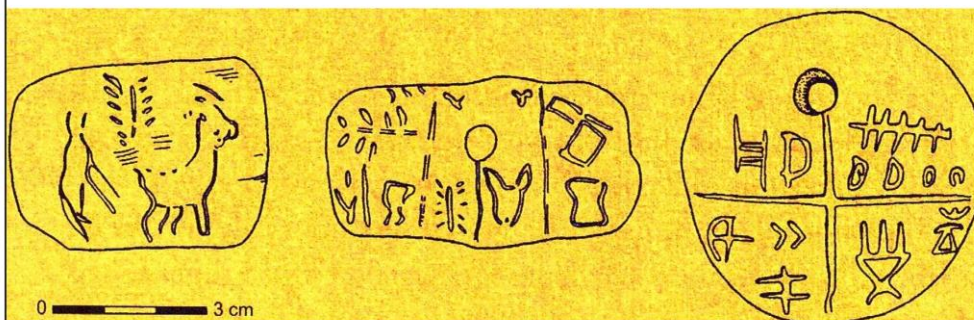
... **mõistekiri** - on maailma vanimaid kirju, arenenud piltkirjast.

Maailma vanima **piltkirjaga** savitahvlike sumeri linnast Kišist Eufraati äärest Bagdadist lõuna pool.

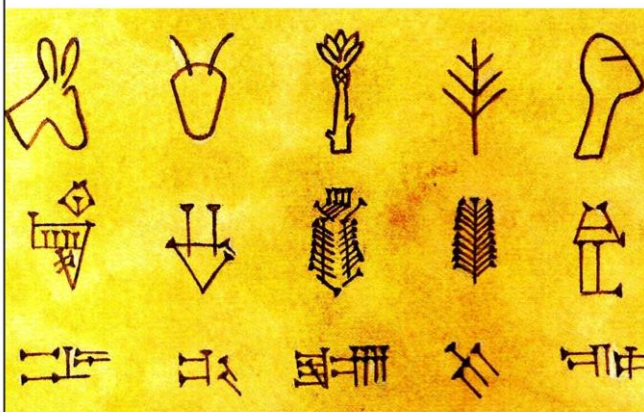
3 savitahvlikest Rumeenia aladel 6800-7400 aasta eest asunud Vinča kultuurist.

Kui see on piltkiri, on ta vanem Sumeris leitud.

PILDIST KIILKIRJAKS

Mesopotaamia piktograafid

Koopainimestel oli kirjakeel?

Meie esivanemad kasutasid kirjalikku suhtlemist ammu enne tsivilisatsioonide teket. See nähtub 146 erineva Prantsusmaal asuva koopa seintelt leitud märkide analüüsist, mille teostas Kanada antropoloog Genevieve von Petzinger. Tema analüüsi tulemused näitavad, et jääaja kütid ja korilased kasutasid neid märke juba 35 000 aastat tagasi. See on tähelepanuväärne, kuna esimesi tõelisi kirjakeeli peetakse vaid viie kuni kuue tuhande aasta vanusteks.

	TERAVNURK 42% leiukohtadest		NUIA KUJUTIS 15% leiukohtadest
	SULE KUJUTIS 25% leiukohtadest		KATUSE KUJUTIS 10% leiukohtadest
	KOLMNURK 20% leiukohtadest		LINNU KUJUTIS Alla 10 % leiukohtadest
	LEHVIKU KUJUTIS 18% leiukohtadest		MAO KUJUTIS 7% leiukohtadest
	TOPELTRIST 17% leiukohtadest		KAMMI KUJUTIS 5% leiukohtadest

Eriti põnev on aga see, et umbes 5000 von Petzingeri leitud kirjamärki hõlmavad kokku kõigest 26 erinevat sümbolit, mille esinemist võib leida tervelt 20 000-aastase perioodi jooksul. Kas neil lihtsatel kritseldustel on tõesti mingi tähendus?

Von Petzingeri arvates on:

“Peaaegu kõik selle eriala inimesed on üksmeelel, et märkidega tahetakse midagi edastada. On raske öelda, mida märgid tähendavad, aga need ei ole tehtud juhuslikult. Siin on tegemist suhtlemisega.”

Prantsuse koopad Lascaux ja Chauvet on muidu tuntud oma uhkete koopamaalingute poolest ja kerge on väikseid lihtsaid märke nende kõrval märkamata jätta. Kuigi need märgid on teadlasi juba kaua huvitanud, avastas von Petzinger hämmastusega, et keegi pole koostanud täielikku ülevaadet selle kohta, kui palju märke seal tegelikult on.

Varem oli asjade vanuse määramine arheoloogide poolt väga ebatäpne, kuid uus tehnika on seda tohutult arendanud, nii et tänapäeval saab seinalt, piltidelt või kirjalt veidi proove kraapides täpse vanuse määrata. See aitas Kanada antropoloogi märkide kuju, värvi, geograafia ja vanuse kohta andmete kogumisel. Ta keskendus esialgu Prantsusmaale ja uuris seetõttu süstemaatiliselt läbi kõigi 146 koopa kirjeldused ja kogus märgid andmebaasi, mis lõpuks sisaldas umbes 5000 geomeetrilist märki.

Seejärel vaatas ta, kui mitu erinevat märki seal oli, mis ajast need pärinesid ja kas nende vahel on mingi seos. Selgus, et samad märgid korduvad perioodil 35 000 kuni 15 000 aastat tagasi. Mõned märgid leiduvad küll vaid üksikutes koobastes, aga teised on olemas kõigis selle ajaperioodi koobastes. Kuid, kui jääaja inimesed kasutasid nii

pika aja jooksul ja nii suurel geograafilisel alal ikka ja jälle ühtesid ja samu üksikuid märke, pidi see olema väga teadlik valik. Seega eksisteerib kirjakeele üks põhitingimus – nimelt konventsioon ehk kokkulepe selle kohta, kuidas märke tehakse.

Kaks märki koos annavad ühe mõiste. "Nad on märke täpselt ühtemoodi teinud. See ei ole veel kirjasüsteem, aga viis, kuidas nad märke kasutavad, näitab, et neil on kindel arusaam nende tähendusest," ütleb von Petzinger.

On raske öelda, mida märgid täpselt on tähendanud ja lisaks võis ühe märgi tähendus aja jooksul muutuda, kuigi väline kuju jäi samaks. Kuid analüüs viitab üheselt sellele, et inimesed arendasid kirjalikku suhtlemist juba 30 000 aastat enne esimesi tsivilisatsioone. Veenvaim argument selle kohta, et märgid on tõesti kirjasüsteemi algus, on nende sagedane koosinemine. Kõik viitab sellele, et märkidel on koos suurem tähendus kui eraldi, justkui moodustaksid kaks märki koos liitsõna või mõiste. Von Petzinger leidnud tõendeid ka selle kohta, et eksisteerinud on areng koopamaalingutest kirja tekkimise suunas. Ta on avastanud, et kui Prantsusmaal esinevad märgid alati koos loomapiltidega, siis Põhja-Hispaanias leidub seitse koobast, kus on ainult märgid ja ei ühtki loomajoonistust.

Võimalik, et märgid on piltide funktsiooni üle võtnud. Samuti on märkimisväärne, et koopamaalingud kaovad järsku 10 000 aastat tagasi, samas kui geomeetrised märgid esinevad jätkuvalt väikestel kaasaskantavatel objektidel. "See näitab, et teated olid sel ajal tähtsamad kui kunstiteosed," sõnab Genevieve von Petzinger. Teooriat varase kirjasüsteemi kohta kinnitab täiesti uus leid tuntud Chauvet' koopast Prantsusmaal, kus arheoloogid Marc Azéma ja Jean Clottes on just dekodeerinud, et paljud W-ga sarnanevad märgid on lihtne mammutikihvade kujutis. Teadlased avastasid lihtsalt mammuti pildi, kus kirjamärk W oli kriibitud otse kihvade peale. Märk vastab niisiis teatud tüüpi piktogrammidele või ikoonilisele kujutamisele, mis on üks tähtsamaid samme kirjakeele suunas. Abstraktne kirjamärk võimaldab joonistada mõisteid ja ideid, mida ei ole nii lihtne füüsilises vormis kujutada. Palju lihtsam on joonistada W-d kui mammutit, nii saab tunduvalt rohkem inimesi seda süsteemi kasutada. Hiljem on von Petzinger leidnud W-kirjamärke ka teistes koobastes

Loov mõtlemine sai alguse Aafrikast

Tekkiva kirjasüsteemi võimalus tõstatab sügavama küsimuse selle kohta, millal selline võime meie evolutsioonis tekkis. Abstraktsed märgid on nagu kunst ja koopamaalingud väljendavad suutlikkust luua tähendust edastavaid sümboleid. Sümboolset mõtlemist peetakse inimese arengu ajaloos keskseks, sest see eristas meid inimese varasematest liikidest ja muutis meid loomariigis täiesti eriliseks. Koopamärke on seni peetud tähistusteks, mis olid alguses primitiivsed ja hiljem kujunesid keerukateks edasiarenenud kujutisteks. Nüüdne analüüs kõigutab aga seda oletust, kuna kolm neljandikku märkidest leidub vanimates, üle 30 000 aasta vanustes koobastes ja keerukus on neis olemas algusest peale.

Kuid kust kirjamärgid siis pärinevad?

Vastus tuleb tõenäoliselt leida, ühendades geneetilised analüüsid arheoloogiliste leidudega, mis näitavad, et sümboolne mõtlemisviis pärineb varaseimatelt nüüdisinimestelt Aafrikast 75-100 000 aastat tagasi. Tegelikult arvavad paljud tänapäeva teadlased, et nüüdisinimene tekkis meie aju kvaliteedimuutuse tagajärjel, mida ei ole võimalik näha luude anatoomias, vaid mille tulemuseks oli "loominguline plahvatus". Seda kajastab igati meie esivanemate laialtlevinud uus töömeetod, millega nad hakkasid olemasolevaid ressursse tõhusamalt ära kasutama.

Lõuna-Aafrikas on arheoloogid muuhulgas leidnud 60-75 000 aastat vanu paremal tehnilisel tasemel noateri, vanimaid jälgi kalanduse kohta samast perioodist ning 75 000 aastat vanu geomeetrilisi mustreid ookruga töödeldud kivil ning jaanalinnumuna koortel kuulsast Blombose koopast. On ka märke sellest, et objekte on pika vahemaa taha veetud, mis viitab uut tüüpi sotsiaalsele organiseerumisele ning varasele majandustegevusele ehete, toormaterjalide ja toidu vahetamisega omapärase kaubandusvõrgu kaudu.

Kokkuvõttes näitavad praegu elavate inimeste geneetilised analüüsid, et kõik inimesed väljaspool Aafrikat pärinevad väikesest Aafrikas elanud inimeste grupist, kes hakkas koloniseerima maailma Lähis-Ida kaudu umbes 75 000 aastat tagasi. Rekordajaga – juba 60 000 aastat tagasi – jõudsid nad Austraaliasse, hiljem 40 000 aastat tagasi Euroopasse ja 15 000 aastat tagasi Ameerikasse. See muljetavaldav rännak annab koos arheoloogiliste leidudega tunnistust sellest, et meie esivanematel arenesid 75-100 000 aasta eest välja uued vaimsed tööriistad, mille tulemuseks oli uus kultuur ja uuendused – uuendused, mille nad mõne tuhande aasta jooksul kogu maailma koloniseerimisel ja kõigi teiste inimliikide väljatõrjumisel kasutusele võtsid.

Samad märgid kõigil mandritel

Genevieve von Petzingeri avastus, et enamik kirjamärke olid esimeste kaasaegsete inimeste Euroopasse saabudes juba välja arenenud, viitab samuti varasele loominguilisele plahvatussele Aafrikas. Peale selle on ta koostanud lühiülevaate kõigi mandrite geomeetristest märkidest ning see näitab, et paljusid neist 26-st märgist võib leida kõigil mandritel.

See on üsna tähelepanuväärne, kuna tookord puudus mandrite vahel kontakt. Kuigi von Petzinger rõhutab, et ennatlik on teha järeldusi, usub ta, et kirjamärgid olid meie esivanematel suhtlemise alusena olemas ja nad võtsid need Aafrikast lahkudes endaga kaasa.

Paljud faktid osutavad niisiis sellele, et nii loominguiline intelligentsus, koopamaalingud kui märgid pärinevad Aafrikast 75 000 aasta tagusest ajast. Esialgu paneb imestama, et teadlased ei ole leidnud tolleaegsest Aafrikast pärit koopamaalingutega koopaid, kuid tõenäoliselt on selle põhjuseks vaid see, et Aafrika pole nii põhjalikult läbi uuritud

kui Euroopa ja koopad ei püsi igavesti. Kui lubjakivikoobas on üle 30 000 aasta vana, on selle seinad tihti kokku langenud ning lagi sisse varisenud ning hiljem uue pinnasematerjali alla mattunud. Täiesti teistsugune võimalus võib olla, et koopamärgid on teatud universaalsed sümbolid, mida on ajaloo jooksul paljudes kohtades esinenud. Antropoloog J. D. Lewis-Williams on nimelt osutanud, et teatud koopamärkidel võib olla neurobioloogiline taust.

Koopainimestel oli kirjakeel
IMELINE AJALUGU
10.08.2011

IDEOGRAMM - Noodivõti on ideogramm, samuti hieroglüüf, number.

... on mõistekirja märk, mis ei tähista
häälikut ega silpi, vaid mõistet või sõna.

Seega on ideogramm spetsiaalne tüüp
sümboleid, graafiline märk, mis
sümboliseerib ideed või kontseptsiooni.

Lääne ideograafias on neli või viis põhielementi:

Neid põhikomponente kasutades saab joonistada
kõiki Lääne ideograafia ideogramme.

Reeglina on elementaarsetel märkidel (rist, ring, kolmnurk, nelinurk) diametraalselt vastandlikud tähendused:

- + - **rist** tähendab nii surma kui igavest elu ja pääsemist;
- - **ring** tähendab kõiksust, kõiki võimalusi ja samas ka nulli, tühjust;
- △ - **kolmnurk** tähendab nii kõrgemat jõudu, heaolu, tuld kui ka ohtlikku kurjuse jõudu;
- - **ruut** on nii maailma ja maapinna kui ka inimese poolt maapinnale loodu sünonüüm.

Kui märgi struktuur muutub keerukamaks, kaob vastandlikkus. Näiteks:

sümboliseerib ainult päikest ja kulda.

Iga reeglit kinnitab erand – nii on olemas elementaarseid märke, mis ei kannu vastandlikkust. Näiteks:

tähendab ainult armastust, mitte vihkamist ja armastust korraga;

tähendab ainult jõudu ja palavust, mitte jõuetust ja külma ja jõudu ja palavust.

ORNAMENT – (lad. *ornamentum*) tähendab kaunistust, ilustust. Sellest tulenevad mõisted **kaunistama** ja **ornamenteerima** ei ole aga sisult ühtivad, kuigi neil on kokkupuutepunkte. Kaunistada võib ja saab ka ilma ornamendita. Üldjuhtudel ei saa ornament eksisteerida iseseisva lõpetatud teosena ilma esemeta, ta ei ole peamine, tema ülesehituse ja iseloomu dikteerivad esemed. Ornamendi kasutamine esemel ei muuda seda praktilisemaks ega mugavamaks, kuid tema abil on võimalik juhtida teatavale osale tähelepanu.

KIRI, KIRJUTAMINE

... ornament, ornamenteerimine **eesti rahvapärases** kõnepruugis.

Esemetel olid kirjad ja esemeid kirjutati ehk tehti kirjuks neid ornamenteerides.

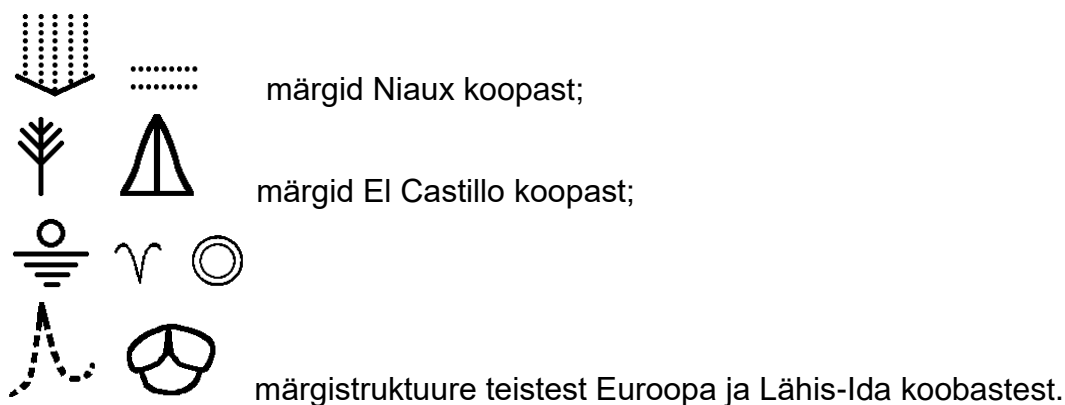
NÕIAMÄRGID – märgid, mida tehakse kaitseks kurja (õnnetuste, pahatahtliku nõiduse, haiguste) vastu. Need on enamasti üleloomulikke jõude sümboliseerivad kujundid (ring, kolmnurk jt) ning nende kombinatsioonid. Nõiamärke on kogu maailmas kasutatud juba alates esiajast. **Laialdaselt on need levinud ka rahvapärasest ornamendis.** Eestlased on üldtuntud nõiamärkidest enim kasutanud risti ja viiskanda , vähem kuus- ja kaheksakanda , haakristi ja silmusnelinurka . Nõiamärke joonistati, lõigati, põletati või kanti mõnel muul viisil vastavale objektile: hoonele, töö- või tarberiistale, loomale jms. Nõiamärki võis teha ka käega ainult sümboolselt.

I periood - vanem kiviaeg

Perioodi enne seda, kui inimene jättis endast maha kirjalikke teateid, nimetatakse eelajalooliseks ajaks. Meie teadmised sellest perioodist sõltuvad arheoloogilistest leidudest. Kuigi inimesesarnaste elanike jäänuseid on leitud milijoneid aastaid tagasi, ilmus esimene inimene Euroopas ja Lähis-Idas umbes 37 000 aastat tagasi ja teda nimetatakse "*homo sapiens*" ehk "*see, kes mõtleb*". Arheoloogid nimetavad vanimat inimkultuuri sellel ajal kasutusel olnud kivist tööriistade järgi vanemaks kiviajaks ehk paleoliitikumiks. See algas 3 miljonit aastat e.m.a. ja kestis aastani 10 000 e.m.a. Paleoliitikumiaegsest inimesest on maha jäänud koopa- ja kaljujoonistusi, vanimad neist 20 000 aasta vanused. Tänu joonistuste stiilile ja erinevatele kihistustele on võimalik dateerida märke just nende omavahelistes seostes.

Võiks oletada, et sellised lihtsa struktuuriga märgid nagu rist, kolmnurk, ristkülik ja poolkuu võeti kasutusele esimeste hulgas (kui jätame kõrvale loomi ja linde kujutavad märgid), kuid tegelikult pole see nii.

Vanimad teadaolevad märgid sisaldavad viie põhielemendi   kummalisi kombinatsioone:

Sel perioodil olid üldlevinud märgid, mis kujutasid kätt või jalajälgi (jalajälgi kasutatakse praegu budistlikus sümboolikas, sagedamini kombineeritult koos teiste sümbolitega). Hilisemasse aega kuuluvaid jalajälgi umbes aastast 1500 e.m.a. on leitud ka Norra kaljujoonistelt.

Ühed vanematest märgistruktuuridest on ja

 Südamel algne tähendus ei ole loomulikult teada, võib ju oletada, et see märk oli inimsüdamel graafiline väljendus. Südamekujulist märki kui sümbolit on kasutanud kõik tähtsamad kultuurid. Nii tähendab süda kristlaste juures usku, lootust ja armastust; asteekide, budistide, hinduistide, moslemite, juutide, keltide ja taoistide jaoks on märgil samuti positiivne tähendus.

 See märk seostub kasvamisega, (taas)sünni ja geneesiga. Hiljem egiptuse hieroglüüfide süsteemis tähistati nii naist ja naiselikku seksuaalsust. Nagu näeme, on need tähendused omavahel seotud – kasvamine, (taas)sünd ja genees ning naine kui elu looja.

 illustreerib mõtet *ühelst saab kaks*; illustreerib mõtet *kahest saab üks*. Seda väljendabki märgi tähendus *naine* ja märgi tähendus *seksuaalne armastus*.

Sissejuhatuses oli juttu Lääne ideograafia baaselementidest. Ühed esimesed, mida võime kohata juba paleoliitikumiaegsetel koopa- ja kaljujoonistel, on täpp või väga väike täidetud ring ja kõverjoon või kaar, mis on väiksem kui pool ringi.

II periood - uuem kiviaeg

Järgmine periood inimkonna ajaloos kannab uuema kiviaja ehk neoliitikumi nime. Euroopas dateeritakse neoliitikumi 8000 - 2500 aastat e.m.a. Eesti arheoloogias jaotatakse periood kaheks: mesoliitikumiks ehk keskmiseks kiviajaks (7500 e.m.a.-3000 e.m.a.) ja neoliitikumiks ehk uueks kiviajaks (3000 e.m.a. - 1500 e.m.a.).

Umbes 8000 aastat e.m.a. alustati loomade kodustamist ja taimede kasvatamist ning kujunes püsivam asustus. Evolutsioon toimus Lähis-Idas, mille tunnistajaks on Palestiina ja Jordaania aladelt leitud Natufi kultuur, kus maaharimisega tegeldi juba 8000 aastat e.m.a. Sel perioodil rajati esimesed külad, kus elas 200 - 300 inimest. Tööriistu hakati valmistama metallist, esimesena võeti sel otstarbel kasutusele vask. Võeti kasutusele ratas. Külades arenes uus elustiil - kuna toidumure polnud enam nii aktuaalne, saadi tegelda käsitöoga. Kerkis aga uus probleem - paiksena oli vaja end kaitsta. Patriarhaadi algus.

[Eesti ala vabanes mandrijääst 13 000 - 11 000 aastat tagasi. Esimene asustus Eesti alal dateeritakse aega 8000 aastat e.m.a. Alles 3000 aastat e.m.a. algas soomeugrilaste osatähtsuse suurenemine. Nad sulasid kokku varasema, Kunda](#)

kultuuri kandjatega, kes olid lõunast sisserännanud europiidid. Võib öelda, et eesti rahva ajalugu algas ligi 10 000 aastat tagasi.

Märgistruktuuride arengu seisukohast on 10 000 ja 4000 aasta vahel e.m.a. küllaltki imelik periood, mis näib olevat märkidest tühi. See on nagu sümboolne tühik eelajalooliste kaljujooniste ja esimeste teadaolevate tsivilisatsioonide (Niiluse, Eufraati ja Tigriise ääres, Induse orus ja Hiinas) vahel.

Otsustavaks sammuks ajaloolisse aega üleminekul sai **kirja** väljamõtlemine neoliitikumis Mesopotaamia elanike poolt umbes 3500 aastat e.m.a. Esimesed tsivilisatsioonid tekkisid 3000. aastat e.m.a. Lähis-Idas (Mesopotaamia, Egiptus) ja Kaug-Idas (Hiina ja India). Tsivilisatsiooni all mõistame siin linnade teket. Linnad olid oma poliitilise, majandusliku ja sotsiaalse struktuuriga suuremad kui mesoliitikumiaegsed külad. Linnalised ei tegelenud enam põllutööga. Mesopotaamias oli nn. hüdrauliline ühiskond, mis põhines kuivendustööde ja üleujutuste ohjeldamise tsentraliseeritud kontrollil. Sumeriteaegne Mesopotaamia tsivilisatsioon koosnes 12 iseseisvast linnriigist, igaüks oma templi ja bürokraatiaga. Linnades oli oma seadusandlus, poliitilised institutsioonid ja koolid, kasutusel olid pronksist relvad Mesopotaamia elanikud sulatasid sellal juba pronksi) ja tööriistad, rahavormid; loodi maailma esimene eepos "Gilgameš"; olid arenenud erinevad kunstivormid ja meditsiin. Mesopotaamia linnu ühendasid ühine kuukalender, keel (kiilkiri arenes suhtlusvahendiks), kombed ja jumalad. Hiljem loodi Sumeri linnriikide asemele Babüloonia (u. 2300 e.m.a.) ja Assüüria (1100 e.m.a.) riik, mis 6. saj. e.m.a. läksid Pärsia impeeriumi koosseisu.

Niiluse ääres arenes teine "hüdrauliline ühiskond" - Egiptus. See oli esimene ühe riigi võimu alla ühendatud ühiskond. Üks Egiptuse ühiskonna jõuallikaid oli religioon. Uskudes hauatagusesse ellu, ehitasid egiptlased hauakambreid ja mumifitseerisid kehasid peale surma. Palju sellest, mis me Egiptusest teame, pärineb hauakambritest.

Järgmine muutus märgistruktuurides ongi seotud Egiptuse hieroglüüfide arenguga 4000 aastat e.m.a. (peab lisama, et egiptlaste kiri, hieroglüüfid, dešifreeriti alles 19.

sajandil). Hieroglüüfide seast võib leida näiteks selliseid märke:

Samal ajal ilmusid praeguse Iisraeli piirkonnas kasutusse pentagramm ning märgid

, mida nimetatakse päikeserattaks. Päikeseratas, mida hiljem kujutati

hieroglüüfina vormis , sai selle perioodi üldiseks sümboliks, kujutades maaharimise revolutsioonilist tähtsust ja neid avastusi, mis järgnesid peale tsivilisatsioonide loomist. Induse ja Harappa kultuurides (Indias) tuli kasutusele

svastika. Selliseid märke, nagu   ja kasutati samal ajal teistes Pärsia lahe äärsetes ühiskondades. Assüüria-Babüloonia kultuuris kasutatud struktuurid ja said hilisemateks kiilkirja märkideks. Arvatakse, et sümbolistlik mõtlemine kujunes välja neoliitikumis.

III periood - pronksiaeg

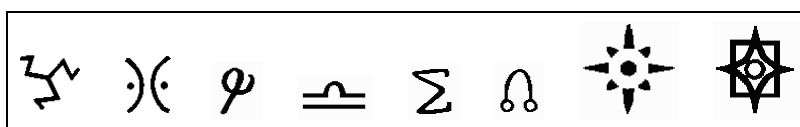
Kiviaeg lõppes üleminekuga metalli kasutamisele, seda esmajoones tööriistade valmistamise materjalina. Esimene metall, mis tööriistade valmistamiseks kasutusele võeti, oli vask (muidugi kohtades, kus vaske leidis). Kõrge sulamistemperatuuri tõttu jäi tema kasutamine aga suhteliselt piiratuks. Olukord muutus siis, kui avastati vase ja tina sulam, pronks, mis oli tunduvalt madalama sulamistemperatuuriga ja tugevam kui vask. Pronksivalmistamine sai alguse Lähis-Idas. Mesopotaamias ja Egiptuses kasutati pronksist tööriistu, relvi ja ehteid juba 3000 aastat e.m.a. Seal saavutas pronksesemete valmistamine kõrge taseme ja levis ka ümberkaudsetesse piirkondadesse. Pronksi levik oli ebaühtlane, sest igal pool ei olnud vajalikke maake, samuti oli neoliitiliste hõimude arengutase väga erinev, kõik polnud pronksi valmistamiseks veel suutelised. Pronksiaja tähtsamad kultuurikeskused kujunesid tänu maagirikastele piirkondadele (Uraal, Kaukaasia, Doonaumaad, Briti saared) või aladele, kus olid head tingimused karjakasvatamiseks ja põlluharimiseks (põhjapoolne Kesk-Euroopa ja Lõuna-Skandinaavia).

[Kuna Eesti ei kuulunud kummassegi neist piirkondadest, on sinne ala pronksikultuuri arengu seisukohalt perifeerne. Kuid Eesti sai mõjutusi Lõuna-Skandinaaviast, kus sellal oli õitsev pronksikultuur \(mis varasel rauaajal kaob\).](#)

Euroopa pronksikultuuri kujunemisel oli tähtis osa Kreeta saarel. Kreeta saarele oli tekkinud 3000 aastat e.m.a. orjanduslik riik. Kreetal oli tihedaid sidemeid Balkani poolsaare lõunaosaga, kustkaudu nii pronksesemed kui pronksivalmistamise oskused levisid Euroopa teistesse osadesse. See oli Kreeta kultuur, kus umbes 2000. aastal e.m.a. võeti kasutusele märgid, mida võib pidada esimeseks modernseks tähestikuks. Kreetalaste võim lõppes 1600.-1400. aasta paiku e.m.a. kas looduskatastroofi või võõramaalastest vallutajate tõttu.

Umbes 1000. aasta paiku e.m.a., samaaegselt esimese Kreeka kultuuri tõusuga,

hakati kasutama märki . Mitmed sajandid hiljem võeti kasutusele sellised struktuurid nagu:

IV periood - rauaaeg

Raua laialdasem levik Euroopa kesk- ja põhjaosas on lähedalt seotud Hallstatti kultuuriga. See kultuur kujunes 9. ja 8. sajandi vahetusel e.m.a. umbes tänapäeva Ida-Prantsusmaast Doonau keskjooksuni ulatuval territooriumil. Pidades elavaid kaubandussuhteid nii endast lõuna kui põhja pool asuvate maadega, kujunes sealne metallikultuur väga vormirikkaks. Paljud rauast tööriistad ja relvad levisid koos esemevormidega ka põhjapoolsesse Euroopasse. Hallstatti kultuuri lääneosas, peamiselt Lõuna-Saksamaa, Austria ja Šveitsi alal, elasid keldi hõimud; ida pool olid selle kultuuri kandjaiks illüüria jt hõimud.

Alates 5. sajandist toimus keltide ainelise kultuuri edasine tõus, millega kaasnesid vallutusretked Euroopas. Nad hõivasid peaaegu kogu Prantsusmaa, Hispaania, Briti saared, vallutasid etruskidelt Põhja-Itaalia, asusid elama Tšehhiasse, Moraaviasse, liikusid piki Doonaud itta ja lõunasse, vallutades Balkani poolsaare. Sealtkaudu jõudsid mõned keltide rühmad koguni Väike-Aasiasse. Keldid hakkasid savinõude valmistamisel kasutama potiketra, arenes rauasepis ja pronksitöötlemine, levisid emalehted. Mitmel pool tekkivates keldi riigikesetes hakati vermima münte, mis jäljendasid antiikmünte. Keltide loodud varase rauaaja kultuuri nimetatakse La Teine'i kultuuriks. Keldid võtsid kasutusele variatsioonid nagu:

ja samuti palju teisi ilusaid kellaosutite suunas liikuvat spiraalil baseeruvaid vorme.

V osa - 19. sajand

Järgmine oluline etapp märkide graafilise vormi arengus toimus 19. sajandil. Hakati värvima pigem märgi tagapõhja kui märki ennast. Taolist tehnikat oli kasutatud küll juba neoliitikumis, kuid antiikajal ei kohanud seda just sageli. Uus oli ka raamide joonistamine märgile, et märgid üksteisega enam kokku ei puutuks, samuti märkide asetamine üksteise peale. Märgigrupid muutusid järk-järgult üha keerulisemaks. Vanu hästi tuntud struktuure kombineeriti uuel ja novaatorlikul viisil - "liigutatavate segmentidega" ring ja koordinaadistikud koos eri tüüpi kõverjoontega.

MAA- JA VEEALUSE TUNNUSED

Emmaste, Kuusalu, Alutaguse, Põhja-Tartumaa, Kodavere

KOLMEKIHIKLINE MAAILMAPILT

Muhu

EMALIKKUSE IDEE JA SÜNDIMISE AKT

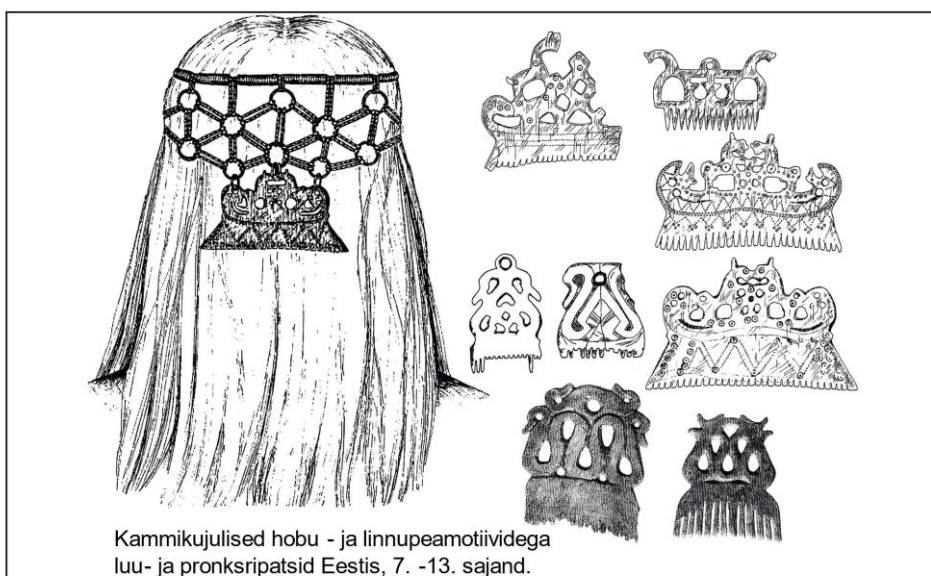
Muhu pruut

TÖRJEMAAGIA RÕIVASTUSES

KAITSVAD UNKALAUAD

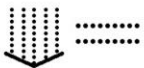

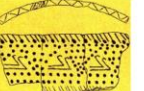
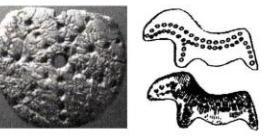
Odin 8-jalgse ratsuga,
Gotlandi raidkivi.

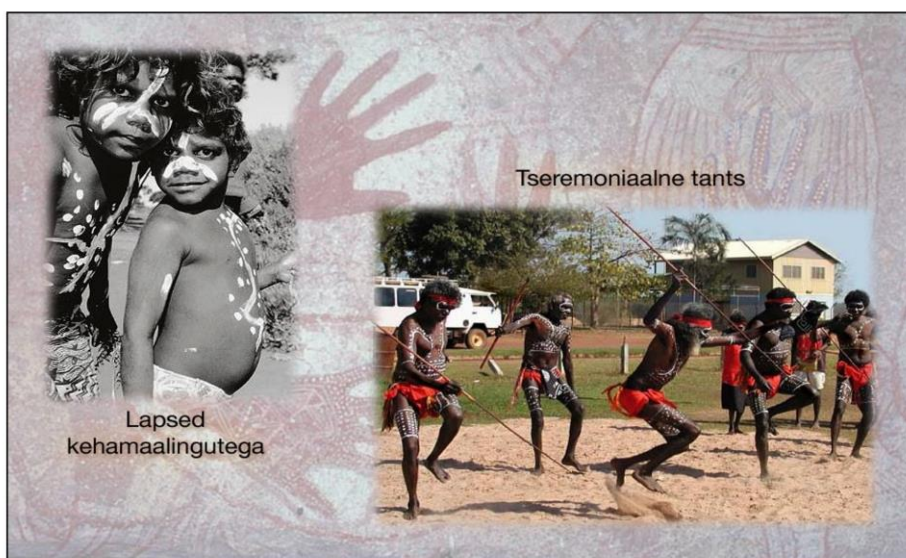
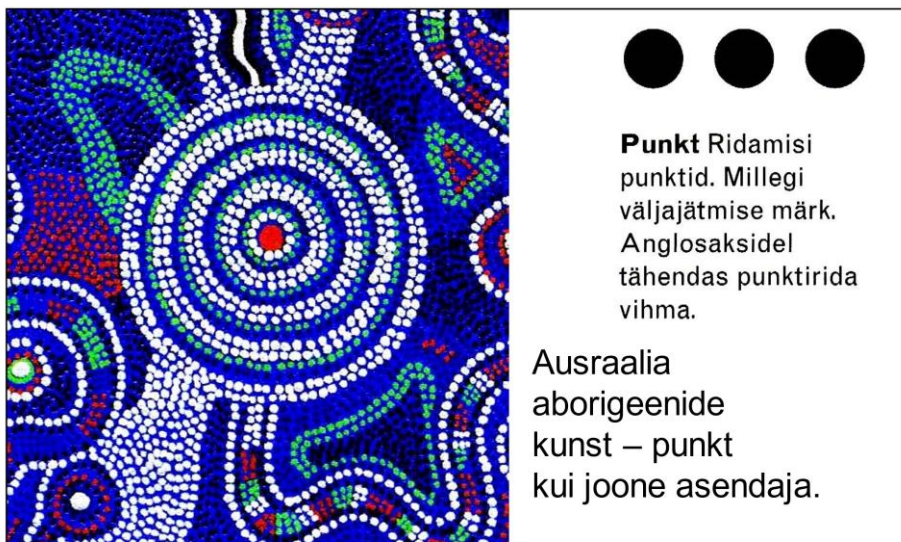
20. sajandi jooksul jätkus vanade struktuuride süntees ja tänu tehnika arengule loodi ka uusi struktuure. Esmakordselt võeti ideograafilise struktuurina kasutusele võrgustik. Keldid, Põhjamaade rahvad ja teised olid keerulisi läbipõimunud mustreid kasutanud juba Kristuse aegadel. Põimstruktuuri saab laiendada üksnes tema struktuuri poolt seatud piirides, võrgustiku eeliseks on aga tema avatus - teda saab lõpmatult edasi arendada. Samasugused võimalused on ka koordinaatstruktuure kasutades. 20. sajand lõpetab lühiülevaate märgistruktuuride arengust, kuid märkide areng jätkub.

2. Märgid, sümbolid + rahvaornamentika

● PUNKT

	Niaux koopast
	Vanem kiviaeg, Baikali Malta
	Pegrema kiviaegne keraamika Karjalas
	Mammutiluuesemed Sunghirist

Igivanast ajast peale kasutati punktide ja täppide rida märgi juures joone asendajana. Punktide ridu kohtab enim nii Austraalia aborigeenide kunstis kui ka mõnede Aafrika hõimude kultuuris eelkõige inimkehale kantuna.

Tänapäevases kasutuses tähendab punkt midagi, mis on välja jäetud, kuid peab jätkuma ettekujutuses või mälus. Üks varasemaid teadaolevaid märke, kus on kasutatud täppi teise struktuuri täiendamiseks, on päikesemärk ☉. Punkt tekib kokkupuutes millegagi – kasutada võiks hea soovi väljendajana, tähtsuse rõhutajana. Olenemata sellest, kas punkti kasutati eraldi või teise märgi lisandina, näib ta olevat tähendanud midagi, mis on lühikese kestvusega või väike või tähelepanu keskpunktis. Tundub, et ta ka suurendab või intensiivistab tähendust, näiteks ! ja ? Täpp võib tähendada ka algust, nagu $\longrightarrow$ või lõppu, lõppeesmärki $\longrightarrow$. Üks või enam täppe on märkidel, mis assotsieeruvad vee ja vedelikuga. Kui näiteks merekaartidel kasutatavale madaliku märgile $\oplus$ on lisatud täpid $\oplus$, tähendab see, et vee ääres on mingeid objekte. Nelinurksed kujundid, millele on lisatud punkt $\square$, tähendas alkeemias uriini.

SILMAPIIR, HORISONT

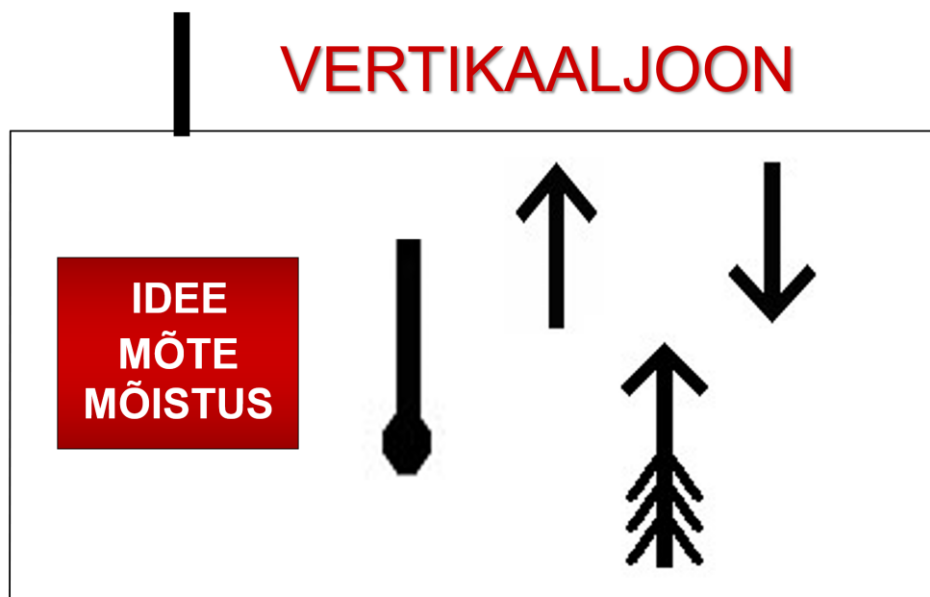
Horisontaaljoon tähistab alust, maakera ja maapinda. See on vanim horisonti tähistav märk. Lääne ideograafias sümboliseerib horisontaaljoon passiivset, vastuvõtlikku, materiaalset ja universumi naiselikku poolust. See märk tähistab allaandmist, vastupanu lõppu ja analoogiliselt sellega ka naist.

HORISONTAALJOON

Kui horisontaal asub teiste märkide kohal, siis ta tõstab või suurendab nende tähendust. Kui ta asub teiste märkide all, siis ta rõhutab või paljundab nende tähendust. Asudes kahe märgi vahel, ühendab ta neid vastupidiselt vertikaaljoonele, mis lahutab.

Eesti pärimuskultuuris tähistab horisontaaljoon maisust, materiaalsust, maad kui alust (baasi), silmapiiri (maa ja taeva kokkupuutepind) kui kättesaamatut sihti, naisalget kui sünnitajat, seost veega. Nimetused – ema, maaema, emake maa, esiema.

Vertikaaljoon tähistab Läänes ühtsust, autoriteeti, jõudu, absoluuti, aktiivset, positiivset, ekstravertset ja maskuliinset. Indias on vertikaalne joon jumal Šiva tunnus – see on valgusekiir, millel pole algust ega lõppu ja millega jumal lõi maailma, see on side materiaalse ja hingelise maailma vahel. Võib öelda, et kõik marssalikepid, skeptrid, obeliskid, püramiidid jms. on meheliku energia väljendajad.

See on **noole märk**, üks vanemaid ja enamlevinud vertikaaljoone baasil

kujundatud ideogramme. Noole märki on nii ↑ kui ka ➤ kujul leitud juba eelajaloolistest koobastest. Tähendab kindlat suunda, mõnikord väljendatakse ka meessugu, koopakunstis koos loomaga viljakuse, taassünni ja tõenäoliselt suguakti sümbol. Ruunides tähistab oda, noolt, soovi olla edukas, stabiliseerivat jõudu. Tänapäeval meteoroloogias seostub külma ja lumega.

Algpunktist tekib liikumine, püüd millegi poole. **Eesti mütoloogias** Ilmasammas (toetab taevast maa kohal, on Põhjanaanelaga taevasse kinni löödud), vaimsuse ja hinge tähis. Sellest uskumusest lähtus hiiepuude austamine (ühinesid esivanemad, inimene ja taevas).

IDEE – MÕTE – MÕISTUS. Tee taeva ja maa vahel. Nimetused isa, esiisa, isake taevas.

Suunatud vertikaal – seos tulevikuga, edasimineku.

Tagasimineku maa ja esivanemate juurde, eilne.

Skepter/valitsuskepp Algselt mehe viljakuse sümbol, viitab kuninglikule või jumalikule võimule, on kasutatud keisri või kuninga seisundi rõhutamiseks, eriti lääne kunstis.

Piiskopisau Meheliku viljakuse sümbolist sündinud sau osutab õigusemõistmise kuninglikku või spirituaalset võimu. Seotud valitsuskepi, skeptri ja latiga. Piiskopisau on piiskopi religioosse võimu üks tunnusmärk.

Vertikaalid arhitektuuris

Kolmikoks																
Puu																

ELUPUU
 On universaalse maailmapuuna Euroopas tuntud juba kiviajal.
 - maailma tsepter ja kõigi eluprotsesside alus.
 - On olnud absoluutse reaalsuse ja surematuse sümbol.

Elupuu lihtsamates vormides esineb
KOLMIK või **VIISIKOKS**, mida on kujutatud lehtedeta kolmikhargina.
 Esineb ka juurte, tüve ja okstega elupuud.

Elupuu okste ja rist (nelja leheliseõie) lõikumist nimetatakse **"ELUPUUÕIEKS"**
 -kaksikrist on eostumise ja viljakuse sümbol. Elupuud on seostatud paradiisipuu mõistega.

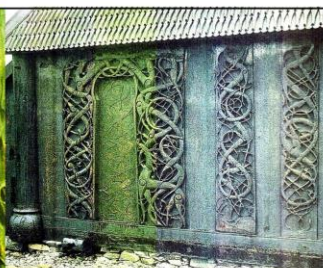
Hanila kiriku põrandas

Pihlaspea

Käsmu

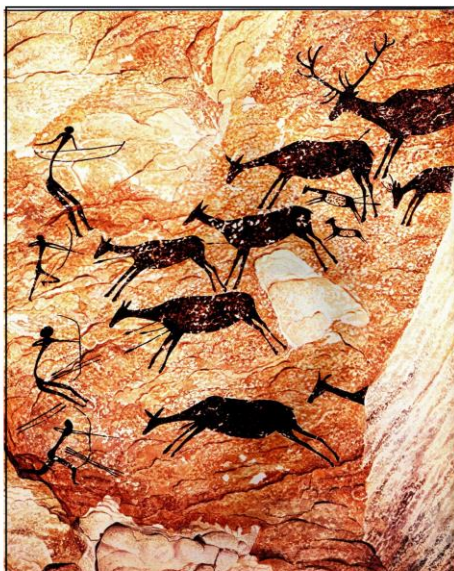
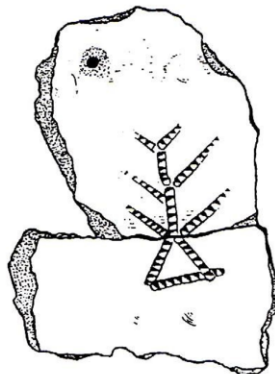
Viikingite maailmapuu
Yggdrasill,
Norra.
Puureljeef 8. saj.

PALVEVAIP
19. sajand

Muhameedlikel palvevaipadel on ülendumise ja pääsemise sümbol – elu puu – üsna tavaline. Usklikud põlvitavad ja palvetavad pühal puul.

Äänisjärve Pegrema kaldaasulast leitud oletatav lineaarkirjas piltkiri, mille kandvaks mõisteks on **maailmapuu**. Maailmapuu olevat tulnud mütoloogiasse ajal, mil Linnutee näiv asend oli teine: püsti silmapiiril kui kaheharuline hiiepuu (Hüperborea).

NOOL

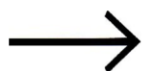
Kaljumaaling kujutab vibukütte hirvedele jahti pidamas, Cavalls, Hispaania, 5000-2000.a. eKr.

Lääne-Euroopa ajaloolises koopakunstis

Nool kui relv; islamis Allahi raev;
kristluses märterlus, surm.

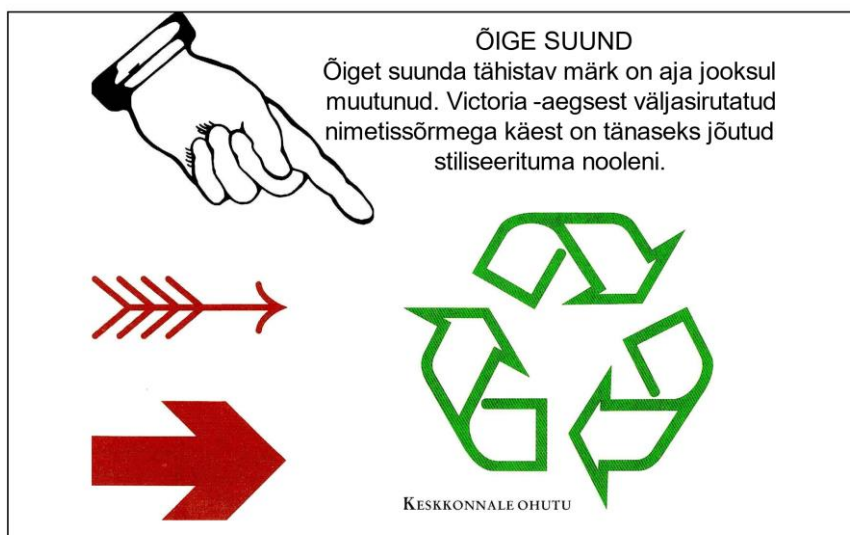
Suunamärk.

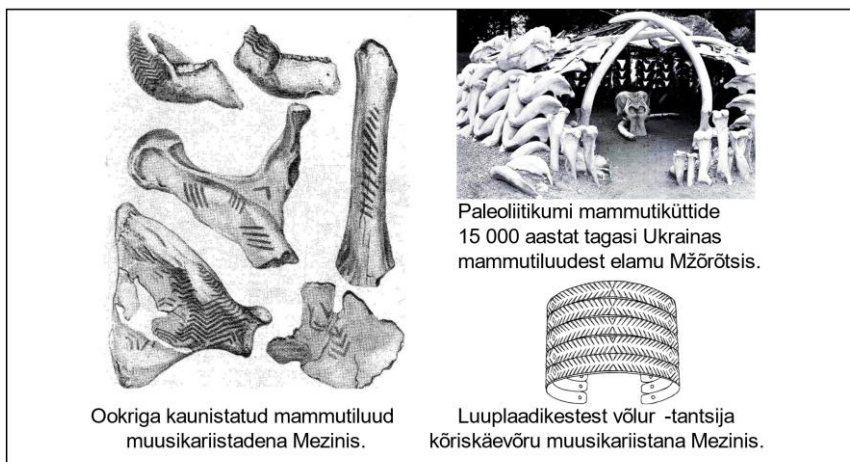
Nooleots – valguse, armastuse, surma või
taju sissetungi sümbol.

Merehoovused.

JOONED

+ RIST

Üks üldisemaid struktuure Lääne kultuuris, kus kasutatakse põhikujundeid horisontaali ja vertikaali on rist. Nii nagu ☾★ esindab sageli Araabia-Ida kultuuri, on rist väga universaalne sümbol kristliku Lääne jaoks, olles Lääne maailma sümbol iseenesest. Rist on huvitav märk veel selle poolest, et varsti peale kasutuselevõttu ristiusu sümbolina omistati talle väga lai tähenduste skaala: surm, Jumal, pääsemine, kirik, taevas, põrgu, patt jne.

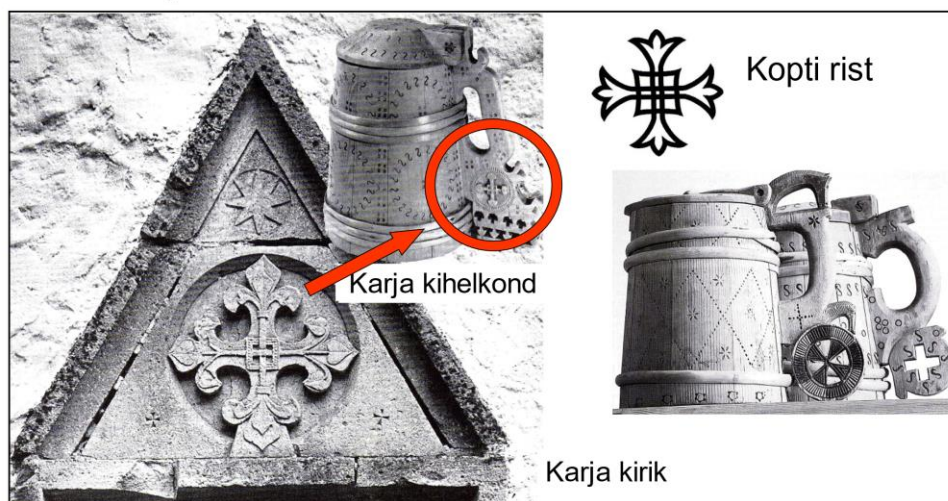
✚ EESTI MUINASORNAMENTIKAS

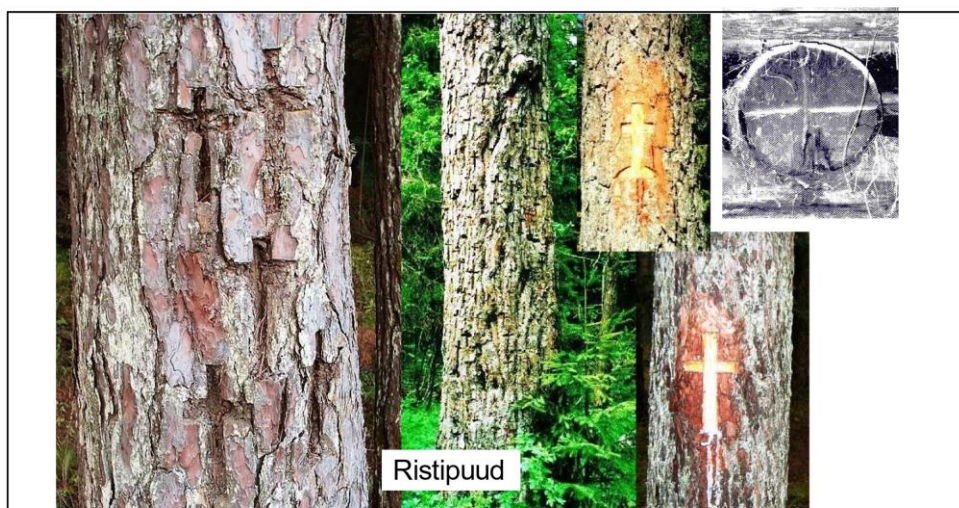
✚ EESTI ORNAMENTIKAS

+ RAHVAKULTUURIS

+ RAHVAKULTUURIS

Ristipuude sünd

Eestlased on loodusrahvas. Inimeste ja puude lähedus on loomupärane, samuti on eestlaste pühad paigad looduses.

Pühad paigad on:

- hiied ja pühad metsad
- kivid ja vared
- allikad, järved, jõed
- puud ja põõsad

Arvatakse, et ristipuude komme sai alguse hiitest, kuhu surnud jäeti, hilisemal ajal maeti. Surm ei olnud elu lõpp. Hinged elasid hiiepuudes edasi.

Ristipuude tähendus

- ◆ Algselt ohverdati hingepuule, toodi lahkunule kingitusi, teda peeti meeles. Arvati, et hingepuudel on eriline jõud, neil on ravivõime ja nad võivad liikuda kohast kohta.
- ◆ Surnukultuse muutudes arvati, et hing ei pääse manalasse, kui puule ei ohverdata. Hing võib olla pahatahtlik ja tulla elavaid kiusama. Hiljem hakati kartma paha kõikide surnute puhul, nende hingi pidi mälestusohvritega lepitama ja tõrjemaagilised toimingud pidid tõkestama nende tee matmispaigalt koju.
- ◆ Loodeti, et surnu ei tule koju käima.
- ◆ Teiseks arvamuseks on, et matuseteel rituaali tegemiseks peatudes juhatati hing puu kaudu "surnuteriiki".
- ◆ Nüüd peetakse ristipuud piiriks, millest üleviiduna lahkub surnu jäädavalt. See on viimane hüvastijätt enne kalmistut.

Ristilõikamise kohad

Ristilõikamise kohad on tavaliselt teeääres, mis jääb lahkunu ja surnuaia vahele. Tihti on selleks talu, küla või valla piir. Ristilõikamise kohaks võib kujuneda kas ristimets, küla ristipuu, perepuu või individuaalne puu.

- ◆ **Ristimetsad** jäävad tavaliselt küla ja surnuaia vahele. Puudel leidub rohkem riste, sest lähedaste ristid lõigatakse samale puule. Ristimetsad on okaspuumetsad või segametsad.
- ◆ **Küla ristipuud** asuvad külast surnuaia poole viiva tee esimesel ristteel. Tavaliselt on see vana mänd.
- ◆ **Individuaalsel ja ka perepuu** valikul on pigem määravaks tõrjemaagiline tähendus või traditsioonide ja väärtushinnangute säilitamine. Paikkonniti valiti mehele okaspuu ja naisele lehtpuu.

Ristilõikamise rituaal

Lahkunu saatmisel peatuti kodu ja surnuaia vahelises metsatukas ristilõikamise rituaaliks. Ilmselt peeti seda väga oluliseks, sest matuseteel peatumist välditi. Hoolikalt valitud elujõulisele puule seoti värvilisi lõngu, linte või võösid. Punase lõnga sidumist peeti tõrjemaagiliseks, et takistada kojukäimist. Mõnel pool laasiti ka alumisi oksa, et surnu ei saaks puuotsat alla ronida (hing juhatamine surnuteriiki). Puule lõigati silmade kõrgusele ristimärk, Lääne-Saaremaal lisati ka peremärk. Tihti murti puul latv surnuaia poole, kui puu pärast kuivas võis peres veelgi surma oodata. Ja loomulikult joodi õlut või puskarit, ohverdamise eesmärgil piserdati märjukest ka puule ja valati puujuurtele maha. Risti lõikaja pidi olema lähedane meessugulane.

Fotod M. Kõivupuu

Uskumused

- ✦ Ristipuul on tervendav jõud, eriti otsiti tema juurest abi haiguste ja hädade vastu, mis arvati esivanemate või tuttavate saadetud olevat.
- ✦ Ristipuud ei raiuta ega murta tema oksa, kes selle vastu ka teadmatult eksib, seda tabab õnnetus.
- ✦ Ristipuude läheduses tuntakse seletamatut hirmu või ebamugavustunnet, ka on vanades lugudes juttu kummituslikest ilmingutest.

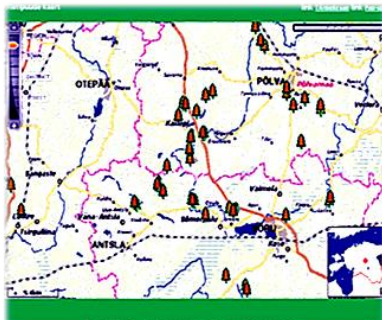

Foto A. Lepaste, Koit

Põlva valla Rosma külas teelaiendusele ette jäänud langetatud ristipuu. Üks puudest langes töömeeste autodele.

Ristipuude asukohad

Kuna traditsioon on levinum rohkem Lõuna- ja Kagu-Eestis, siis leidub seal ka kõige rohkem vanu ristipuid. Ristide lõikamine puusse on siiani Võrumaa matusekommete osa. Väikeste erinevustega tehakse seda ka Setumaal. Samas on leitud ristipuid ka Hiiumaalt ja Saaremaalt.

Kaardilt võib näha, et ristipuid leidub ka Põhja-Lätis.

Kääpaga rist
Foto M. Kõivupuu

Hiiumaa Kalana küla vene ristiga puu. Pildil Urmas Sellirand
Foto K. Laid, Hliu Leht

Muinasajast tänapäeva

Paljud kombes, mis on alguse saanud hiiest ja hingepuust, on kas otseselt või kaudselt jõudnud tänapäeva.

Arvatakse, et lintide ja lõngade sidumise kombest kasvas välja jõulukuuse ehtimise komme. Ristipuu ladva murdmise kombest on tänapäeva jõudnud kuuseokste ja pargade kasutamine matustel. Muutunud on küll rituaali tähendus. Samuti seotakse pargade lindid endiselt hauaplatsil oleva puu ümber, seda võib analoogseks pidada ristipuule lõngade ja lintide sidumisega. Ka ei murta kalmistul põhjuseta puude oksa.

Tänapäeval on jäänud kombeks asetada ristimärk või ka lõigata ristimärk puusse sinna, kus õnnetuse läbi on keegi hukkunud.

Rosma ristipuu
Foto A. Kaasik, Maavald

Kokkuvõtteks

Kunagi võis puudega siduda iga inimest või sündmust.

Puudega talitatud rituaalide tagajärjeks pidi saabuma nii õnne kui tervist, nii häda kui viletsust, samuti ka pikka ja külluslikku maapealset elu või rahulikku teed manalasse. Inimese sündides istutati talle nime- ehk kasupuu. Tema järgi vaadati, kas elu ikka hea tuleb. Ristipuu pidi tagama inimese rahuliku elu teispoolsuses.

Ristiusu saabumisega muutus ristipuu pigem rahu tagajaks elavate riiki jäänud omastele. Risti lõikamise rituaal pigem tagab elavate psühholoogilise stabiilsuse ja turvatunde saavutamise. Sellega loodetakse leida rahu nii enda hinges kui ka pöördumatut manalateed surnule.

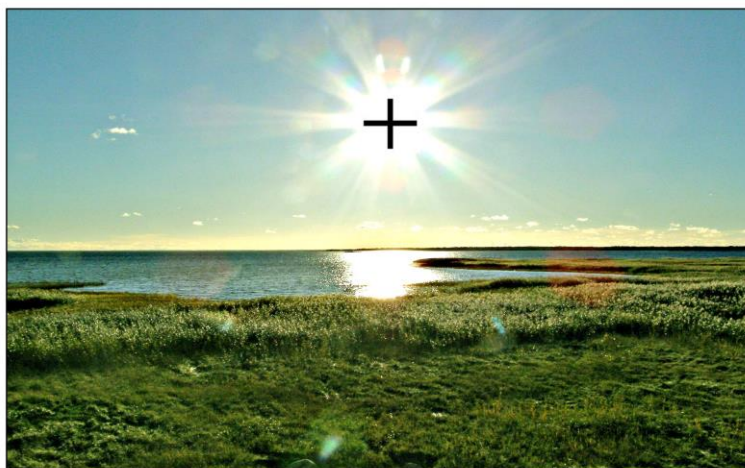
Kasutatud materjalid

- Raamat: Moor, A. Hingepuu. Elmatar 1998, 125 lk
- Raamat: Eisen, M J. Esivanemate ohverdamised. Mats 1996, 192 lk.
- Raamat: Eisen, M J. Eesti mütoloogia. Mats 1995, 175 lk.
- Raamat: Paulson, I. Vana eesti rahvausk. Ilmamaa 1997, 174 lk.
- Internet: Kõivupuu, M. Ristipuud Lõuna -Eesti matusekombestikus <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr1/puurist.htm>
- Internet: Kõivupuu, M. Ristipuud maastikus ja usundilises jutupärimuses <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr27/torp.htm>
- Internet: Pau, M. Põlva valla ristipuud langesid teelaienduse ohvriks. Postimees 16.05.2005 <http://www.postimees.ee/160505/esileht/siseuudised/165957.php>
- Internet: Laid, K. Põnev leid: Kalana ristimänd. Hiiu Leht
- Internet: www.maavald.ee

Ka Eesti 19. saj. ornamentikas on ristimotiiv üldlevinud. Sel ajal on tema kasutamine seotud kristliku kirikuga, kuigi ristimotiivi on kasutatud juba varajasel rauaajal (ristripatsid). Rahvatraditsioonis oli ristil kaitsev tähendus, ühtlasi on ta ka üldise õnne märk. Meie ornamentikas on ristimotiividest kõige levinumad **Kreeka rist** , **ladina rist** , **Andrease rist** , **Antoniuse rist** , **sulusrist** (ka läbikriipsutatud otstega rist).

Paljud rahvakultuuriuurijad näevad risti märgis päikese sümbolit. Hüpootees päikese kujutamise ristina näib tõenäoline, kuna muistsed põlluharijad kummardasid oma päikese kultuses kindlasti keskpäevast säravat, mitte aga loojuvat päikest. Säravat päikest näeb aga inimese silm kiirtekimbuna, mille võib taandada ristiks .

+ RAHVAKUNSTIS

Kui ristiusk sai Eestis valitsevaks usundiks, segunesid risti varasem ja uus sisuline tähendus ning ristimärk omandas paiguti täiesti uue ja vaid kohalikule kultuurile omase tähenduse. Hea ja kurja, kristluse ja paganluse, siinse maailma ja allilma, jumala ja kurivaimu vaheliste vastasseisude tähtsustamine suurendas risti tõrje- ja kaitsemaagilist tähendust, mis eesti talupojakultuuris jättis vähem oluliseks risti kui Kristuse kannatuste sümboli ja kogu rahva ühendaja. Rist sai maagilistes kombetäitmistes enimkasutatud vahendiks. Nõ „vana pruuki” kohtab veel tänapäevalgi, näiteks ristide puusse löikamise komme (ristipuud – surnu hing pandi nõ risti alla kinni, et ta ei muutuks kodukäijaks) Kagu-Eesti matusetavades.

Ristimärgile on eestlased läbi aegade omistanud erakordset väge ja võimu. Rahvausundis **risttee** on ohtlik ja teispoosusega seotud väekoht, kus on ohverdatud, nõiutud, ennustatud ja suheldud kuradiga. Setude traditsioonis on ristteed muudele ohtudele eksitajad. Sinna peab lepituseks ohverdama, sest *pagana käänlivä risttiil*. Kaitseabinõuna löödi ristteel risti ette. Rist tehti esimese palgikorra ühte nurka majaehitusel – kaitseks mahapõlemise eest. Rahuliku une tagamiseks tõmmati Setus enne magamaminekut käega padjale rist. Ristimärk oli võimsaks rohuks haiguste ja

vigastuste vastu. Rist tõmmati ümber haava ja seitsmekordselt (maagiline arv) luumurru kohale, ussihammustusele ja langetõbise peanaha sisse. Riste raiuti aampalgi (rehetoas piki hoonet asetsev tala, millele toetusid parred) otstesse ja kodukäijad ei saanud sealt seinast üles minna, kus ristid aampalgi otsas olid. Rist, mis tehti lihatünni põhja alla ja enne leibade ahjupanekut leivalabidale, pidi aga lisama toidupoolisele jätkuvust ja peletama eemale vanapagana, kes usutavasti himustas liha ja leiba mekkida.

Tööriistadele lõigatud rist suurendas töötegija rammu. Härjaikke, rangipuude, krapa jt koduloomadega seotud esemete kaunistamine ristimärgiga kaitstes loomi nõiduse, huntide, tõbede, luupainaja, kurja silma jm hädade eest. Kui hobusega mindi pikale teekonnale, tehti 3 risti hobuse jalgade ette. Kevadel, enne karjalaskmist, tõmmati mulla peale rist. Ristilt saadi abi ka suurematel töödel – näit. põllu ristikündmine pidi tõrjuma sealt eemale nii vanapagana kui ka ohakad.

Ristimärki kasutati laialdaselt ehetel, rõivaste tikandeis ning vöö- ja vaibakirjades, püüdes sellega tagada nende esemete kasutajale õnne ja edu, naistele lisaks ka viljakust ning loomulikult kaitset pahade olendite vaenulike püüdluste vastu. Seega rahvaornamentikas leidis ristimärk kasutust eelkõige pulmaga seonduvatel esemetel.

Kristluse mõjul muutus oluliselt eestlaste varasem suhtumine surnutesse. Neis hakati üha rohkem nägema pahatahtlike jõudude mängukanne, kes kodukäijatena võivad elavatele ebameeldivusi põhjustada. Koolnu jalataldadele hakati tegema kolmekordset ristimärki ja tema päitsisse asetati pihlakane rist, mis pärast surnu kirstupanemist leidis koha kirstukaanel ning pidi võtma vanapaganalt võimaluse kadunukest põrgusse vedada. Surnuaial tõmmati kalmukünkale jalakannaga 3 risti ning kõige tehtu kinnituseks püstitati haa peatsisse pihlakast või kadakast rist, mille alaosas oli nael, et koolnu saaks sellest viimases hädas kinni haarata, kui vanapagan peaks teda kõigest hoolimata ikkagi püüdma ära vedada. Aegade jooksul on kalmudele elavate kaitseks püstitatud puidust, kivist ja rauast riste. Viimaseid valmistasid külasepad, kuid ka linnasepad poolvabrikuliku masstoodanguna (toretsevate õite ja lehtede motiivistikega). Raudriste Eesti kalmistutel on üsna eriilmelisi – **käppristid** ,

ristikheinaleheristid , **ratasristid** jpt.

Eesti looduses esinevate taimede ja puude viljad, õied, mis meenutavad **võrdhaarset risti** (kadakas, sirel), kandsid rahvatraditsioonis mõistet **püha**, sest usuti neid andvat rahu ja tervist. Kadakast valmistatud amulettidele on omistatud loitsimisel, ravimisel üleloomulikku jõudu. Sirel istutati sageli talu kambri akna alla selleks, et riidu majas ei oleks. See ristimärk sümboliseeris ka nelja ilmakaart, mõtete ning ideede liitmist – liidab pere.

+ RAHVAKULTUURIS - MÜÜDID

Lendav lind moodustab risti. Meie ornamentikas on linnumotiive palju just tubastel esemetel. Müüt jutustab - kui inimene sünnib, siis ta saab kaasa mitmeid tootemeid, sealhulgas *hingelinnu* (**hingelinnu müüt, maailma loomise müüt**). **Põhjakotka müüt** – kotkas tõi tule, majas tulehoidjaks naine. Kotkas on ka viljakuse sümbol, kes toob tiibadel looduse uue kasvu ja tule. Vanasti oli lastetoojaks kotkas, toonekurg oli Toonelasse (allilma) juhtija, seega kui elamise lähedal nähti kurge, siis kardeti, et keegi kutsutakse Toone teele.

MÜÜT - MÜÜDID

... on sümbolised jutustused, kus tegutsevad jumalad või üliinimliku väega inimesed ja toimuvad erakorralised sündmused.
 ... on olnud kõikides kultuurides kesksel kohal.
 ... seletavad asjade olemust, kõnelevad inimese-maailma loomisest, kuningavõimu jumalikust päritolust, seadustades sellega kehtivat sotsiaalset ja poliitilist korda.
 ... tegelevad surelikkuse küsimustega ja kirjeldavad inimese saatust pärast surma.

Müütide allegooriate kaudu suutis ühiskond luua ja uurida oma identiteeti, kuna paljude kultuuride puhul esitas müüt inimkäitumise stiliseeritud mudeli.

TOOTEM – olend (loom, lind), keda austati kui sugukonna esivanemat ja kaitsjat. Erinevates kliimavöötmes domineerisid erinevad tootemloomad ja linnud, olenevalt sellest, milliste olenditega enim kokku puututi. **Totemismis ei ole loom või lind Jumalus, vaid sugulane ja iga inimene kannab teda kogu aeg endaga kaasas.**

+ **Kreeka rist**, üks vanemaid ideogramme, mida on leitud nii Euroopast kui kõigist tähtsamatest Ida kultuuridest ja Kolumbuse-eelsest Ameerikast. Astroloogias tähistab vördsete

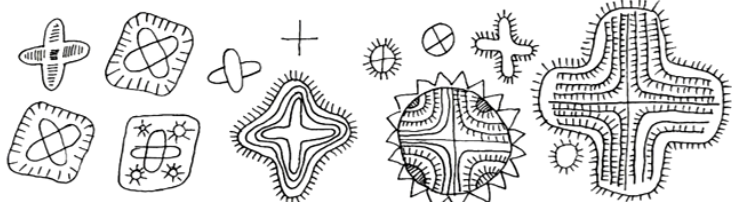
harudega rist materiaalset, maapealset elu, olles vastandiks ringile ○. Semiootiliselt tähendab risti vertikaaljoon | taevast, hinge, kõiksust, meesalget ja horisontaaljoon — eksistentsi, materiaalset olekut, naisalget. Nende kahe sümboli abil loodi kolmas **+**, märkimaks meie, s.o materiaalsel maailma (vastandlike jõudude koostoime – maine + vaimne on tasakaalus – **tasakaalusümbol**). Esimene ristiusu sümbol. Kreeka, Kopti, Armeenia, Vene õigeuskirikud ehitati kreeka risti põhiplaaniga, et inimene tunneks end seal tasakaalustatult. Ristimotiividest kõige levinum.

+ RAHVAKUNSTIS

RIST

- tähistab maa ja taeva vahelisi suhteid
- on tasakaalusümbol

Tikandis kohtame rohkesti sämbukestega riste.
Mitmekordsete kontuuridega ümbritsetud ristidel on kaitse tähendus.

+ RAHVAKUNSTIS

Alg	Kreeka rist					
RIST						
Neliksiir				Mulgimaa + Kihnu		

Mulgimaa + Kihnu

Mustjala

Kihnu

Ladina rist assotsieerub peamiselt ristiga, millel Jeesus Kristus risti löödi. Enne Kristust kujutas see rist muuhulgas ka päikesejumal Apollo keppi ning teda võib leida antiikaegsetelt müntidelt. Ladina rist võeti ristiusu ideoloogias kasutusele varsti peale meie ajaarvamise algust, 1. sajandil. Ladina rist on kui laialiaetud kätega inimene, millel vaimne telg lõikub maisega, olles tasakaalust väljas (I - otsiv inimvaim ja — - dogma). Selle risti võttis ristiusk kasutusele siis, kui oli oma ülemvõimu saavutanud.

Jesuiitide ristil ülemine osa (otsiv vaim) peaaegu olematu.

Peetruse rist, apostel Peetruse mälestuseks, kes tagurpidi ristile löödi. Rist väljendab halba olekut, sest kellelgi ei ole hea ega mugav olla pea alaspidi.

Peetruse martüürium
- pühak palus alandlikult:
"mitte tõsta üles samapidi,
kui oli Jeesusel."

"Püha Peetruse ristilöömine"
Caravaggio, 1601.a.
Santa Maria di Popolo
kirikus.

Patriarhi rist või Lorraine'i rist. Lorraine on provints Kirde-Prantsusmaal Prantsuse-Saksa piiril. Keskajal oli see vürstiriik. Ristisõdades, mis kulmineerusid 1099. aastal Jeruusalemma piiramise ja langemisega, saavutati võit Lorraine'i vürsti juhtimisel ja pärast seda muutus see rist sümboliks. 1940. aastal kasutati seda risti Prantsusmaal sakslastevastase vabadusliikumise sümbolina. Peale 1963. aastat sümboliseeris eksilis olevaid kuubalasi ja nende Castro-vastast võitlust. Alkeemias tähistati nii seatina ja praegu on see rahvusvaheline sümbol võitluses tuberkuloosi vastu.

Paavsti (roomakatoliku kiriku juht) **rist**, mis on veidi rohkem kaunistatud kui

patriarhi (kreeka katoliku kiriku kõrgeim vaimulik) rist , sümboliseerib paavsti olemust: ta on kõrgeim vaimulik, kõrgeim õpetaja ja hingekarjane. Rist sümboliseerib

siin veel ideed paavstist kui kolme kuningriigi – taevase, maise ja põrgu – valitsejast. Seda risti tuntakse ka Lääne kolmikristina.

Vene ortodoksi kiriku rist. Erinevatel versioonidel tähistab diagonaalne haru kas Venemaa tähtsamat pühakut, Püha Andreast, kes diagonaalristil risti löödi või röövlit, kes koos Kristusega risti löödi ja taevasse läks.

Lotringi rist (ka Leedu rist) – tuleneb perekond Guizi´de rinnamärgist, kes olid 16. sajandil Prantsusmaa Lotringi hertsogid.

Antoniuse rist. Pühakutenimelised ristid kujutavad pühaku piinamisvahendi kuju. Nimetatakse ka võllapuuks, sest ajaloos võtsid selle märgiga sarnaneva karistusvahendi – võllapuu kasutusele roomlased, kes poosid nendel orje. Seega märk sümboliseerib keha suretamise ideed, surma, piinamise ülistamist.

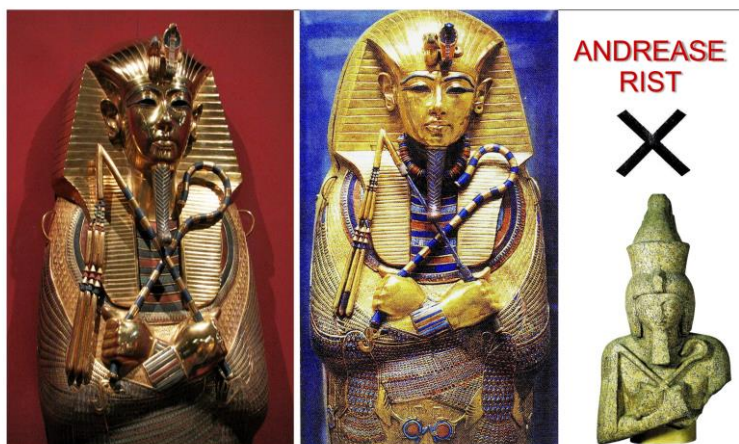

Diagonaalristi on leitud juba eelajaloolistelt koopajoonistustelt Euroopast. Egiptuse hieroglüüfina tähendas ta jagamist, osadeks jagamist ja ülelugemist.

Ideograafiliselt seostub rohkem kahe kohtuva noole kui ristiga. Diagonaalristile väga sarnast märki on kasutatud Norra ruunikirjas, kus teda nimetati gif või geba ja kus ta

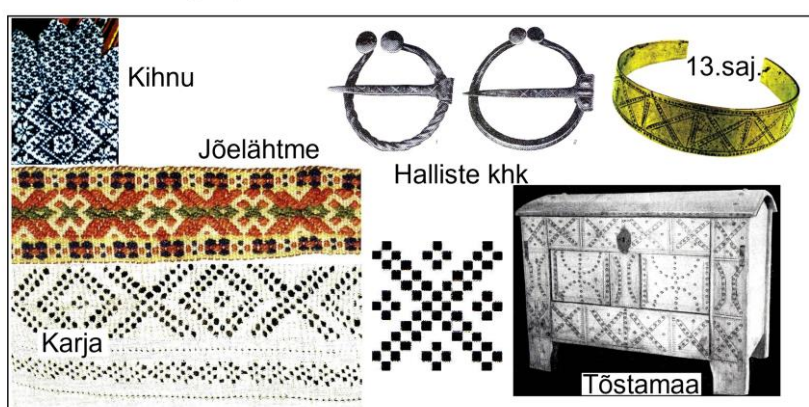
tähendas sellist kinki, mille pealik andis lojaalsele sõjamehele või vasallile. tähenduskaala on lai: annulleerimine, vastandamine, tühistamine, mõttetu, ilma tähenduseta, vastasseis – näit. valesti kirjutatu kriipsutame läbi sageli just sellise ristimärgiga ehk paneme nõ halva sinna alla kinni.

Diagonaalristi võib võtta aga ka kui korrutamist – näit. muudab hea mitmekordseks. Kaitsev ja hoidev rist (noorema rauaaja käevõrud, sõled) – hinge kaitse (kui inimene ehmatub, siis paneb ta automaatselt käed risti ette, kaitstes keha ülemist poolt (nabakoht jagab inimese ülemise poole hinge-mõistuse pooleks ja alaosa maapooleks, mis on seotud viljakuse ja sünnitamisega). Egiptuse vaarao alati kujutatud, ka hauakambris, rinnale ristatud kätega – ta kaitstes tervet oma maad, kultuuri.

Setumaal on laialt tuntud muinasaegse tagapõhjaga tava seada surnu pea alla kirstupadjale punasest lõngast kaldrist (diagonaalrist). Eestis oli varem laiemalt käibel komme panna surnu rinnale õlgedest või laastudest hingeristike. Setu matusetraditsioonis tuntakse ka kinnaste viskamist diagonaalselt risti üle lahtise haua, kusjuures viskajad seisavad haua neljas nurgas. Sellel riitusel on tugev endetähendus: kes kinnast püütud ei saa, sureb toimingus osalenutest esimesena. Padjaristiga ilmselt samas tähendusseoses on setu komme siduda ümber huaristi ristuva osa punase lõngaga, nii tekib sinna väike kaldrist. Selline villane rist tehti juba enne risti viimist kirikusse. Värviliste ristide kaitsetähendusest kõneleb ka Pärnust pärinev teade: *Kui suurel reedel kaevu ümber ja pääle tõmmata risti-rästi värvilisi villaseid lõngu, siis sellest kaevust loomale vett jootes kaitseb see kurja silma eest.*

✕ RAHVAKUNSTIS

Kui diagonaalristi kasutatakse suletud või täidetud kujul, on see **Andrease rist** Püha Andrease järgi.

Liites Kreeka + ja Andrease ✕ ristid ehk tasakaalustatuse ja hingekaitse, saame uue sümbolmärgi – **kaksikristi**, mis väljendab igati kaitstud olekut ja hingerahu. Selles märgis on esindatud kõik ilmakaared 8 kiire näol (harmoonia). Särava valguse märk – päike, päevavalgus.

Rahvapärasas ornamendis levinud ülemaaliselt, eriti domineerivad nad **Lõuna-Eesti geomeetrilistes kirjades**. Nii on **mulgirättides** suured hõredalt paigutatud ornamendimotiivid oma arvukais variantides üles ehitatud kaksikristile. Küllaltki sageli on see kombineeritud kaheksakannaga, olgu siis ristimotiivi südamikus või selle harude otsas.

Setu pealinukirjades on kaksikrist samuti tavaline, kuid neist arendatud kombinatsioonid ning ornament tervikuna on erilmelisemad ja kompaktsema iseloomuga.

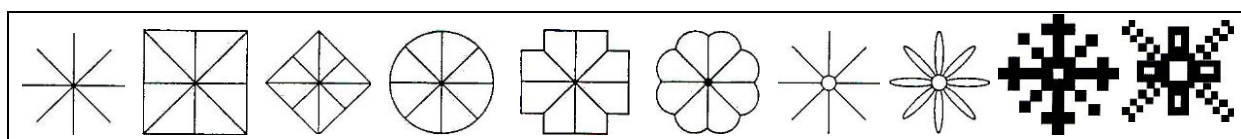
Saaremaal moodustavad kaksikristid isepärastes variantides idapoolsetes geomeetrilistes tanukirjades ornamendi kompositsioonilise aluse, kuna läänepoolseis lillkirjades aitab kaksikrist sageli kujundada mitmesuguseid 8-lehelisi rosette.

Ka **Kihnu lilltikandi** keskseis motiivides korduvad sageli kaksikristid.

Isegi **Põhja-Eesti lilltikandis** võib neid kohata. Silmkoelistes esemetes on nad niivõrd tavalised ja üldised, et neile ülesehitatud ornamenti võib pidada näiteks meie kindakirjadele eriti iseloomulikuks. Rabivere rabaleiuga on kaksikristi kasutamine soki äärekaunistusena dateeritud hiljemalt 17. sajandi II poolde.

Eesti puuesemete dekoreerimisel pole kaksikrist nii domineerival kohal kui tekstiilides, kuid näiteks veimevaka kaanekirjades on ta suure keske motiivina küllaltki sagedane, õllekannudel võib neid näha tunduvalt harvemini. Euroopa rahvaste rahvakunstis on kaksikristimotiiv väga laialt levinud, eriti 8-lehelise rosetina.

Mõned näited skemaatilistest kaksikristimotiividest tekstiilidel:

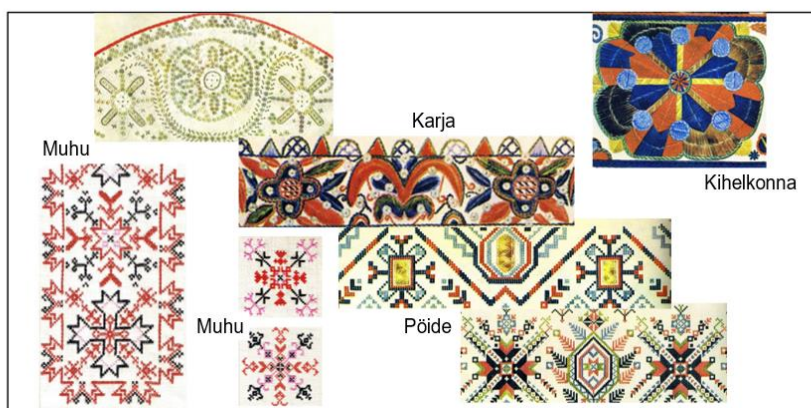

RAHVAKUNSTIS

ELUPUU	Kolmikoks								
	Puu								
	Rist								
	Oks								
	Elupuu ristiga								

Mulgimaa + Kihnu

MOTIIVE RAHVAKUNSTIS

Malta rist, mille kaheksa tippu sümboliseerivad rüütli kaheksat omadust: lojaalsust, jumalakartlikkust, tagasihoidlikkust, suuremeelsust, julgust, surmapõlgust, abivalmidust vaeste suhtes ja austust kiriku vastu. Oli Ristirüütli Ordu rist.

Ankurrist – lootuse ja ohutuse sümbol. Kujutab lisaks ristile ka hukatu nimesilti ja jalatuge. Ankurristi on kasutatud sageli kihluse sümbolina koos südame ja ristiga. Ajal, mil kristlased olid tagakiusatud, oli ankur salajane märk lootusest, mille rist andis.

Ristikheinaleherist, Laatsaruse rist. Risti kolme lehega otstel nimetatakse heraldikas „*Bomtonni*” ristiks, kus ristikheina lehed sümboliseerivad kolmainust.

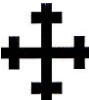

nimetatakse **Kristuse ristiks**, tähistab kreeka tähti *hii* ja *roo*, millele ladina tähestikus vastavad K (või C) ja R. Nimetatakse ka **Constantinuse ristiks** – legendi järgi Rooma imperaator Constantinus nägi seda risti oma teel Rooma. Risti pealt võis lugeda: „*In hoc vinces*”, mis tähendas: „sellega võidad”.

Tähtedest ristikujulisi monogramme on üle 50 erineva ja kergesti eristatava variatsiooni. Neid kõiki nimetatakse ristiks ja kasutatakse ristiusu sümbolikas. Paljusid ideogramme nimetatakse ristiks vaatamata sellele, et nad välimuselt ristiga ei sarnane. Kristlik kirik on sageli kasutanud varasemates kultuurides positiivse tähendusega ristsarnaseid ideogramme. Näiteks:

Egiptuse rist on mugandus antiiksest Egiptuse hieroglüüfist *ankh* , mis oli elu ja taassünni sümbol.

Veel ristimärke: oksisrist, harkrist, piibli rist, läbikriipsutatud otstega rist ehk sulusrist, Rumeenia rist, noolrist - tänapäeval Ungari fašistide embleem,

 akenrist, ankurrüst, Armeenia rist, Jeruusalemma rist,

 rahu rist loodi 1958.a. tuumarelvade kasutamise vastaste poolt.

SVASTIKA

Svastika on väga vana kujund, mille sanskritikeelne nimetus tuleb sõnadest **su "hea"** ja **asti "olema"**, seega "**positiivne olemine**". Juba enne meie ajaarvamist kasutati seda märki Hiinas, Jaapanis, Indias ja Lõuna-Euroopas (Kreekas). Esimesed näited pärinevad Sumerist ja praeguse Pakistani aladel asuvatelt varasematelt kultuuridelt umbes 3000. aastast e.m.a. Üldlevinuks muutus svastika alles 1000 aastat e.m.a. Huvitaval kombel pole ei Assüüria-Babüloonia ega Egiptuse kultuurides svastikat kasutatud. Euroopas pärinevad svastika varaseimad leiud Antiik-Kreekast ja hetiitide juurest umbes 1000. aastast e.m.a. Kreekast on leitud palju erinevaid svastika variatsioone, nagu näiteks , mida kasutati vaaside, keraamiliste nõude, müntide ja ehitiste kaunistamisel. Kas ka Ameerikas on svastikat kasutatud, pole teada, kuid maiade, inkade ja asteekide? juurest pole seda leitud. Hiinas, Jaapanis ja Indias seostub svastika sageli budismiga, kus see on taassünni ja majandusliku heaolu sümboliks. Koos teiste sümbolitega võib teda sageli leida Buddha kujult.

Varases Hiina sümbolikas tähendas wan - kõrgeimat astet. Jaapanis väljendati svastikaga maagilist numbrit 10 000.

Märgi peegelpilt on **sanskriti** keeles **sauvastika** ja see seostub pimeduse, ebaõnne ja kannatustega. Mujal maailmas on kasutatud erinevates kontekstides mõlemat vormi, mistõttu ei või kindlalt öelda, kumb neist kahest on positiivsem variant.

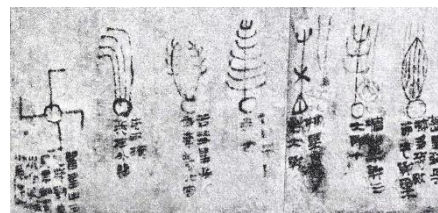
Näiteks keskaegses Jaapanis kasutati märki *manji* - kurjade jõudude vastu. Aegade jooksul on svastikat nimetatud erinevalt: Saksamaal haakristiks, Roomas "*crux gammata*", Kreekas "*tetraskelion*" või "*gammadion*", Inglismaal "*fulfot*". Kristlikus sümbolikas nimetatakse svastikat samuti "*Crux Gammata*". Nimetus tuleneb Kreeka tähest *gamma*, "*gammadion*" on 4 gamma märki kokkupandult.

Antiik-Kreekast	
Norra viikingiaegsetelt ruunikividelt	
Kristlikus sümbolikas kasutatud märk	
"Fulfot" Inglismaalt	
Kreeka " <i>tetraskele</i> "	
ja " <i>sauvastika</i> "	

Svastika tähenduste skaala keskendub jõu ja energia ümber. Algselt võis ta olla päikese sümbol. Skandinaavias teati svastikat Thori haamrina. Tänapäeval kasutatakse kaartidel elektriijaamade märkimiseks.

- Mitmes suuremas indoeuroopa religioonis sümboliseerib haakrist välgunooli, esindades äikesejumalat ja jumalate kuningat, näiteks Indrat hinduismis, Zeusi vanakreeka usundis, Jupiterit Vana-Rooma religioonis ja Thorit vanagermaani religioonis.
- Sümbolit leidub Induse oru tsivilisatsiooni ja Samarra arheoloogilistes jäänustes, samuti varajases Bütsantsi ja kristlikus kunstiteostes.

- Kuigi paremäärmuslik Rumeenia poliitik A. C. Cuza kasutas seda esimest korda rahvusvahelise antisemitismi sümbolina enne Esimest maailmasõda, oli see enamiku läänemaailma jaoks õnne sümbol kuni 1930. aastateni, mil Saksa natsipartei võttis haakristi aaria rassi embleemiks.
- Koos ringi, igaviku sümboliga, hakati svastikat kasutama alles 1920-ndail aastail, kui Hitler selle kasutusele võttis.
- Teise maailmasõja ja holokausti tulemusena on see läänes jätkuvalt tugevalt seotud natsismi, antisemitismi, valgete ülemvõimu või lihtsalt kurjusega. Seetõttu on selle kasutamine mõnes riigis, sealhulgas Saksamaal, seadusega keelatud.
- Haakrist jääb aga õnne ja õitsengu sümboliks hinduistlikus, budistlikes ja džainistlikes riikides, nagu Nepal, India, Tai, Mongoolia, Sri Lanka, Hiina ja Jaapan ning näiteks ka USA edelaosa navahod. Seda kasutatakse tavaliselt ka hindude abielutseremooniatel ja Dipavali pidustustel.
- Sõna haakrist tähendab 'tervist, õnne, edu, õitsengut' ja seda kasutati tavaliselt tervituseks.
- Euroopa haakristi hüpoteese käsitletakse sageli koos ristisümboli-tega üldiselt, näiteks pronksiaegse religiooni päikeseristiga.
- Indiaanlaste kultuuris, eriti Arizona Pima rahva seas, on haakrist nelja tuule sümboliks.

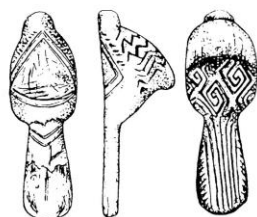

Eelajalooline kivi Iraanis

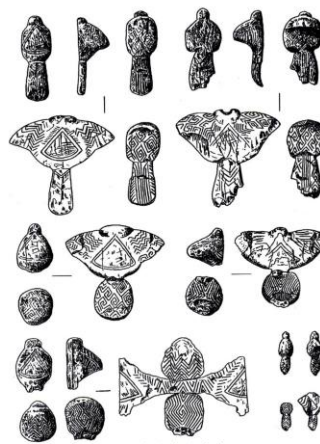
Varaseim teadaolev haakrist pärineb aastast 10 000 e.m.a – osa "liitunud haakristide keerukast looklevast mustrist", mis leiti Ukrainast Mezine'ist leitud mammuti elevantiluust nikerdatud hilise paleoliitikumi linnukujukeselt. On oletatud, et see haakrist võib olla stiliseeritud pilt toonekurest lennus. Kuna nikerdus leiti falliliste objektide lähedusest, võib see toetada ka ideed, et muster oli viljakuse sümbol.

HÜPERBOREA

(ca 20 000 aastat tagasi)

Kas linnumotiivid või koemust -
ris riietuses kiviaegsed naised?

- Mõningaid varasemaid arheoloogilisi tõendeid haakristi kohta India poolsaarel võib dateerida aastasse 3000 eKr. Uurijad püstitasid hüpoteesi, et haakrist liikus India poolsaarelt läände Soome, Skandinaaviasse, Šoti mägismaale ja mujale Euroopasse.
- Haakristi on leitud ka arheoloogilistel kaevamistel Aafrikas, Põhja-Kaukaasia rauaaegsetel kujundustel (Kobani kultuur).
- Teisi rauaaaja tunnustusi haakristi kohta võib seostada indoeuroopa kultuuridega, nagu illüürlased, indoiraanlased, keldid, kreeklased, germaani rahvad ja slaavlased.
- Sintashta kultuuri "Linnade riigis", iidsetes indoeuroopa asulates Lõuna-Venemaal, on leitud palju vanimaid haakristi mustreid.

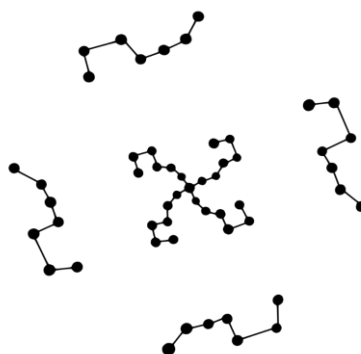
Eelajalooline kivi Iraanist.

Kopti perioodil on haakristi näha ka Egiptuses.

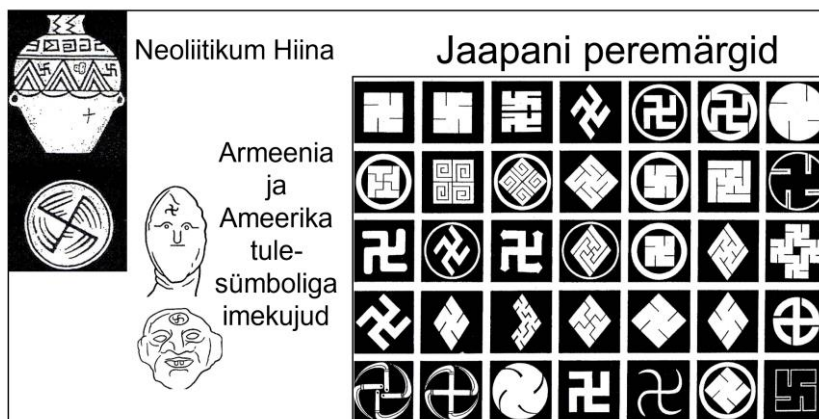
Armeenias ca`8000 – 5000 aasta vanused petroglüüfid.

- Sõna haakristi oluline kasutus Euroopa tekstides algas 1871. aastal Heinrich Schliemanni väljaannetega, kes avastas Egeuse mere ranniku lähedal Hisarliku kungas kaevates enam kui 1800 iidset haakristi sümboli näidist ja selle teisendeid.
- Sauvastika on budismi traditsioonides püha sümbol. Svastika esineb tavaliselt hinduismis džainismis ja Sri Lanka budismis.
- René Guénoni järgi kujutab haakrist põhjapoolust ja pöörlevat liikumist ümber keskpunkti ehk muutumatu telje (axis mundi) ning alles teiseks Päikest kui põhjapooluse peegelduvat funktsiooni. Sellisena sümboliseerib see elu, universumi ülima printsipi, absoluutse Jumala elustavat rolli kosmilise korra suhtes. Guénoni sõnul on haakristil oma polaarväärtuses sama tähendus kui Hiina traditsiooni sümbolil yin ja yang ning teistel traditsioonilistel universumi toimimise sümbolitel.

卐 SVASTIKA

- Haakrist on oluline hindude sümbol. Haakristi sümbolit kasutatakse tavaliselt kodude või templite sissepääsude ees või ukseavadel, et tähistada finantsaruannete alguslehte ja mandalaid, mis on valmistatud rituaalide jaoks, nagu pulmad või vastsündinu tervitamine.
- Päripäeva asuv haakrist on päikese sümbol (Surya), mis viitab Päikese liikumisele Indias (põhjapoolkeral), kuhu see näib sisenevat idast, seejärel tõuseb keskpäeval lõunasse ja väljub läände.
- Vastupäeva sauwastikat kasutatakse vähem; see tähistab ööd ja tantristlikes traditsioonides on see jumalanna Kali, Devi Durga hirmuäratava vormi ikoon.
- Sümbol tähistab ka tegevust, karmat, liikumist, ratast ja mõnes kontekstis lootust. Selle liikumise ja päikese sümbol võib pärineda ühistest eelajaloolistest kultuurilistest juurtest.

Svastika templi interjööris

Ida-Aasia

Haakrist on hea sümbol Hiinas, kus see toodi Indiast koos budismiga aastal 693. Tangi dünastia ajal, kuulutati see "kõige õnne allikaks,.. Hiina täht wan (pinyin: wàn) on kuju poolest sarnane haakristiga ja seda saab esitada kahes erinevas variatsioonis: 《卐》

ja 《卍》. Kuna hiina täht wan (卍 või 卐) on homonüüm hiina sõnale "kümme tuhat" ja "lõpmatus", on hiina täht ise surematuse ja lõpmatuse sümboliks. See oli ka pikaealisuse tähistus.

Märgi wan (卍 või 卐) lisamine teistele soodsatele hiina sümbolitele või mustritele võib selle soovi korrutada 10 000 korda. Seda saab kombineerida teiste hiina tähtedega,

näiteks hiina tähemärgiga shou pikaealisuse jaoks, kus see on mõnikord isegi integreeritud hiina tähemärki shou, et suurendada pikaealisuse tähendust.

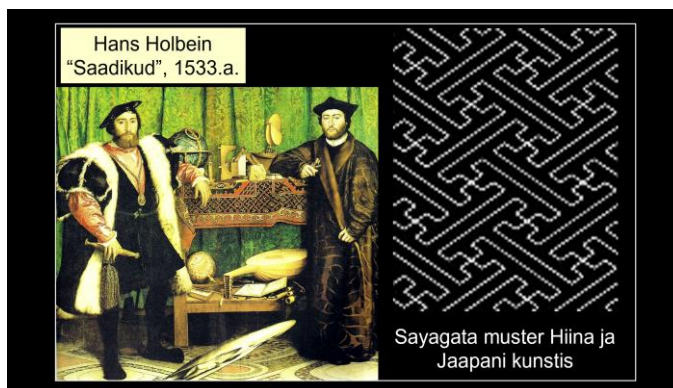
Germaani rauaaeg

Haakristi kujud esineb mitmesugustel germaani rände- ja viikingiaja esemetel.

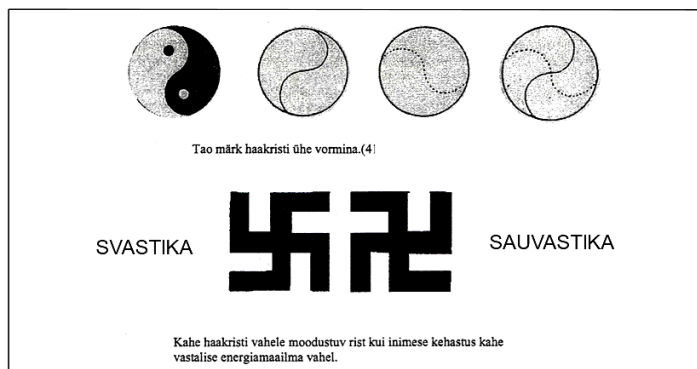
Inglismaal Sutton Hoos asuvas paganlikus anglosaksi laevamatmises oli palju haakristi kandvaid esemeid, mis on nüüd Cambridge'i arheoloogia- ja antropoloogiamuuseumi kogus. Haakrist on selgelt märgistatud käepidemel ja mõõgavööl, mis leiti Bifronsist Kentis, umbes 6. sajandi hauast.

Hilda Ellis Davidson teoretiseeris, et haakristi sümbol oli seotud Thoriga, kujutades tõenäoliselt tema Mjølneri – äikese sümbolit – ja võib-olla seotud pronksiaegse päikeseristiga. Davidson toob "palju näiteid" haakristi sümbolist paganliku perioodi anglosaksi haudadest, eriti esile tõstetud tuhandamisurnidel.

卐 SVASTIKA

- Kristluses kasutatakse haakristi kristliku risti konksuga versioonina, mis sümboliseerib Kristuse võitu surma üle.
- Mõned romaani ja gooti ajastul ehitatud kristlikud kirikud on kaunistatud haakristidega, mis kannavad edasi varasemaid Rooma kujundusi.
- 12. sajandist pärinevad haakristid on Ukrainas Kiievis Püha Sofia kirikus mosaiigis silmapaistval kohal.
- Need esinevad ka korduva ornamentmotiivina Milano Püha Ambroseuse basiilika hauakambri.
- Haakrist oli ka heraldiline sümbol, näiteks Boreyko vapil, mida kasutasid Poola ja Ukraina aadlikud. 19. sajandil oli haakrist üks Vene impeeriumi sümboleid ja seda kasutati müntide tegemisel Vene kotka taustana.
- 20. sajandi alguseks kasutati haakristi kogu maailmas ning seda peeti õnne ja edu sümboliks.

Venemaa

Vasakukäeline haakrist oli Venemaa viimase keisrinna Aleksandra Fjodorovna lemmikmärk. Ta kandis haakristikujulist talismani, pani selle õnneks kõikjale, sealhulgas oma enesetapukirjadele Tobolskist, joonistas hiljem pliitsiga seinale ja Ipatijevi maja toa aknaavasse, mis toimis kuningliku perekonna viimase vangistuse kohana ja tapeedile voodi kohal.

Venemaa 1917. aasta ajutine valitsus trükkis hulga uusi pangatähti, mille keskel olid paremale suunatud, diagonaalselt pööratud haakristid. Pangatähtede kujundus oli algselt mõeldud Mongoolia riigipangale, kuid pärast veebruarirevolutsiooni kasutati seda uuesti Vene rublade jaoks. Haakristid olid kujutatud ja mõnel nõukogude krediitkaardil (sovznaks) trükitud klišeedega, mis olid käibel aastatel 1918–1922.

Põhja-Ameerika

- Haakristi motiivi leidub mõnes traditsioonilises indiaanlaste kunstis ja ikonograafias. Ajalooliselt on kujundus leitud Mississipi ajastu paikade väljakaevamistel Ohio ja Mississipi jõe orgudes ning Kagu tseremoonia-kompleksiga seotud objektidelt.
- Seda kasutavad laialdaselt ka mitmed edela hõimud, eelkõige navahod, ja tasandike rahvad, nagu dakota.
- Erinevate hõimude seas on haakristil erinev tähendus. Hopide jaoks esindab see rändavat hopi klanni; navahode jaoks on see sümboliks keerlevale palgile, mis kujutab endast legendi pühast kujutisest, mida kasutatakse tervendamisrituaalides.

- Esimest korda kasutati haakristi "aaria" tähendusega 25. detsembril 1907, kui Lanz von Liebenfelsi asutatud salaselts Uute Templite Ordu heiskas Werfensteini lossi (Austria) kollase lipu, millel oli haakrist ja neli fleurs-de-lys.
- Enne natsi kasutati haakristi Saksa völkisch-natsionalistlike liikumiste (Völkische Bewegung) sümbolina.
- Haakristi kasutati Euroopas laialdaselt ka 20. sajandi alguses. Eurooplastele sümboliseeris see paljusid asju, kusjuures kõige levinum sümbolism oli õnne ja headust.
- Esimese maailmasõja järgsel Saksamaal võttis äsja asutatud natsipartei haakristi ametlikult kasutusele 1920. aastal. Natsipartei embleemiks oli punasel taustal valgel ringil 45 kraadi pööratud must haakrist. Seda sümboolikat kasutati erakonna lipul, märgil ja käepaelal. Hitler kujundas ka oma isikliku standardi, kasutades musta haakristi, mis istub ühel käel, mitte ei pöörata seda.

Natsipartei embleemid, sümbolika
(1920 – 1945).

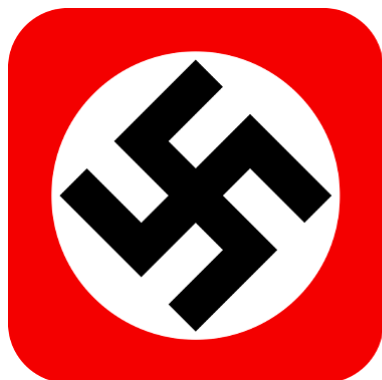

3 Reich
Wehrmachi
Väejuhatuse
lipp

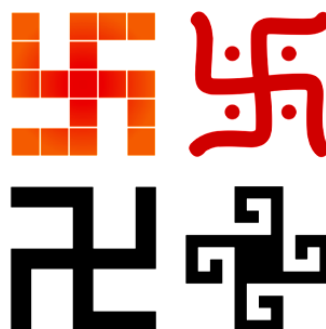
Kui Hitler lõi natside parteile lipu, püüdis ta lisada nii haakristi kui ka "need austatud värvid, mis väljendasid meie austust kuulsusrikkale minevikule ja mis kunagi töid Saksa rahvale nii palju au". (Punane, valge ja must olid vana Saksa impeeriumi lipuvärvid.) Ta märkis ka: "Natsionaalsotsialistidena näeme oma lipus oma programmi. Punases näeme liikumise sotsiaalset ideed; valge, natsionalistlik idee; konksus ristis aaria mehe võidu eest võitlemise missioon ja samamoodi loometöö idee võit."

Haakristi mõisteti ka kui "eluloova, teostava elu sümbolit" ja kui "germaanluse rassi embleemi".

14. märtsil 1933, vahetult pärast Hitleri nimetamist Saksamaa kantsleriks, heisati Saksamaa rahvusvärvide kõrvale NSDAP lipp. Nürnbergi seaduste osana võeti 15. septembril 1935 Saksamaa ainsaks riigilipuks NSDAP-lipp, mille haakrist oli keskelt veidi nihutatud.

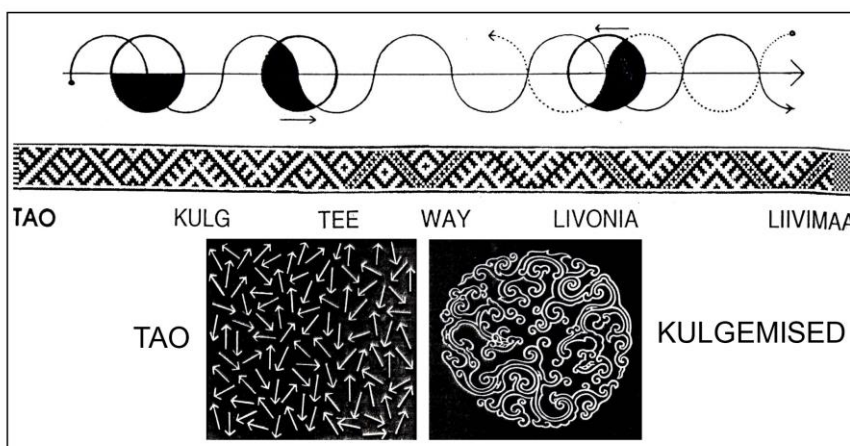

Läänekultuuris peale II Maailmasõda negatiivne märk seotuna Hitleri ja natsiparteiga. Aaria rassi tunnus. Neonatsid kasutavad sama sümbolikat.

Svastika erinevates kultuurides, hinduismis päikesesümbol, hea õnne sümbol

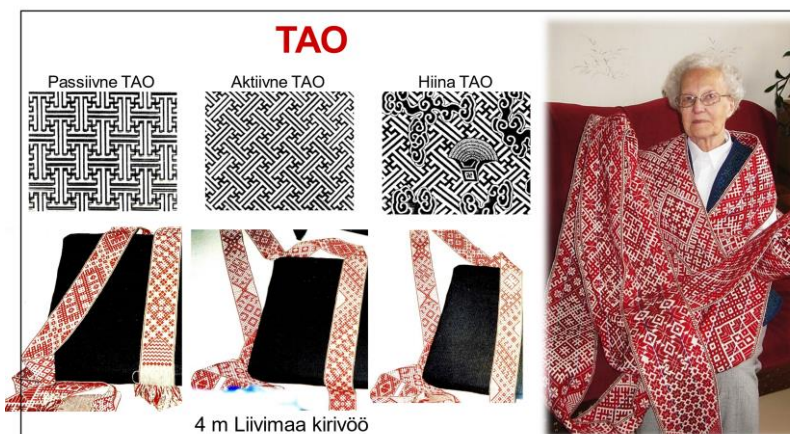
TAO KULG TEE

KULGEMINE

Eesti muinasvööd

TAO + KULGEMINE LIIVI VÖÖL

☸ SOOME-UGRI SVASTIKA

Merihobusüda on üks **Eestis** vähem tuntud maagilisi märke, kuigi peremärgina on ta kasutust leidnud Martna, Tõstamaa ja Mihkli kihelkonnas. Võib oletada, et tegemist on Rootsi algupäraga. Peremärgina esineb merihobusüda peamiselt Eesti saartel, Lääne- ja Pärnumaal. Eestlased tundsid mitmeid tule ja päikese sümbolmärke, millelt oodati nii jõudu kui abi. Merihobusüda märki võib ühendusse viia haakristiga. Nimelt on ta tekkinud seeläbi, et haakristi pead on üksteisega ühendatud.

Üks merihobusüdame märgi nimetusi on „laplaste haakrist”, kuna teda esineb nende nõiatrummidel. Skandinaaviamaades ja Soomes tuntud kui hooneid kaitsev märk, aga seda on kasutatud sageli ka töö- ja tarbeesemetel. Väljaspool Skandinaaviat leidub taolist märki vähe.

☩ SOOME-UGRI SVASTIKA

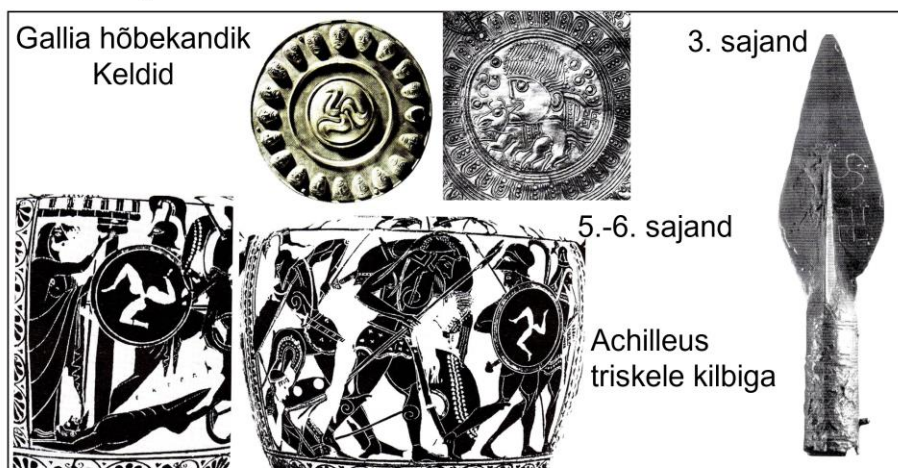

Päikese ja tule, ühtlasi ka kodukolde märgina kasutati varem ka päikesemärki, ☩ mida mõnel pool konksudega ristiks või kookudega ristiks nimetati. Maagilises tähenduses kasutati märki haiguse, nõiduse ja vanatühja vastu. Märki on lõigatud hoonete kelpadesse (katuse otsapind) arvatavasti maja kaitsemärgina. Saartel esines svastika ühenduses nääri- ja jõululeibadega; nimelt tehti neid leibu sellekujulistena või kaunistati selliselt taignaribadega. Ka õuemärgina esines haakrist peamiselt saartel, aga ka Lääne- ja Pärnumaal. 18.-19. sajandi rahvaornamentikas leiame seda harva – vähesel määral Setu tekstiilides. Svastika motiive näeme keskaja tekstiilornamentikas – vöödel, puusarättidel, kinnastel, sukkadel. Hilisemates õllekannude põletuskirjades on sama märk muutunud voolujoonelisemaks ja saanud nimeks – ☩ veskitiivuline.

Uued usuliikumised

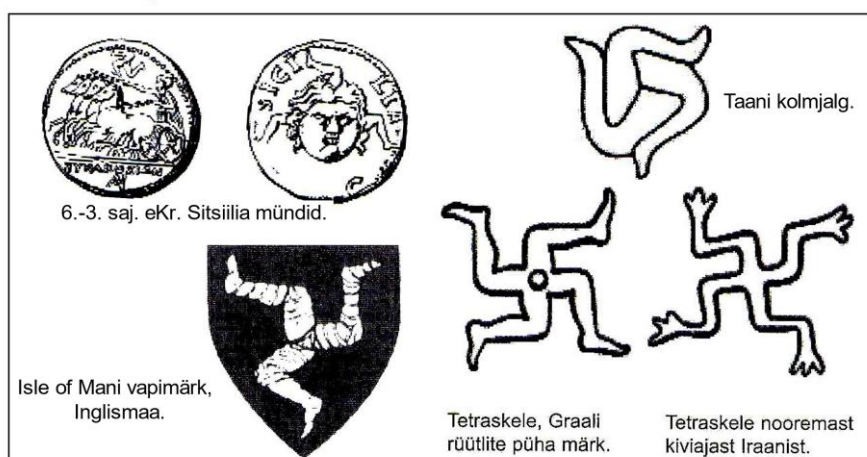
Lisaks sellele, et haakristi kasutatakse religioosse sümbolina hinduismis, budismis ja džainismis, mis on pärit eelmodernsetest traditsioonidest, kasutavad haakristi ka paljude uusajal loodud usuliste liikumiste järgijad. Peamine takistus haakristi "tagasinõudmise", "taastamise" või "ümberhindamise" püüdlustele pärineb aastakümneid kestnud äärmiselt negatiivsest assotsiatsioonist läänemaailmas pärast seda, kui Natsipartei selle 1930. aastatel kasutusele võttis. Samuti hoiavad valged ülemvõimu rühmitused endiselt kinni sümbolist kui võimu ja identiteedi ikoonist.

KOLMJALG e TRISKELE

Kolmjalg (triskele) on neljajarulise svastika lähedane sugulane ja üleilmselt tuntud päikesesümbol. Kolmjalg sümboliseerib Püha Kolmainust, elu ennast ja kiirustava aja kulgu – minevikku, olevikku, tulevikku. Triskele 3 jalga aga väljendavad samas taevas all tõttavat päikesekera. Omal ajal usuti üldiselt, et päikesel on jalad all, ja nimelt 3 jalga, mis tähendanud tõusvat, keskpäevast ja loojuvat päikest. Kolmejalgne olnud näiteks hiinlaste valge jumala saatja päikeselind vares. Tiivulisel kolmjalgal kujutati lendamas päikesejumal Apollonit.

KOLMJALG e TRISKELE

Kolmejalgsena kujutati ette kratti ja päikesehobust. Triskelest usuti, et ta suudab kurja eemale peletada – maagilise kaitsemärgina kasutati seda Eestis sajandeid. Triskelet võib näha vanadel sõlgedel ja Karja kiriku laemaalil (aastast 1340):

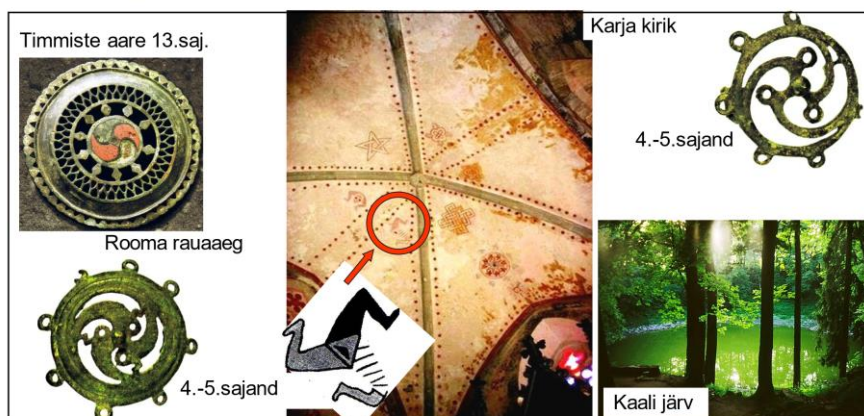
”Komistav päike” on seotud **Kaali järve pärimusega** päikese alla langemisest. Karja kiriku kolmjala ainulaadsus väljendub selles, et tema üks jalg on selgesti eristatavalt katkestatud. Kiirustades tõttav päikese sümbol näib komistavat.

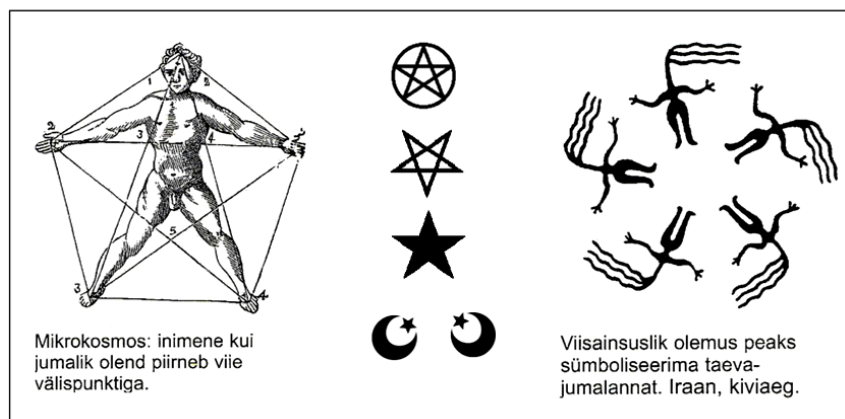
Jalg, millele ta peaks toetuma, näib alt ära vajuvat. Mille vastu toetub oma teel komistav päike? Päikeseliste tegelaste põlveviga leiab kohalikes rahvalauludes ja loitsudes laialdaselt käsitlemist ja see motiiv on levinud kaugemalgi. Ilmapuud – suurt tamme langetades põrutab Eesti ilmatarka Jaanikene-vennakene endal põlvekedra ja raiub jala alt. Et päike asub taevast toetava ilmapuu ladvas ülemisel oksal, tähendab suure puu langemine taevavõlvi sissevarisemist ja päikese hukku. Setukeste teades tüntsatab tamme tüvi meresse, latv satub päikesega ühes Saaremaale.

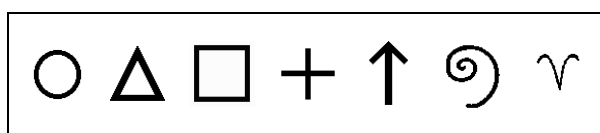
KOLMJALG e TRISKELE

PENTAGRAMM

Pentagramm, mida on kasutatud peaaegu sama sageli kui risti, on üks levinumatest ideogrammidest nii Idas kui Läänes. Pentagramm sümboliseerib Taeva ja Maa püha abielu. Pütagoorlastel oli see täiuslikkuse embleem (viisnurga jooned jagavad üksteist osadeks vastavalt kuldloikele), mis kehastas väljasirutatud jäsemetega inimest ning sümboliseeris tervist. Seda märki võib võrrelda selliste kujunditega nagu:

Märgi struktuur meenutab planeet Veenuse liikumist, nagu see paistab Maale. Arvatavasti avastati see astronoomiliste vaatluste tulemusena umbes 6000 aastat

tagasi Eufraati-Tigrise piirkonnas. Algselt kujutati pentagrammi ringi sees: . Varaseim teadaolev isoleeritud pentagramm pärineb aastast 4000 e.m.a. Ring ümber pentagrammi ohjeldab ja kaitseb. Ring sümboliseerib igavikku ja lõpmatust, elu ja looduse tsükleid. Ringiga ümbritsetud pentagramm kujutab vaimset kinnisust, millega hoiti traditsioonilisi nõiakunsti saladusi, individuaalset paganlikku sihti.

Vanim teadaolev pentagrammi kujutis pärineb Sumerist 2700 aastat e.m.a. See oli kirjamärk *UB*, mille tähendus oli `nurk; väike õõnsus; lõks`. Mõningad sümbolite uurijad usuvad, et märk oli sumerlaste juures tuntud kosmilise sümbolina, väljendades nelja maailmanurka ja taevavõlvi. Selline arvamus näib natuke otsituna, sest rist sobib maailma sümboliks paremini. Kindlalt on teada pentagrammi tähtis roll Jeruusalemma linna ajaloos perioodil 300-150 e.m.a., kus see oli linna ametlik märk. Keskaegses juudi müstitsismis olevat pentagrammi Salomoni pitseriks või kilbiks nimetatud, sest ta oli kasutusel paralleelselt koos heksagrammiga. See väide on ekslik, sest heebrealastele oli pentagramm Tõe Pentateuhi (Moosese „viisraamatu“) sümboliks. Mesopotaamia kunstis on pentagrammi kasutatud kuninglikel raidkirjadel, kus see sümboliseeris impeeriumi ulatumist nelja ilmakaarde. Muistses Kreekas oli ta tuntud kui *pentalfa*, viie A geomeetiline kujutis. Druiidid pidasid pentagrammi jumalikkuse sümboliks. Egiptuses oli ta „maa-aluse üsa“ sümboliks ning kandis endas sümboolset sugulust püramiidi vormiga. Paganlikud keldid seostasid pentagrammi maa-aluse jumalanna Morraniga. Pentagramm on lihtsaim tähe kujutis, mis moodustub joonest, seepärast nimetatakse teda ka **Lõputuks Sõlmeks**. Keskajal oli Lõputu Sõlm tõe sümboliks ja kaitses deemonite eest. Seda kasutati isikliku amuletina ning uste ja akende kaitseks.

Varakristlastele sümboliseeris pentagramm viit Kristuse haava ja kuni keskajani oli ta harva kasutatav kristlik sümbol. Enne inkvisitsiooni polnud pentagrammil seost kurjusega. Pigem tähendas see kujund tõde, religioosset müstitsismi ning Looja tööd.

On tõenäoline, et Euroopa ristirüütliid kohtasid märki esmakordselt siis, kui nad läksid moslemitega sõdima ja Jeruusalemma tagasi vallutama. Lüüasaanud Lääne väed võtsid märgi oma võidukatelt vaenlastelt üle. Võib-olla hakati seda kasutama lootuses, et märk toob võidu. Märgi selline tähendus muutus veelgi tugevamaks siis, kui türklased tungisid Lõuna-Euroopasse ja lõid puruks kõik nende teele sattunud rahvad. On loomulik, et sümbol, mida kasutas võidukas vastane, hakkas tähistama militaarset võimu ja Hea ning Kurja, Jumala ja Kuradi vastasseisu negatiivset poolt (Kuradit). Keskajal seostati pentagrammi maagia ja kuradiga (kurjusega) ning anti talle

nimeks **Nõiajalg**. Kui asetada pentagramm aga ühele tipule , muutub ta **kuradi atribuudiks**, sümboliseerib vaimu allasurumist materiale, inimese sõltuvust

tema lihalikest himudest. Viimased aspektid on siiski üsna hiljutised. Eeskätt tähendab allasuunatud pentagramm Gerald Gardneri teise astme pühendatust ehk nõia tungi õppida tundma sisemist pimedust.

Viisnurk on tuletatud pentagrammist. Pentagrammi ja viisnurga kasutamises ja tähenduses on veel palju ebaselget. Miks ei leidu astrooloogilises sümbolismis pentagrammi? Miks teadmised, mis sidusid pentagrammi planeet Veenusega, kadusid peale sumereid? (Hiljem tähistati Veenust samas piirkonnas kaheksanurkse tähega).

Jumalanna Venus, antiiksest Eufraati–Tigrise kultuurist tuntud Istar, kujutab mütoloogias nii eha- kui koidutähte. Koidutähena oli ta seotud küttimise ja füüsilise aktiivsusega, ehatähena oli viljakuse, ilu ja seksuaalsuse jumalanna. Selle põhjal on

võimalik selgitada märkide ja kasutamist modernses Lääne

ühiskonnas. Kujul on see seotud sõja ja sõjalise jõuga ning valitseva jõu

kõrgema võimu näitamisega (lippudel), kujul aga tähistab pidustusi, õnne jne.

Paljudel Araabia rahvuslippudel tähistab viisnurk planeet Veenust kui koidutähte.

kujutab viisnurka koos kahaneva kuuga, mis teadagi paistab hommikul. Sellepärast tähistab märk **koidutähte** ja sellega seoses füüsilist ehk sõjalist ja tegutsevat jõudu. Harva kasutatakse Araabia kultuuris kombinatsiooni viisnurk koos kasvava kuuga

mis peaks näitama Veenust **ehatähena**. Semiootiliselt on viisnurk risti vastand, mida vastupidiselt ristile kasutatakse sünni

tähistamiseks. Samal eesmärgil on kasutatud märki .

Pentagramm tänapäeval, numbri 5 maagia – vt Vikipeedia!

Põhjamaades joonistati või lõigati märk majaseintele ja ustele kaitseks kurja ja trollide eest. Leivamärgina tehti Koeru kihelkonnas viisnurka leiva jätkumiseks, leiva nõ vastupidamiseks. Väga palju lõigati viiskanda lisaks majaustele ka söögilaudadele, aiavärvadele, mitmesugustele tarbeesemetele – härjaiketele, õllekannudele,

pesukurikatele, sööginõudele, viljakirstule jne, eesmärgiga kaitsta ennast ja esemeid (vara) vanapagana ja tontide, krattide vastu. Kusjuures viisnurga pidi „joonistama” ühe

pideva joonega ehk katkestamatult. 18.-19. sajandi ornamendis seda nõiamärki ei leia.

Virumaal, pulmades puhul, kui peigmees magama läks, tehti viisnurk ukselävele, et kurivaim ligi ei pääseks. Väga levinud komme oli uusaasta hommikul kõik esemed, söögid ja joogid majas viisnurgaga märkida, et vanapagan juurde ei pääseks.

Jõululaupäeva õhtul tehtud viieharuline rist ukse peale, et vilja- ja kasvuõnn püsiks kindlalt kodus, et õnne ei annaks ärandada: *valge riidige viienurgelese risti olive usse pääl – rihatse, lauda, aida, tare usse pääl, et jälle õnne ei saa vällä viia* (Halliste). Viiskanda on lõigatud ka hällidele, et lapsi õnnetuste eest kaitsta; piimapüttidele, pangedele ja lehmälüpsinõudele, et vanapagan „pikse eest nõusse ei jookseks” ehk piim halvaks ei läheks.

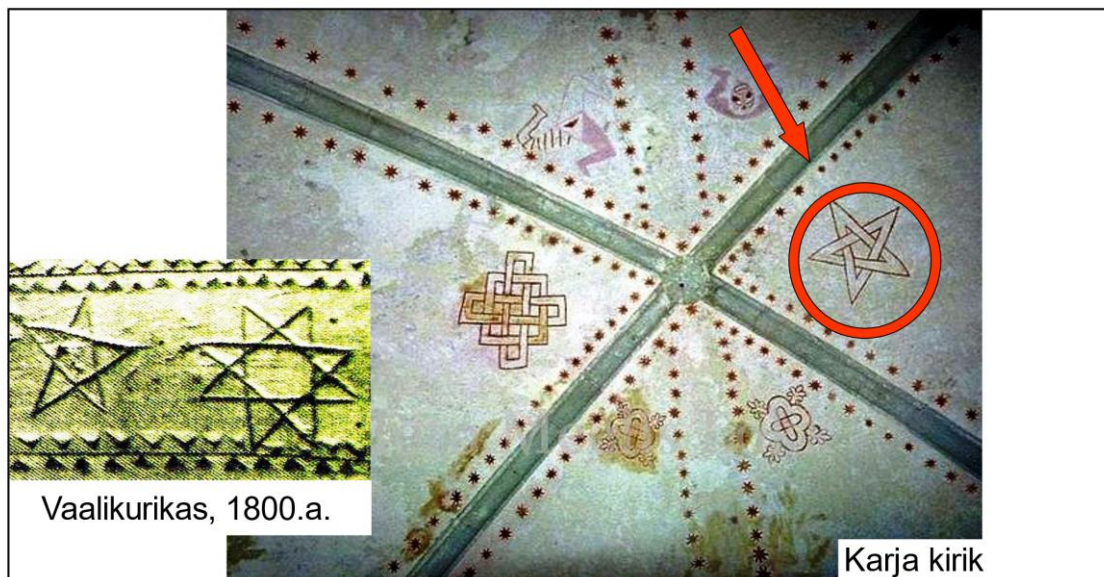
VIISKAND

Pentagramm oli eestlastele eelkõige **tuletäht** – pikse sümbol (viisnurk arvati kehastavat pisuhända ja pisuhänd, kui taeva all lendav pika sabaga tulekera, on meteoori või keravälgu rahvapärane tõlgendus), ka veenuse täht ja **inimese elutuli**. Seetõttu usuti märki kaitsvat kahjutule eest. Tulejumalapuuna peeti **pühaks pihlakat** (pihlakamarjal viisnurgakujuline õnarus), mida istutati talu õuele tulekahju tõrjumiseks (pikse vastu). Pihlakale omistati üleloomulikku jõudu, seetõttu lasti kevaditi kari välja läbi pihlakase oksteringi või tõmmati pihlakase oksaga õuel ring ümber karja. Ohtlikku tõrjuvana on pihlakast valmistatud autoamuletid kaasajalgi kasutusel.

PENTAGRAMM

Viisnurka võib näha ka Karja kiriku lae all Saaremaal. Kelle või mille eest peaks see ristirahvale kaitset pakkuma? Karja kiriku naabrusesse Kaarma kiriku põhjaseinale on maalitud pentagrammikujuline valeaken. Keda kardeti põhj poolt sisse vaatavat? Põhja poole on pörguvürst Lucifer oma pesapaiga sisse seadnud. Põhja pool asub teatavasti igasugune paha ja kõik haigused.

PENTAGRAMM

Kaar või poolringist väiksem ringi osa on üks Lääne ideograafia põhielemente. Seda struktuuri kasutatakse paljudes ideograafilistes süsteemides alates astroloogiast ja lõpetades kaasaegse loogikaga. Näiteks astroloogias tähistab ☾ inimese assimileerivat, vastuvõtlikku poolt, mille hing, elu ○ ja materia + teineteist

vastastikku mõjutades loovad: ☿ Mõnikord kasutatakse kaart taeva sümbolina ja mõnes meteoroloogilises kontekstis võib see tähistada vikerkaart.

∪ võib kujutada anumad, nõ kogujat, vesi ei voola välja. See märk kogub õnne, viib edukusele, pakub kaitset. **Õnnevakk**, ka hobuseraud, mis väga sageli riputatakse ukse kohale valepidi, st. **Õnn** voolab välja. **Tõnnivakk**.

◌ Seda struktuuri on kasutatud paljudes kultuurides ja väga pikka aega. Keskajal oli Euroopas kasutusel kui Kuu sümbol.

⌒ Kui kaart 90 kraadi pöörata, siis muutub tema ühendav tähendus eraldavaks. Nii tähendavad ümarsulud moodsas tüpograafias, et see, mis on sulgude sees, on asjassepuutuv, kuid samas iseseisev materjal.

)(Veel üks vana antiikaegne kõverjoonel baseeruv ideogramm, mis tähistab jaunemist, lõhenemist, lõhestamist. Kasutati varases Hiina kirjasüsteemis, on kasutusel olnud teisteski kultuurides ja süsteemides.

)(Ühendades kõverjoone ja punkti, saame **sodiaagimärgi Kalad** - levinud on ka kõverjoone ja horisontaaliga variant ☿

Köverjoonele tuginev ja üks enamlevinud struktuure Lääne ideograafias. Nendel märkidel on olnud erinev tähendus ja neid on kasutatud umbes 30 hästituntud ideograafilises süsteemis pronksiajast kuni tänapäevani.

Ruunimärk vanimast ruunitähestikust. Tähistas j-häälikut ja seda seostati aastaga.

	Tuli alkeemias.
	Öö, ajamärk alkeemias.
	Nõupidamine. Nüüdisaegne märk, sarnaneb vanemate ühtekuuluvustunde sümbolitega.
	Arseen alkeemias.

Kolm Sümbolismi, religioosse mõtte, legendi, mütoloogia ja folkloori kõige positiivsem number. Õnnelik kolm on iidne idee. Kristlikus mõtteviisis on sellel kolmainsuse – Jumala kui isa, Jumala kui poja ja Jumala kui püha vaimu – doktriinis keskne tähtsus; selle teoloogia eelkäijaid on teada klassikalisest, keldi ja hinduismi traditsioonidest.

Nkonsonkanson
Ahela lülid, Ghana *adinkra*-sümbol, mis tähendab jõudu ühenduses, kasutatakse meeldetuletuseks, et ühiskonnale tuleb anda oma osa.

Kelimvaibad Anatoolia küladest ca´ 1800.a.

SILMAMOTIIV

Kaartel on püue ühineda ringiks – maailmaringiks, maailmakõiksuseks, aga kahe kaare ühendamisest ümber on tuletatud ka **silmamotiiv**, mis tõrjemaagilise märgina kaitseb hingevarguse eest. Tähistab sisemaailma, mediteerimist, puhkust.

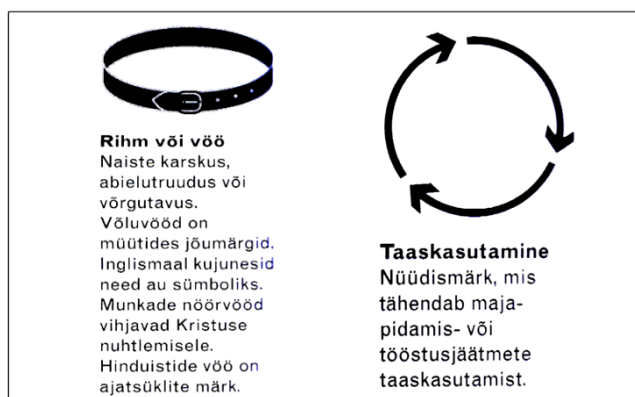

Nii tühi ○ kui täidetud ring ● kuuluvad vanimate kujundite hulka. Tühi ring tähistab päikest ja kuud. Tühja ringi kasutati primitiivsetes ühiskondades sageli kehaavauste tähistamiseks (näiteks silmad ja suu). Seda motiivi kohtab juba üle 5000 aasta vanustes ideograafilistes kirjasüsteemides. Täidetud suur ring, ketas, gloobus, näib olevat vanem kui tühi ring, aga see võib tuleneda märkide valmistamise tehnikast – määrid õõnestati pinnale. Sellist ringi on leitud Egiptuse hieroglüüfide hulgast, Jaapani budistide sümboolikast ja Indiast (näiteks abielunaise tunnuseks laubale joonistatult). Tänapäeval astronoomias ja kalendris tähistab kuuloomist. Astroloogias on ring absoluudi, ühtsuse ja täiuslikkuse sümbol, taeva sümbol vastandina maale □ ja hinge sümbol vastandina maisele +. Ringil oli maagiline võim kaitsta kurjade jõudude eest, võib-olla seetõttu oli ümmargustel esemetel nagu võru, sõrmus, ümmargune amulett, kaitsev ülesanne.

Tänapäeva Lääne ideograafias tähendab ○ kõiki võimalusi (antud süsteemi raames). Seda kasutatakse rohkem kui 50 erinevas süsteemis. Näiteks astronoomias ja kalendris on ta täiskuu sümbol, meteoroloogias tähistab selget taevast, kartograafias linna või ühiskonda jne. Liiklusmärgina tõmbab ring tähelepanu tema sees olevale märgile. See näitab, et ring kui lõpmatu võimaluste allikas on piiratud!

Vastavalt elementaarsete graafide vastandlikkuse seadusele peaks ring tähendama ka kõigi võimaluste või kogu aja vastandit. Nii see tõepoolest ongi. Ring tähendab ka nulli, mis vastandub kõigile võimalustele. Sageli kasutatakse nulli (ingl. *ought*) märkimaks keeldu – *”rohkem ei ole mitte mingeid võimalusi”*, seda ei tohi aga segi ajada numbriga null (ing. *zero*) tähendusega, sest esimene on abstraktne mõiste.

PÄIKE

Trundholmi kaarik pronksiajast – hobustega üle taeva veetavasse päikesesse usuti juba 2000.a. enne viikingeid.

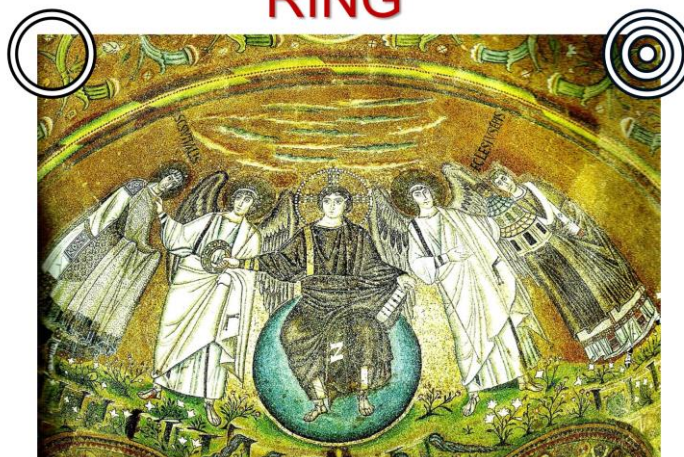

Seda sümbolit on kasutatud maakera erinevates kultuurides, kusjuures tema tähendus on igal pool üks - **päike** või midagi sellist, mis assotsieerub päikesega, näiteks kuld. On üks vanemaid **päikesemärke**. Meteoroloogias kasutatakse seda märki päikesepaiste, alkeemias kulla, bioloogias üheaastase taime (üks päikese tsükkel) sümbolina. Keskaegsed skolastikud kujutasid nii *“Maad, mida ümbritseb roheline ookean ehk maailmaruum”*. Kaasaegses ideograafias tähistab sageli keset. Esoteerilises (pühendatute) astroloogias sümboliseeris keskpunkt ringis jumaliku teadvuse loovat sädet, mis eksisteerib igas indiviidis ning olles ühenduslüliks inimese ja elu tekkeallika vahel, muudab inimese maailma kaasautoriks. Teiste sõnadega on see eneseteadvus.

Veel üks varasemaid ideogramme, tähistamaks ühiskonnatsükleid. See seostub millegi jumaliku või jõulisega. Hiljem võeti budistlikus kunstis kasutusele tähistamaks karimat, ausära, aupaistet. Ausärana kasutatakse ka kristlikus sümboolikas.

RING

Mosaik Ravenna San Vitale kirikus, 540.a.

Budismi filosoofias tähistab selle märgi tume keskus maakera ja vett. Mõisteti, et maailm on ümbritsetud eeterväljaga ning taeva kihiga.

Kaljujoonistelt on tihti leitud ringi, mis on horisontaaljoonega poolitatud.

Varases Hiina kalligraafias kujutas selline ring päikest, kõige varasem oli . Kreeka tähestikus on see täht theta. Hispaaniast pärinevas nelja elemendi süsteemis tähistab märk vett, teised elemendid: maa , tuli , õhk Märk seostub ideega millestki absoluutsest – absoluutsest ajast, temperatuurist jne. On **vertikaali sünonüüm**.

Selline ring, kus horisontaaljoon ei puutu kokku ringiga , on negatiivse tähendusega, sümboliseerib negatiivset ühtsust.

Ringi, mis on jaotatud vertikaalse joonega, kasutati antiikajal Lähis-Ida tähestikes. Hetiitidel olid ja seotud valguga, valgusähvavusega. Kui vertikaal ei puuduta ringi , tähendab see kaasaegsetel majapidamisriistadel sisse- ja väljalülitamist.

OVAAL

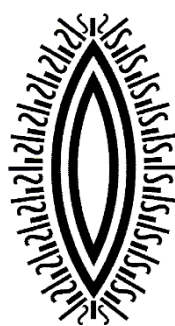
Maarja kuulutus
ja
Maarja külustus.

Sainte-Chapelle'i
aken, Pariis,
1243-1248. a.

MANDEL

Mandlikujuline oreool, mida nimetatakse ka mandorlaks, moodustub kahe osaliselt kattuva ringi ühisosast ja sümboliseerib Kristuse taevasseminekut.

Vesica pisces Tuntud ka kui kala ujupõis või müstiline mandel, mille kristlased puhtuse ja neitsi-likkuse sümboliseerimiseks paganlikest allikatest üle võtsid.

0 Vertikaalne **ovaal ehk ellips** on graafilisest vaatekohast ringi edasiarendus, põhielementide ja kombinatsioon. Ovaal tähendab – mitte midagi, nulli või äraolekut ja on seega ringi (kõik, igavik, kogu aeg, kõik võimalused) vastand??????

ODINI e SISSEPÜHITSEMISE RIST

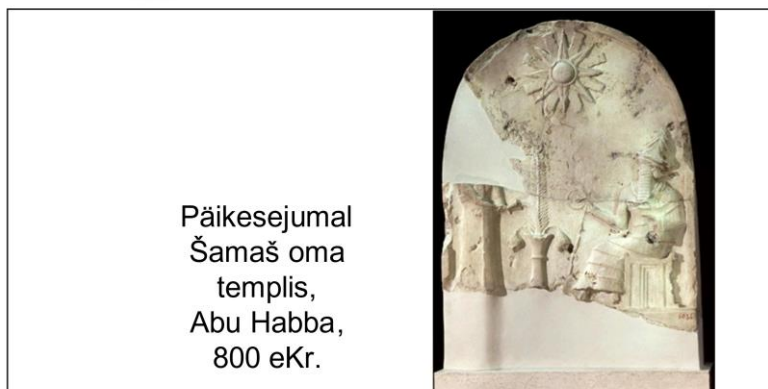

Odini rist ehk päikeseratas, sissepühitsemise rist on identne antiikse pronksiaegse ideogrammiga. Kristlik kirik sulatas selle paganate märgi oma ristide hulka. Seda tuntakse gamma risti, roomakatoliku risti ja sissepühitsemisristina. Kiriku sissepühitsemisel joonistab piiskop pühitsetud vee või õliga ratasristi kiriku seinale 12 erinevasse kohta. Seda märki on kasutanud enamik rahvaid Kristuse-eelsesel perioodil. Selline struktuur ilmus esmakordselt pronksiajastu alguses ja oli üldlevinud kaljujoonistel nii Vana-Egiptuses, Vana-Hiinas, Kolumbuse-eelses Ameerikas kui ka Lähis-Idas. Vana-Hiinas seostus märk tormi, jõu, energia, mõistuse ja respektiga.

Babüloonias sümboliseeris märk päikesejumal Šamašit ja esines kujul Varem sümboliseeris päikeseratas kõrgemat jõudu, päikest ja kuningat kui päikese teisikut. Seega väljendas märk jõudu ja kontrolli.

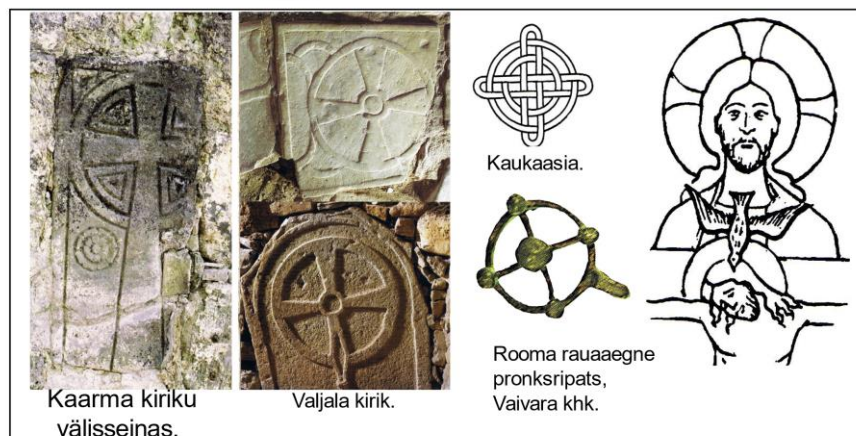
BABÜLOONIAS

Päikesejumal
Šamaš oma
templis,
Abu Habba,
800 eKr.

Hiljem hakkas struktuur üha enam omandama risti tähendusi (maa, maakera ja kompassi suunad). Antiik-Kreekas tähistati päikeserattaga gloobust või sfääri. Antiikastroloogias kasutati sünnikaardi mudelina. Kaasaegses astroloogias on see planeet Maa ja Fortuuna märk. Keskaegsed alkeemikud kasutasid seda märki vase tähistamiseks. Praegu on see kasutusel u. 15 kaasaegses ideograafilises süsteemis. [Muutuste ja õppimise – teada tahtmise rist, inimene Ilma sees.](#)

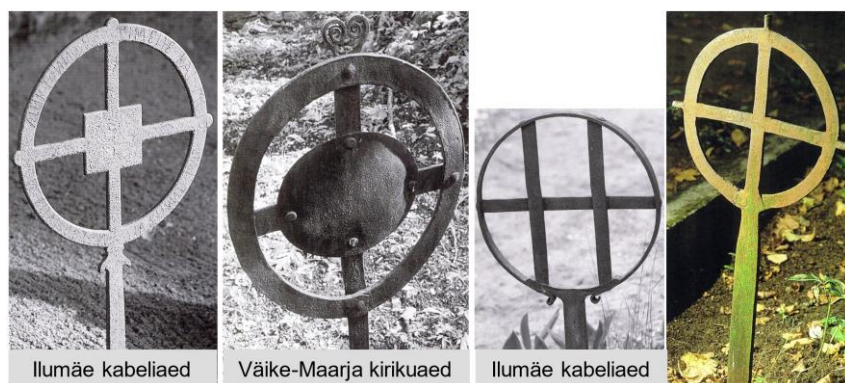
⊕ ODINI RIST

⊕ RATASRISTID VORMSIL

RATASRIST SEPISENA

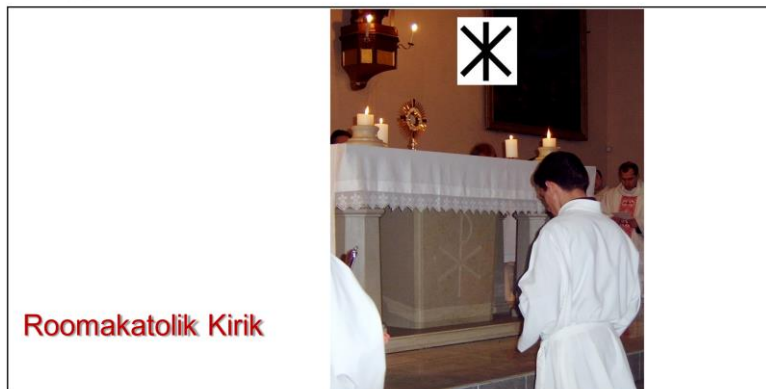

Ratasrist oli üldlevinud hauatähis (kiviristid) Põhjamaades, Kolumbuse-eelses Ameerikas ja laiaulatuslikul Vahemere-äärsel alal umbes 1500 aastat e.m.a. Tänapäeval kasutavad uusnatsid ratasristi oma logona.

... PÄIKESERATTAST VEEL

Veel üks päikeseratta modifikatsioon, leitud pitsatilt Indiast Mohenjo-Darost, pärineb aastast 3000 e.m.a. On teada, et gaulidel (keldi hõim, kes elas praeguse Prantsusmaa territooriumil), oli see märk õnnetoovaks amuletiks. **Keltidele** oli see **tormijumal Taranise atribuudiks**. Kristlik kirik muutis seda veidi, nii et sellest sai

Kristuse monogramm

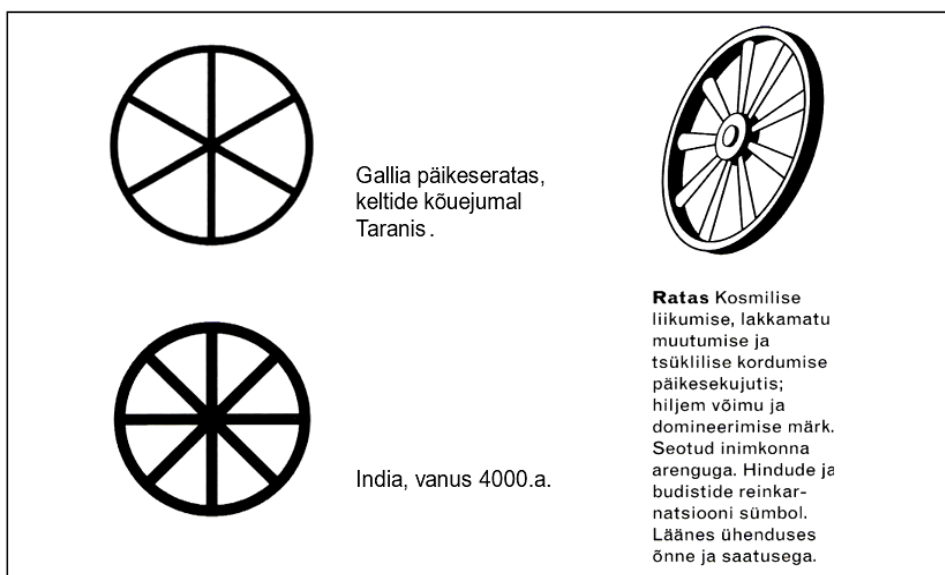
Anglo-saksi ruunides on see märk rikkuse sümboliks.

Sarnane on ka **Tiibeti** maailma sümbol, "**maailmaratas**" – kuueks võrdseks osaks jagatud ring, mille sees on veel üks ring. Ratta serv on lisaks jagatud 12 osaks samuti nagu Lääne sodiaagiring. Sisemine ringivööt on jagatud heledaks ja tumedaks pooleks. See näitab, et ratas sümboliseerib vastandite ühtsuse ideed samuti nagu

Hiina *yin-yang*

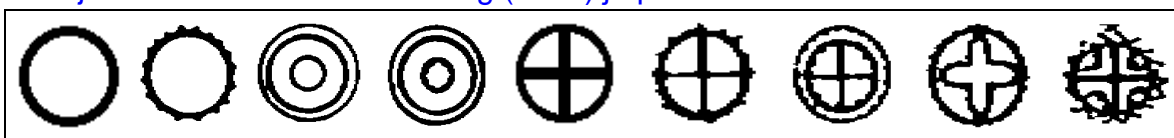
Eestlastele on ringimotiiv tuntud juba eelkristlikust ajast. Seda tunnistavad arheoloogilised leiud. Ring markeerib erilist, piiratud tsooni. Millegi ümbritsemine nähtava või nähtamatu ringiga on erinevates usundites kaitsevahenduna laialt tuntud ning sellesse seosesse kuulub ka sõrmuse ja vöö universaalne kaitsetähendus. Eestis ilmneb ringi kaitsevõime selgesti ümber karja käimises kevadise karjalaskmise ajal. Põhja-Eestis ja saartel võis piiramine olla üsnagi spetsialiseeritud kaitsemaagiline toiming, millega tegeles piiraja. Ringiga ümbritsemine tähendab selle sisemusse jääva koondamist ja kooshoidmist. Samas markeerib ring ava või läbipääsu teisele poole.

MOTIIVINA EESTI ALADEL

19. saj. ornamentikas esinevad ring (sõõr) ja päikeserist lihtsate motiividena:

Eesti rahvakunstis on **sõõr üks põhimotiive** ja nii puust kui tekstiilist esemetelt võib leida väga mitmekesiseid sõõrimotiive, eriti rohkesti mulgi ja kihnu värvilistes tikandites, linastes särgitikandites, aga ka mulgirättide punastes kirjades. **Mulgi** kudumiskirjades kutsuti ringi- ja rattakujulisi kujundeid nimetusega – **kõõr**. Kõõrukirjades loeti ka kitsesilmakirju:

KÕÕRUKIRJAD

Eesti pruut.
Gustav Adolf Hippius,
1852.a.

Lehmakari kaelas –
40 rubla eest hõbeehteid
(suur siga maksis 5 rubla,
lehm 3-5 rubla, vasikas
30-60 kopikat, kana
2-4 kopikat).

Setu kuhiksõlg
= kuu taevas.

Suur sõlg on abielu-
Naise sümbol. Neiu
saab suure sõle
rinda alles pärast
pulmaööd ja kannab
Seda esimese lapse-
lapse sündimiseni.
Selle sõlega ei minda
kirikusse, sõlge ei
panda kunagi hauda
kaasa.

○ LÕUNA-EESTI TAIMTIKANDIS

SÕÖR	Sõõr					
	Ristiga					
	Vie-seitsme- harulise tähega					
	Kaheksa- harulise tähega					
ROOS	Vie- leheline					
	Kuue- leheline					
	Seitse- leheline					
	Kaheksa- leheline					

○ LÕUNA-EESTI TAIMTIKANDIS

SÕÖR

- Üks põhimotiiv
- Kosmilise märgina sümboliseerib universumit, kõiksust, lõpmatust, täiuslikkust, korda ja harmooniat. Ning olnud elu taevakehade ja aja ringkäigu tähis.
- Müstilise tsentrumina on sõõr kõigi rahvastel olnud ühtlasi ka päikese embleem ja maa märk.

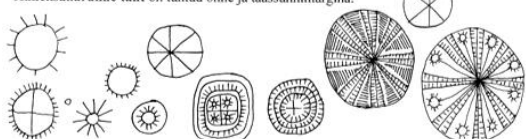
Ornamentaalsed tuletsised

Poolsõõrid

Rõngasrist (risti sulandumine sõõriga) – valguse ja clumärk. Ristiusus on pühitsemissristi tähendus.

Kodarrattad on pühaduse ja õnne märk. Kristlikus tähenduses on kodaraid tõlgendatud Kristuse kuue- ja kaheksaharulise monogrammina.

Kaheksaharuline täht on tuntud õnne ja taassünnimärgina.

ROOS

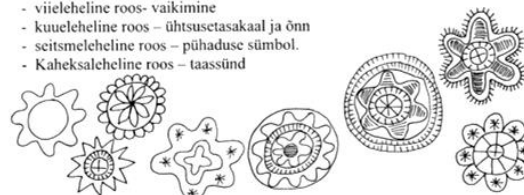
Motiivi on tugev side sõõriga. Ristiusu sümbolikas tähistas müstilist tsentrumit.

- on taevaliku täiuslikkuse universaalne märk
- Jumala sümbol

Lillede kuningannana oli roos Neitsi Maarja sümbol, tähistades andumist, kannatust ja vaikumist.

Õielehtede arvu järgi omakorda mitmed tähendus varjundid.

- viieleheline roos- vaikumine
- kuueleheline roos – ühtsusetasakaal ja õnn
- seitsmeleheline roos – pühaduse sümbol.
- Kaheksaleheline roos – taassünd

○ SÕÖRIMOTIIVID

Kihnu
Mulgimaa

KAAMELI RINNAVÖÖ, INDIA

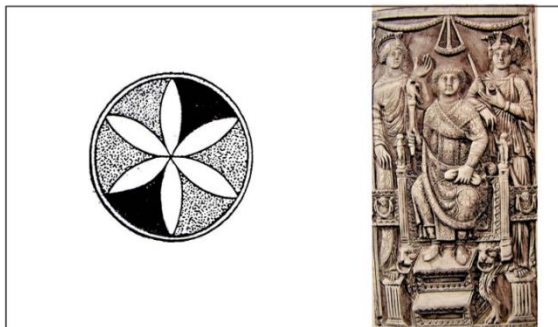

Sõõri ja rattamotiivid ehivad ka õllekannusid, eriti uhkelt pulmakannusid, mille käepide kaunistati ažuurse kodaratega rattaga. Lõike- ja põletustehnikas on seda motiivi

kannude kaantel ja külgedel. Populaarne kaunistusviis oli **sirkelrosett**, mida

piirab ringjoon. Spiraalset päikeseratast (nimetatakse ka **tuuleroosiks**, pärituuleks) kohtab nii pulma- kui pruuttooli seljatugedel.

SIRKELROSETT KIRIKUKUNSTIS

RAHVAKUNSTIS

RAHVAKUNSTIS

RAHVAKUNSTIS

RAHVAKUNSTIS

Mitmeharulise motiivina näeme eesti rahvakunstis ka 6-e jaotusega geomeetrilisi elemente. On tõenäoline, et arv 6 ja selle sümbolid olid seotud eestlaste kuukalendriga, kus oli oluline kuu jaotamine pehmeteks ja kõvadeks aegadeks, millest tuleneb kuukalendri kuus nädalat. Arvatakse, et kuukalendri nädalas oli 5 päeva, millele viitavad ka rahvalaulud: *kui kuul on kuus (või kolm) ametit, siis päeval oli viis viisi, päeva lüüakse viieks killuks jne.* Võimalik, et neis lauludes on sel kombel säilinud

kuu jaotamine kuueks viiepäevaseks osaks. Just sellist legendi omab **Tarvastu** kindakiri 19. sajandi II poolest.

RAHVAKUNSTIS

Otiku aare 16.sajand.

Ehtenõel 11.saj.

VIIKINGID

Spiraaliga ketas kui tiirlev ratas ja liikumine, Gotland.

Ilmaratas, seotud samuti päikesega. Maagilisteks toiminguteks asetati maapinnale ilmaratta sarnaselt kivid – keskel suur kivi, selle ümber 8 kivi, järgmise ringina 12 kivi. Kivi – maa luustik (nagu inimesel selgroog), maagilise vaimu hoidja. Hiieringid sarnased – keskel ohverdamise koht (ka puu), ümber selle 8 puud. Ringiga piiratud *tärnid* ehk **kodarad** on olnud igivanad *pühaduse ja õnne* sümbolid. Ilmaratta motiiv on maagiliste märkide ja amulettide valmistamisel aluseks.

Punktiga ring on väga vana sümbol, eestlaste juures tuntud juba eelkristlikust ajast kui **“härja silm.”** Ringi kui kirjamotiivi on rahvasuus ka kuuks nimetatud. **Karja kihelkonnast** pärineva õllekannu küljekaunistustes on vahelduvalt kõrvuti asetatud ristide ja suurte raadiusega ringide rida. Selles ornamendis võib ringis näha kuu ja ristis päikese sümbolit. Ristiharude otstest paremale nihutatud täpid võiksid tähistada päikese liikumise suunda vaatleja suhtes. **Kihelkonna** kannudel esineb analoogiline

motiiv, milles võib oletada päikese ja kuu ühendatud kujutamist Samas võib

toodud kujundit pidada ka ainult päikese sümboliks kuivõrd suur osa uurijaid peab selleks just **risti** kodaratega läbistatud ringis.

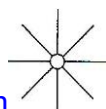

Teha rist ja tõmmata sellele ring ümber (*Rõngasristi peetakse aastaaegade ringlemist sümboliseerivaks eluristiks, kus neli ristihaara tähistavad nelja ilmakaart. Rõngasristi võib väga hästi mõista ka kui eluratast ja päikeseratast, mis mõlemad käivad ringiratast. Surnuaeda haua peale pandud rõngasrist viitaks nagu asjaolule, et tähetolmust oleme kõik me kokku pandud ja tähetolmuks peame kord ka saama*) on üks kõige tugevamaid maagilisi tõrje- ja kaitsemärke. Rahvauskumuste kohaselt pakub ring juba iseenesest tõhusat kaitset igasuguse paha vastu. Saaremaal näiteks usuti, et teatud viisil kaitseringi vedamine tekitab ümber otsekui tuleringi, millest ei pääse isegi maduuss läbi.

MAAGILINE ELURATAS

PÄIKESE RATTARUMM

Päikese rattarumm on lausa maagiline ava, sel arvati olevat müstiline seos taevaauguga. Rattarummu aeti pisuhänd ja pandi pihlakapunn ette, nii oli temast võimalik lahti saada. „*Samuti pidid kõik kodulindude pojad läbi rattarummu saama aetud, siis ei pääsenud kull neile viga tegema*” (Muhu).

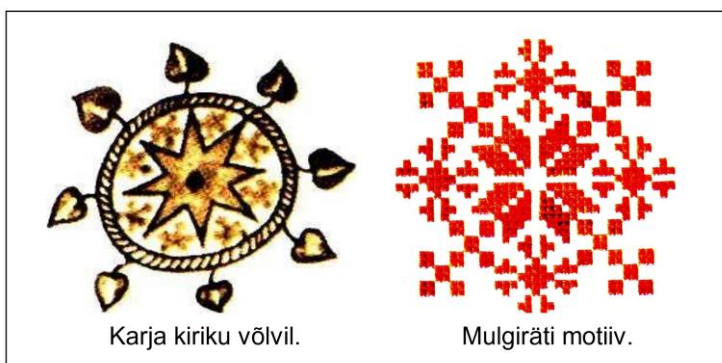
RATASÜLL

Rattamotiiviga sarnaneb Saaremaal esinev ümmargune naiste peakate – **ratasüll**. Ratasüllil sõõrjas pealagi on kaetud keskkohal kiirtetaoliselt keerdu kogutud punase riidega, leinaajal kantava ratasüllil pealagi tehti sinisest riidest. Ratasüllil vorm pole juhuslik. Sarnast peakatet kannavad ketšua tütarlapsed Andides. Päikesepoegade inkade esivanemad jõudsid Andidesse ca 12 000 aastat tagasi – samal ajal, kui meie otsesed esivanemad taganeva jää järel tulles siamaile. Naised on kultuurikandjad ja järjepidevuse tagajad. Erinevalt meestest, kes annavad kergemini moevooludele järele, on nimelt naiste riietuses ja ehetes säilinud üht-teist olulist müütilistest aegadest. Saare ratasüllil ja inka neiu peakatte puhul on üsna tõenäoliselt tegemist taevajumalanna atribuudiga.

Sõõrimotiiviga kompositsioonid on tüüpilised keskaegsetele tekstiilidele, hauakividele, vitraažakendele ja kirikute seinamaalingutele. Eestis näiteks leidub paljude kirikute seintel rõngasriste (pühitsemisriste). **Karja** kiriku koori võlvile on maalitud tähtsüdamikuga dekoratiivne sõõr, millel on visuaalne sarnasus **Tarvastu** suurrätide vastava dekooriga.

○ KARJA JA TARVASTU

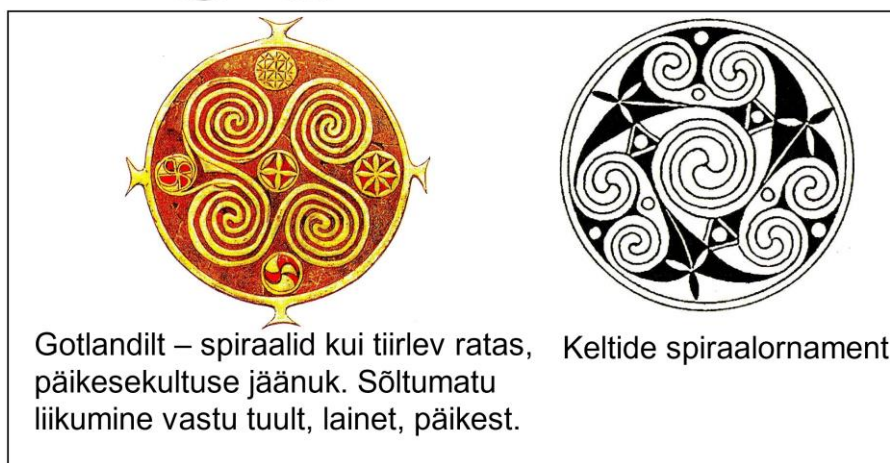
☯ SPIRAAL

Kui teised baaselemendid eksisteerisid juba kõige varajasemas ideograafias, siis spiraal näib olevat hilisem, kõige varasemad leiud pärinevad mesoliitikumist. Spiraali on leitud üle kogu maailma. Näiteks Rootsi kaljujoonistel tähistab spiraal potentsiaalset ehk võimalikku liikumist, aga viikingid kasutasid seda märki sõltumatu liikumise (kui

vaja, vastu lainet, päikest ja tuult) ning võimaliku tagasituleku tähistamiseks. Viimane seletab viikingilaevade spiraalikujulisi ahtriposte. **Potentsiaalse jõu märgina on spiraal seotud svastikaga.**

SPIRAALID

Oma **olemuselt** on spiraal skemaatiline **näide** oleva **evolutsioonist**. Ühes müüdis on selle kohta öeldud: *”...otsatust sügavusest kerkis ring spiraalikujuliselt... Spiraali sees oli keras madu”*. Madu on siin tarkuse ja igaviku sümbol.

Analoogiaseaduste järgi kajastab inimene ja temas toimuv kogu kosmoses toimuvat ning kosmos on üles ehitatud nagu inimene – tal on keha, vaim ja hing. Mõlema vahel valitseb sümbolsete vastavuste süsteem. Need arusaamad põhinevad geotsentrilisel maailmasüsteemil, mida tunti antiikajal (ka Idamaades, Indias, Hiinas) ning nad olid keskaja ja renessansi looduskäsitluste aluseks. Geotsentrilises maailmasüsteemis on Maa keskpunkt, mille ümber tiirlevad planeedid ja Päike. Egiptuse hieroglüüfide seas sümboliseeris spiraali täht *vau*, millega märgiti kosmilisi vorme ja liikumisi ning suhteid mitmekesisuse ja ühtsuse vahel.

Spiraali võib tema olemuse järgi jagada kolme liiki:

1. (algab keskelt) **avarduv, kellaosutite suunas liikuv spiraal**. Positiivse, aktiivse tähendusega ja päikesega seotud sümbol. Kellaosutite suunas liikuvat spiraali on seostatud veega, jõuga, sõltumatu liikumisega, liikumisega seestpoolt väljapoole. **Loov spiraal, areng, kasvav, edasimineku, suund tulevikku.**

2. **sissepoole tõmbav**, eelmise spiraali peegelpilt või ümberpööratud vorm. Negatiivse tähendusega ja kuuga seotud sümbol. Vorm on tähendanud pöörlemist, ringiliikumist, perioodilist kordumist, ka vastupäeva liikumist. **Kahanev – seotud kuuga, purustav, juured – side esivanematega, tagasipöördumine koju**. Märki

kasutati Eufraati kultuurides 2000 aastat e.m.a. ja Egiptuses hieroglüüfina niidi või mõõtmise tähistamiseks. Rootsi pronksiaegsed juveliirid kasutasid seda ehete kaunistamiseks juba 1300. aasta paiku e.m.a.

Märki joonistatakse Tiibetis majaseintele ja see võib tähendada kodu, kohta,

kuhu inimene tagasi tuleb. Tänapäevastel navigatsioonikaartidel võib või tähistada keerist.

3. tardunud, teokarpi meenutav vorm. Negatiivse ja ka passiivne tähendusega, liikumise lõpetamine.

Hiina varajases ideograafias oli kasutusel kui tagasitulek või kojupöördumine.

Märk, mis kujutab Egiptuse hieroglüüfide süsteemis **Egiptust** ja mis assotsieerub eelmise ideogrammi tähendusest, võib seda märki tõlkida - Egiptus on see maa, kuhu tagasi tulla – kodumaa.

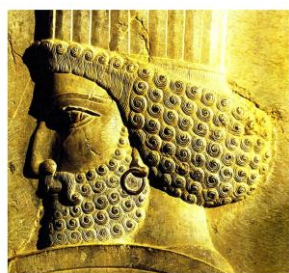
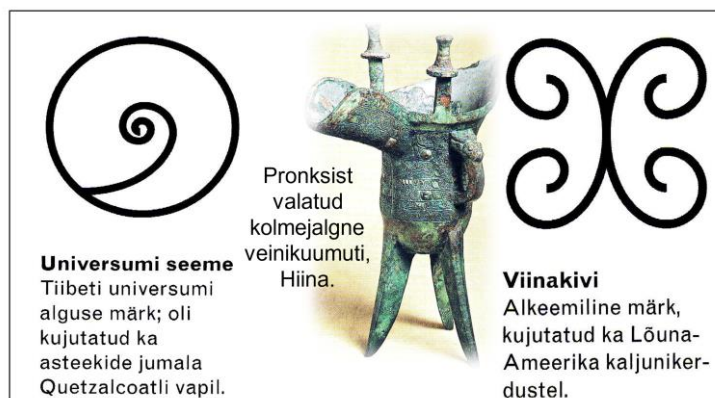

Kahekordne spiraal (sõltumatu tagasipöördumine) kujutab endast kahe vastandjõu ühtsust. Oletatakse, et seda motiivi hakkasid esimestena kasutama Doonau-äärsed kultuurid pronksiajal või veidi varemgi, peamiselt dekoratiivse elemendina, tähistamaks merd või vett. Kui arvestada, et vesi on ülemineku, transformeerumise ja taassünni element, siis väljendab kahekordse spiraali kuju tõesti oma sümboolset tähendust. Märk levis Põhja- ja Lõuna-Euroopasse ning Aasia kaudu Kaug-Itta. Seda motiivi on leitud ka Rootsi pronksiaegsetelt kaljujoonistelt ja mujaltki Skandinaaviast. Tuleb veel märkida, et kahekordset spiraali on kasutanud kõik lõunapoolsed mereäärsed kultuurid.

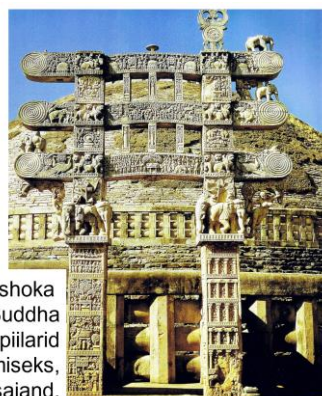

lõpmatuse sümbol.

Pärsia impeerium
Darius I,
Persepolis,
521-404.a. e.Kr.

Kuningas Ashoka loodud Buddha seadmuse piilarid elu ülistamiseks, India, 1. sajand.

Viikingitel surm kui reis, laev viib lahingus langenud Valhallasse jumal Odini juurde.

meander (on spiraal) oma sirgete joonte ja nurkadega või looklevama joonena sümboliseerib vett, jõge, laineid, äikest-välku, pilvi, teed. Meanderornament ääristusena - võimu sümbol.

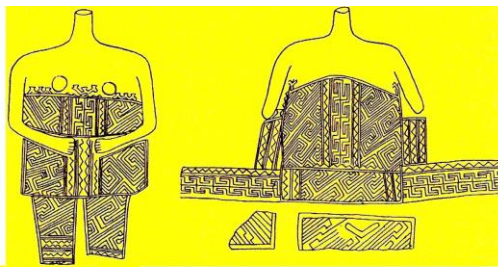
Meandermusteri päritolu?

Hüperborea – Karpaadid – Menzin (20 000-13 000 aasta eest leiud).

Käevõru Mezinist, Hüperboreast,
20 000 – 13 000 aastat tagasi
(vanem kiviaeg).

Vanema kiviaja mammutiluust meanderustriga
kävõru Mezinist. See on Mezini linnukeste
ja Gontso kuukalendri kõrval vanema kiviaja
Hüperboreas kõige kuulsamaid leide.

7000 aasta vanune
meanderornament
Karpaatia rõivamoos
Tisza orus (Hüperborea).

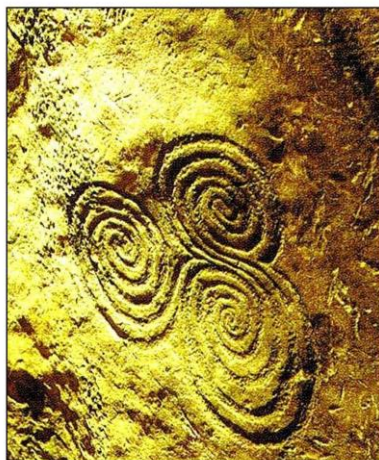

Seda struktuuri kasutasid keldid, kes asusid Lääne-Euroopas 5000-6000 aastat tagasi ja kelle järglased tänapäeval asustavad Šotimaad, Walesi, Iirimaa ja Bretagne'i provintsi Prantsusmaal. Tänapäeval kasutab sarnast struktuuri Jeune Bretagne, Prantsusmaa keldi piirkonna separatistlik organisatsioon. See märk assotsieerub migratsiooni ja vabadusvõitlusega.

Spiraali on palju kasutatud ornamentikas, näiteks mitmetes erinevates kultuurides kuningate, kõrgete vaimulike ja jumalakujude riietuse kaunistamiseks juba rohkem kui 4000 aastat tagasi. Mõnede uurijate arvates ei ole ükski ornamendimotiiv nii liigitõmbav ja kütkestav kui spiraal. Kuid spiraali kasutades eristati tema loovat ja destruktivistset (purustavat) jõudu – näiteks Pallas Athena sümboliks oli loov spiraal ja merejumal Poseidoni sümboliks destruktivistne spiraal. Oletatakse, et semantilisest seisukohast sümboliseerib destruktivistne spiraal orkaani, mis omakorda on universumi loova funktsiooni kõrvalekalde sümbol.

Spiraali on seostatud ka hingamise ja hingega. Vanades kultuurides oli voluut, üks spiraali vorm, sellise idee kandjaks ning võib-olla just sellepärast kujutasid vanad

egiptlased oma jumal Tot'i suure spiraaliga peas. Tänu oma loomingu, liikumise ja progressiivse arenguga seotud tähendusele on spiraali kasutatud ka võimatribuutidel nagu egiptuse vaarao skeptritel või rooma augurite sauadel.

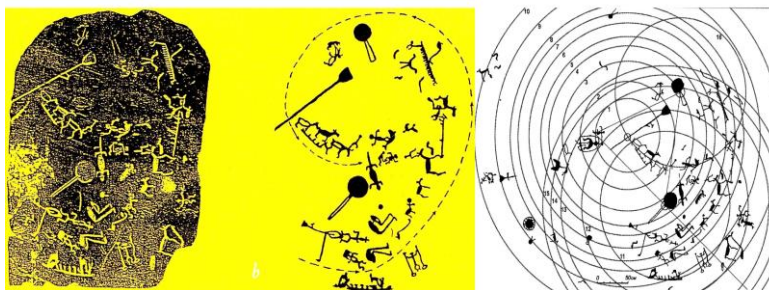

Kolmikspiraal
kui keldi
kolmikjumalanna.
Iirimaa, New Grange
kiviaja matmispaigas.

Peale ülaltoodu võib spiraal sümboliseerida suhet ringi ja müstilise keskuse (algpunkti) vahel. Juba ammustel aegadel on paljudes kultuurides kasutatud ravitsemis- ja needmistantsudes spiraalikujust liikumisskeemi, kus liikumine toimus keskelt väljapoole. Sellist liikumist võib samuti vaadelda sümbolina, kuna ta kutsus esile ekstaasi – võimaluse väljuda materiaalsest maailmast ühinemaks teispoolse ehk keskusega.

Luigeneeme kaarlausel.
Äänisjärve (Oneega) Kuradineemelt
petroglüüfimuster erinevate
matemaatiliste tõlgendustega.

Näiliselt kaootiliselt asetsevad
petroglüüfid on korrastatud
erinevate
raadiustega ringjoonte kogumile.

LABÜRINT – TARK LEIAB TEE

Kaitse, pühendumine, surm, taassünd, valik, elusuund.

Eestis moodustati kiviringe labürintina – spiraal spiraalis. Spiraali käidi, et maha raputada soovimatud hinged, sest arvati, et igasugune sisehing ei oska käia spiraali mööda, seega ta jääb maha ja seljatagune saab puhtaks.

RAHVAKULTUURIS

RAHVAKUNSTIS

Fromholt Bergi mälestustahvel Kaarma kirikus, 1601.a.

Annetas kiriku kooriruumile uue katuse.

SILMUSNELINURK

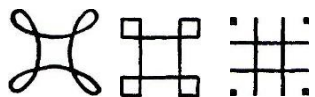

Silmusnelinurk oli Euroopas, eriti muinasgermaanlaste juures ja Idamaades laialt levinud juba eelajaloolisest ajast. Märki leidub sageli ka viikingiaegsetel metallesemetel ja seinavaipadel. Germaani maades kutsutakse silmusnelinurka Püha Johannese [Hansu] ristiks. Silmusnelinurk on tuntud Soomes ja Karjalas kui abielu ja viljakuse sümbol. Soomes oli vana rahvatava: *noormehed ja neiud võtsid kokku tulles puulehti, murdsid need mitmekordsest kokku ning hammustasid tükikesi küljest, nii et lehe lahtiharutamisel saadi silmusnelinurk. Kes sai siin kõige ilusama kujundi, see võis loota ka kõige ilusamale pruudile või peigmehele*. Võib-olla on see vana rahva tava mälestuseks sellest, et silmusnelinurk oli kunagi abielu sümboliks.

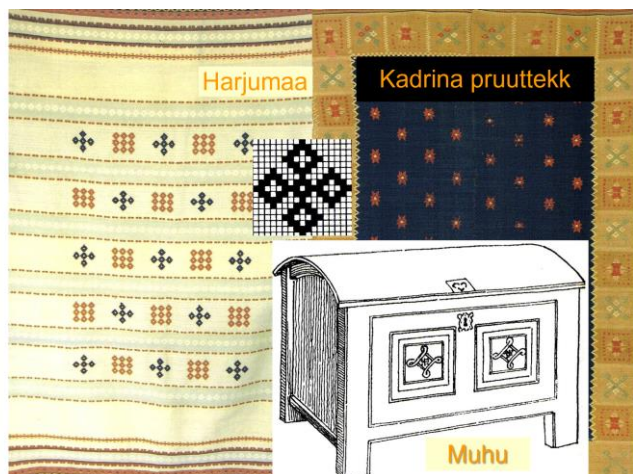

Eesti rahva poolt kasutati silmusnelinurga kohta selliseid nimetusi nagu: **nelinurk**, **nelikand**, **nelikant**, **aasruut**, **võlusõlmemotiiv**. Silmusnelinurka kohtame mitmesugustel arheoloogilistel kaevamistel leitud IX – XII sajandist pärinevatel metallist rinnaehetel. Silmusnelinurk on looduse ühtsuse tähis, maagilise hoiatuse, toetuse ja manala märk. Peremärgina on kasutatud Hanila ja Ridala kihelkonnas. Maagilises tähenduses on silmusnelinurk harvaesinev. Paaril korral on mainitud tema kasutamist nõiduse, haiguse ja pisuhänna vastu. Kõigil neil juhtumel esineb ta paralleelselt viisnurga, kuusnurga ja haakristiga. Pisuhänna tõrjumise juhtumel on silmusnelinurk esinenud viljasalvedel (Saarde). Teda on tehtud ka muudele esemetele,

nii näiteks esineb Eesti Rahva Muuseumi (ERM) kogudes koonlalaud (Jüri khk), kus on 5 silmusnelinurka kokku kombineeritud. Samuti on teda laiemalt kasutatud kirstudel

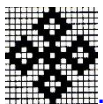
perekonnaõnne kaitsvas tähenduses. Kõige rohkem võib seda leida **Muhu** kirstude dekooris.

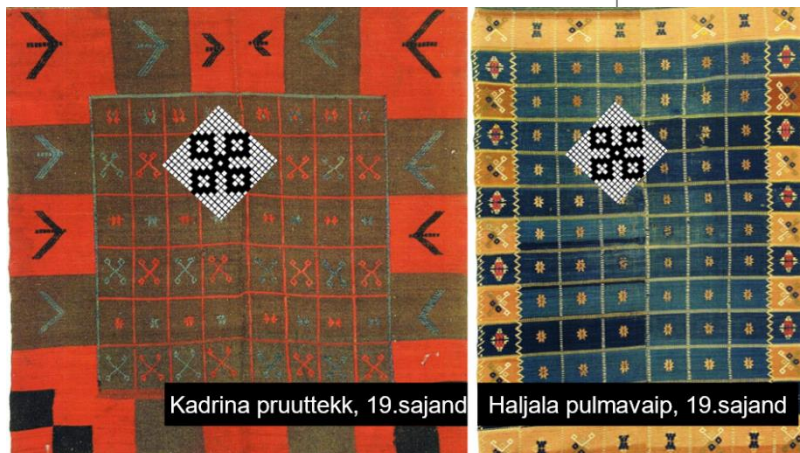
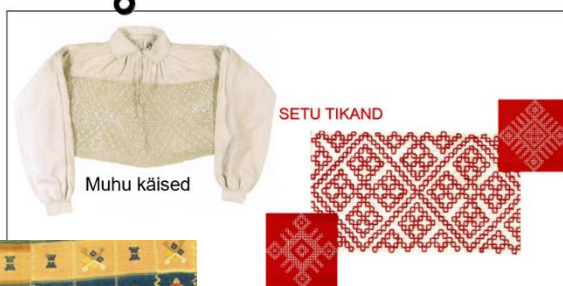
Märgi endine tähendus on juba unustatud. Üldisem kui puuesemetel on silmusnelinurga kasutamine tekstiilide kaunistustes: kinnastel, **Setu** vöödel ,

Lõuna-Eesti tikandeis ja Muhu käiste fileepitsides , naastmotiivis kirjamoitiividega

rahvavaipadel

 FILEEPITSI TIKANDIS

Silmusnelinurki tehti ka sõbadele ja seal esines see harilikult sinise-punase keeleliselt. Nimelt seoti punane lõng sõba nurka motiiviks ning kinnitati sinise lõngaga üleloomispistel. 19. sajandi ornamendis esineb silmusnelinurka tunduvalt vähem kui teisi geomeetrisi põhimotiive.

KOLMNURK

Võrdhaarne kolmnurk on noorem kui märgid $\uparrow$ γ $+$ $\circ$, aga vanem kui svastika ja pentagramm. Kuna märki pole leitud kalju- ega koopajoonistelt, võib arvata, et eelajaloolisel ajal seda ei kasutatud. Muistsetel egiptlastel oli nõ kolmenurgaline püramiid maa telje sümbol maailma keskpunktis, mis ühendab taevast maaga. Kristluses seostub võrdhaarne kolmnurk pühadusega ja numbriga 3, olles Jumala ja harmoonia sümboliks. Alates 17. sajandist on kolmnurk kristlikus sümbolikas seotud Püha Kolmainsusega. Kuid jumalaid-triumviraate on teada ka paljudes varasemates religioonides, näiteks hinduismi Višnu-Šiva-Brahma.

Jõu sümbolina on kolmnurk seotud ohtlikuga. Lähtudes elementaarsete graafide vastandlikust tähendusest, tähendab märk veel edukust, jõukust ja kaitstust. Hetiidid (Vana-Idamaa rahvas, kes valitses u. aastail 2000–1200 e.m.a. suure osa Väike-Aasia ja Süüria üle, olles kõrge kultuuri kandjaks ja võisteldes 2. at. e.m.a. kolmanda juhtiva

rahvana egiptlaste, babüloonlaste ja assüürlastega) kasutasid kolmnurka just hea ja tervisliku sümbolina. Nii tiibetlased kui Euroopa alkeemikud tähistasid kolmnurgaga elementi tuli.

Nagu põhikujundite korral sageli, võib ka kolmnurk ühendada endas korraga kaht vastandlikku tähendust. Näiteks kolmnurgakujuline liiklusmärk tähendab nii ohtlikku kohta või hädaohtu kui ka ohutust sellele, kes märki näeb ja järgib.

Paljude jaoks on kolmnurk tipuiga ülespoole tule ja meheliku jõu sümbol; ka tipp, mägi (ka vaimses mõttes)

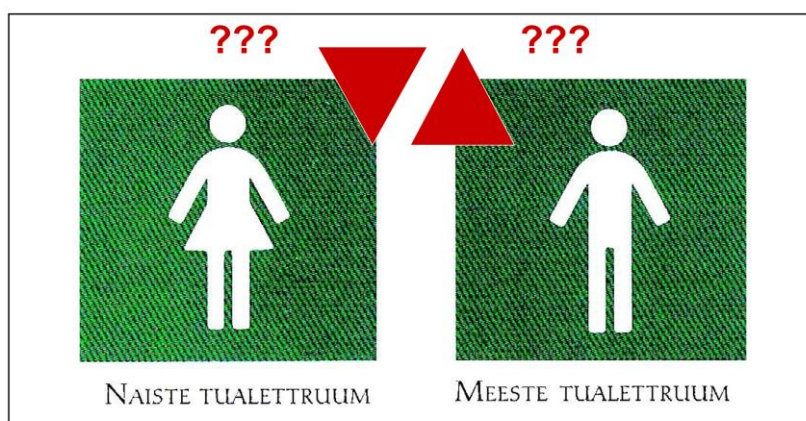

Maskuliinsus, igavik, tõus vaimsesse olemusse, jumalate asupaik.

AVALIK INFO KAASAJAL

Tipuga allapoole vee ja naiseliku seksuaalsuse sümbol. Foiniiklastel (Kaanani aladelt, hiljem nimetati Palestiinaks) sümboliseeris naise häbet ja oli viljakusjumalatri Tinniti sümbol. Allikas, eluallikas, eluvee sümbol, maa-aluste jõudude ja esivanemate kaitse.

Kolmnurk, mille kaks külge on võrdsed ja mis on vertikaaliga poolitatud, sümboliseeris hetiitide hieroglüüfilises süsteemis kuningat.

Sumeris on analoogiline kolmnurk tipuga allapoole u. 3000 aastat e.m.a. olnud naise sümbol.

Kolmnurkade haakumine tähistab kõiksuse loovat aktiivsust.

Taaveti täht, Taaveti kilp. Taaveti tähte kujutati 9. saj. eKr Nimrudi bareljeefil. 16. sajandil sai Taaveti täht üldlevinud jutluse sümboliks ning I sionistide kongressil Baselis 1897 valiti see juutide rahvusmärgiks. Kui 1948 loodi Iisraeli riik, võeti sinine Taaveti täht Iisraeli riigilipule. Fašistlikul Saksamaal pidid juudid alates 1940. aastast kandma rõivastel kollast (kollane värv sümboliseeris Juudast, juute ja ketsereid) Taaveti tähte (juudipatumärki), millele oli kirjutatud *Jude*.

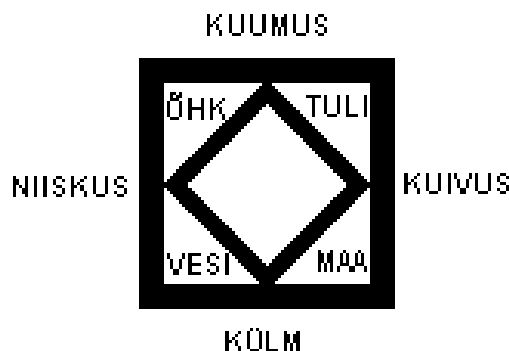

Kui lisame joone, muutub kolmnurk õhu elemendi sümboliks.

Elementide maa ja vesi sümbolid.

Toome siin ära ka keskaegse ideogrammi, mis väljendab nende nelja elemendi omavahelisi seoseid ja iga elemendi omadusi. Seda kasutasid nii astroloogid, alkeemikud kui filosoofid.

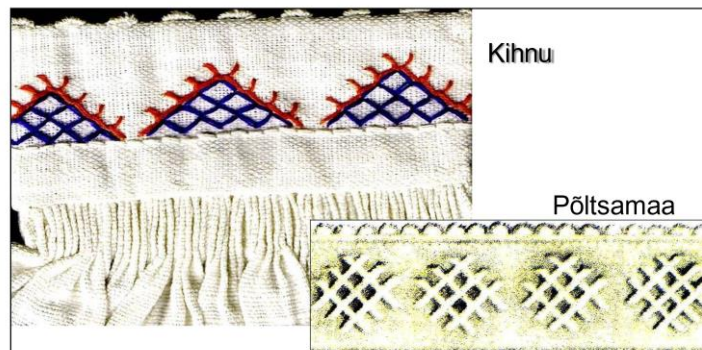

Ka eestlaste ornamentikast on kolmnurk tuttav ja seda juba kristluse-eelsest

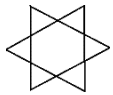
perioodist. Rahva seas oli kolmnurk tuntud viljakuse ja kasvu ning tule, edukuse, jõukuse märgina (tähistas küla, kodu, kodukollet, koduõnne, kodumaja, hingekoda,

vaimukoda, emakoda) , ühtlasi sümboliseeris kindlustunnet; püstkoda – kodu kaitset. Nii võib oletada, et kolmnurka tikkisid või kudusid need, kes tundsid end õnnetuna. Nii Eestis kui ka Lätis seostub kolmnurga motiiv ka väga vana püvisilmpistes tikandiga – **tornid ja rummud**.

TORNID JA RUMMUD

△ tähistas ka kuusepuud kui ilmasammast. Eriti tähtis oli kolmnurk tule sümbolina, sest tuli seostus ühtlasi päikesega, mis andis jõudu, valgust kõigile. Seetõttu on meil ka mitmete tähtpäevadega (eelkõige pööripäevadega) seotud **päikese auks tule tegemine**. Jaanipäeval (pööripäev) – tehti võimalikult suur tuli(kõrgele), sest tulepaiste õnnistas maa. Väiksemad tuled tehti põldude äärde, et kõik saaksid õnnistatud. Muudel aegadel tule tegemine seostus uskumusega, et iga inimene annab oma hingest osakese tuld päikesele, valgusele. Seda mõtet sümboliseerivad ka jõulupuul süüdatud küünlad – õnnistus ja valgus kõigile. Tule süütamisega pimedal ajal kutsuti esivanemaid appi - hingedeajal taotleti esivanematelt kaitset.

Kuusnurk ehk heksagramm koosneb kahest võrdkülgsest kolnurgast. Kuusnurga kasutamisest peremärgina on teateid Hiiumaalt ja Lahemaalt. Suure jõuga kaitsev ja hoidev sümbol. Liidetud on mees- ja naisalge, maa ja kosmiline kaitse.

1-metsahing; **2**-Maaema hing; **3**-taevane hing; **4**-vetehing; **5**-tulehing; **6**-maise tegevuse ja olemise abihing.

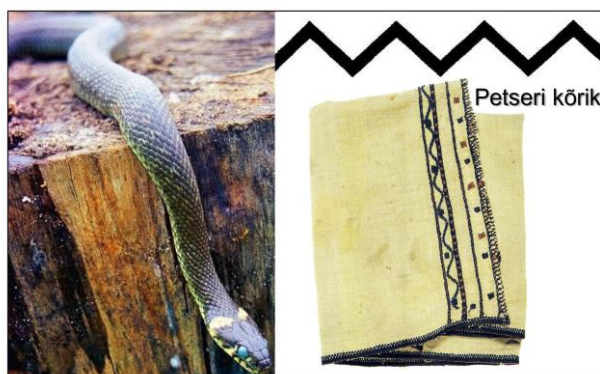
Kuusnurka kasutasid taigude ajal nõiad-teadjad nihutades kolmnurki nii, et oleks selge, kelle poole pöördutakse.

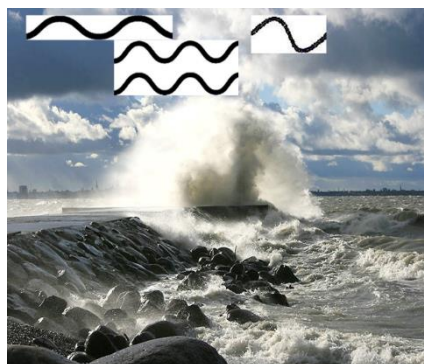
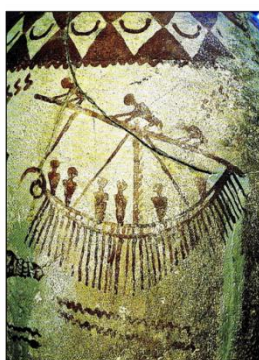
4 3 5	Taevane maailm
	Inimese maailm
1 6 2	Esivanemad

Taaveti tähega eestlastel assotsiatsioon Kaarnakivi müüdiga.

Rõhtne sik-sakjoon oli eelkõige vee sümbol, samuti taevast ja maad ühendav sild merelainete või mägede silueti kujul.

Mesopotaamia, 2600-2400 eKr.

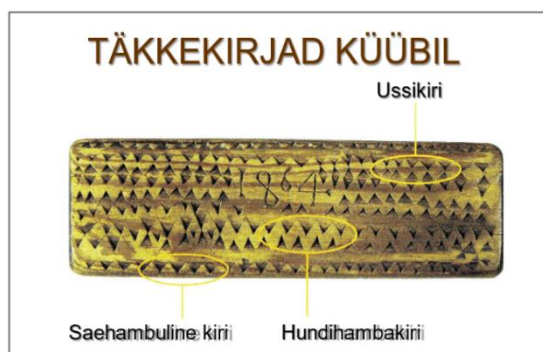
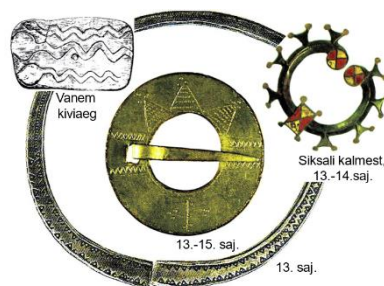
Eesti sõbadel esineb triipude vahele paigutatud **sik-sakjoont**, mis tuletati kolmnurgast - sümboliseerides ussi kui kodu kaitsjat või metsa; nii sakiline kui ka veidi voolujoonelisem sik-sak sümboliseeris ka voolavat vett. Seda sümbolikat esineb eriti rohkesti naisterõivastel: seelikute ja põlledel alservades, käiste pitsides, kirivöödel (vöö hoidis inimest – ka venituste vastu), samuti metallehetel. Toimib kaitsemotiivina rõivastuse avatud kohtades. Pulmauju servas kaitseb kurja silma ja muu nõiduse vastu. 19. saj. rahvaornamentikas esines kolmnurk nii lihtsate motiividena kui kombineeritult:

- Lihtsad kolmnurgamotiivid:
- Kombineeritud motiivid:

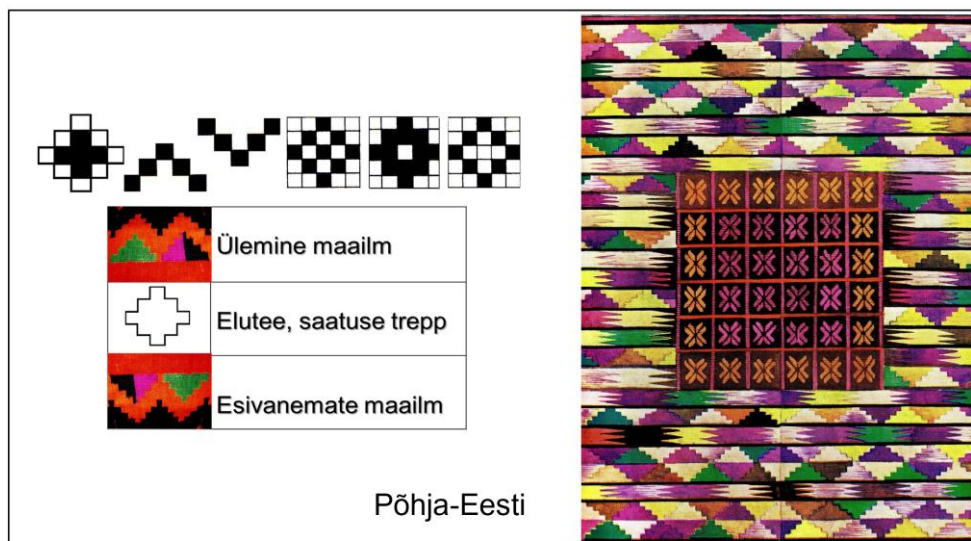

Ussirahvas on tark rahvas, teab maaema loitse, tunneb ravimtaimi, teab maailmatarkust. Ussi hoiti, austati, kummardati, toideti, peeti taluhoonetes (nastikud) majaõnne hoidjatena. Uss on vastu emakese maa rinda kõige rohkem (suurema kehapinnaga). Ussi ei tohtinud tappa. Tapmine tuli ristiusuga – kõrbeinimeste usuga, kellede maal rohkesti erinevaid mürkmadusid (kardeti).

Varasemad kujutised maost esinevad paleoliitistel koopajoonistel. Sagedasemaks muutus mao kujutamine neoliitikumis, mil madu (nastikut) hakati seostama põlluharimiseks hädavajaliku vihmaga ning seeläbi maaviljakusega. Madu seostati tema kehakuju järgi äikesega, aga ka vikerkaarega (vikerkaaremadu). Osa ajaloolaste arvates olid vesipüksid varase põllumajanduse piirkondades tavalised ja seepärast sadas koos vihmaga alla ka veekogudes elavaid loomi: madusid, konnasid ja kalu. Aafrikas tuntakse madu vihmlassona, mille abil tuuakse kohale vihmaõnn.

Saavutad hingerahu, tasakaalu kui oled ära käinud mõlemal pool. Elutee sümboleid leidub rohkesti meie kirikinnaste ja rahvavaipade dekooris.

Püstjas sik-sak seostus **välgu** kaudu veega, oli taevast ja maad ühendav sild välgunoole kujul. Välg tähendas ka valgust (taevane tuli), oli kiiruse võrdkujuks. Kujundit tehti majade aknaraamidele, uksepiitadele tulekahju vastu ja hobuseriistadele, et liikumine oleks kiire.

Ruun so/ – tähendab samuti valgust.

Tänapäeval kasutatakse kolmnurka umbes 40 ideograafilises süsteemis. Mõned näited:

	Mees.
	Naine (ema) lapsega.
	Perekond, kombineeritud märkidest naine, mees ja naine lapsega.
	Eelmistega samasse süsteemi kuuluv märk - rase naine.
	Kasutatakse meteoroloogias vihmahogude tähistamiseks.

NELINURKSED KUJUNDID

	Maa, materiaalsus, kord, turvalisus, kindlus, põld, maapind, naisprintsiiip	Materialiseerumine, eluase Egiptuses, sool alkeemias	
	Märg maapind, uriin	Küla Vana-Hiinas	
	Pool millestki antiikajal	Paar bioloogias	
	Hoidma, säilitama, sees hoidma, sulgema, kaasajal vaatluskaev	Korrapärasus	
	Ebakorrapärasus	Lihtne tegevus	

Ruut oma horisontaal-vertikaalses asendis väljendab kahte mõõdet, mis moodustavad pinna. Ruut tähendab põldu, maapinda või elementi maa, kindlust, korda ja turvalisust, maiste väärtuste hoidja, inimese poolt maa peale loodu sümbol. Maailm on loodud nelja stiihia poolt. Seega on ruut **materiaalse maailma mudel**, mille neli nurka kujutavad nelja ilmakaart. Staatiline, paigalsesis, piiritletud isiklik ruum, elukoht. Ruut sümboliseeris maad nii Idas kui Läänes. Kaasaegses meteoroloogias sümboliseerib see märk samuti maapinda.

Egiptlaste hieroglüüfide süsteemis tähistas **ristkülik** realiseerumist või materialiseerumist. Alkeemikute jaoks oli ristkülik üks soola sümbolitest, sest sool jääb merevee aurustumise tulemusena maapinnale.

Astroloogias tähendab ruut 90° nurka ja poolt sellest ehk 45° nurka. Viimatinimetatud märki kasutati juba rohkem kui 2000 aasta tagasi Antiik-Kreekas, kus see tähistas **poolt millestki**.

Seda ideogrammi kasutati nii varajastes kui praegustes (meteoroloogias märga maapinna tähenduses) süsteemides. Alkeemias tähistas ta uriini.

Vana-Hiina kirjasüsteemis tähendas **küla**.

Moodne ideogramm, mida kasutatakse bioloogias ja mis sümboliseerib **paari**.

Korrapärasuse märk.

Ebakorrapärasuse märk.

Lihtsa tegevuse

märk.

Sümboliseerib **väravat**.

Väravamotiiv, kaitse varguste vastu.

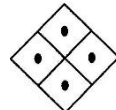

Romb. Vaimuenergia, uuenemine, liikuvus, vaimsuse sünd.

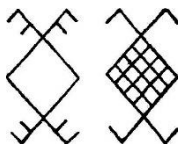
Vanades tsivilisatsioonides **üsa** tähenduses – viljakuse, elu ja naiseliku sigivusjõu sümbol. Neoliitilises kultuuris seostati üska Suure Ema kultuse ja põlluharimisega, samastati maaga, viljakandva põlluga. Ruunides lapsed, sugulased.

Kõige eelneva üldistamise tulemusena sai rombist ka igavese elu ja taassünni kujund, sobitundes varakristlikku maailmapilti. Ikoonidel pühakutest või rõivastest moodustub romb, sest käed palveks kokku pannes moodustavad samuti rombilaadse kujutise ning seda tõlgitseti kui Jumalaema poole pöördumist.

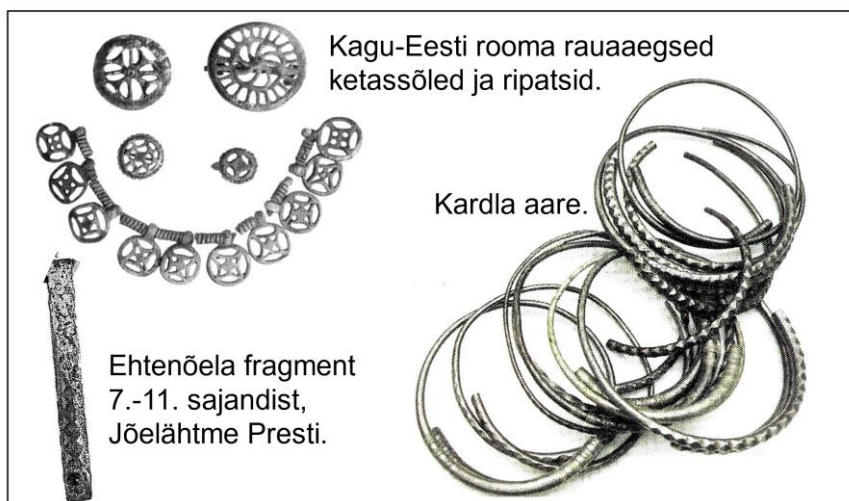
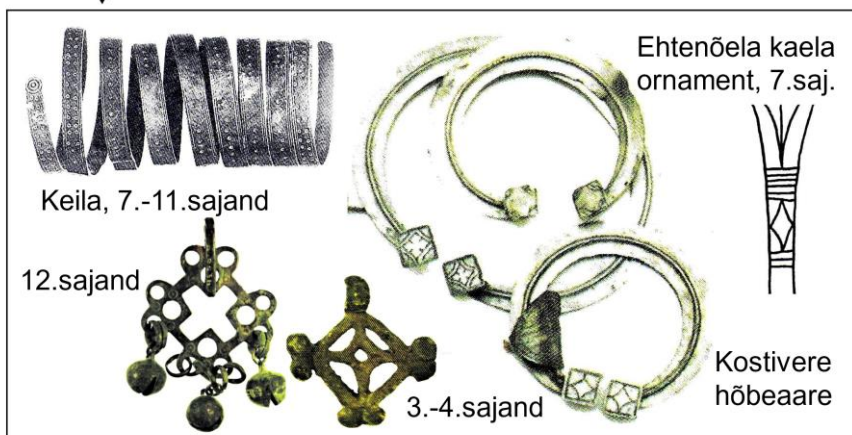
Kui rombi keskele asetati punkt, siis sümboliseeris see viljatera. Neli punktiga rombi sümboliseeris hüve ja viljakust, täiskülvatud põldu. Maa viljakust seostati ka naise viljakusega.

Rombile, kui maa viljakuse sümbolile on mõnikord tehtud nurkade külge „konksud”, mis ilmselt kujutavad taimeidusid.

◇ EESTI RAHVAKULTUURIS

Meie ajaarvamise algul ilmusid **kaarrombid** nn rooma provintsiaalehetele ja levisid üle kogu Euroopa, jõudes 3. ja 4. sajandil ka Eestisse. Massiliselt ilmus rombimotiividega ehteid siinsetesse tarandkalmetesse 4. ja 5. sajandil. Eriti ilmekad on kaarrombid näiteks ristikujulistel sõlgedel. Keskmisest rauaajast pärineb kaarrombimotiiviga esemeid veidi vähem, kuid ta jäi kasutusele ning saavutas nooremal rauaajal suure populaarsuse. Vallutusjärgsel ajal kadus kaarromb tasapisi kasutusest.

Kaarrombikujulisi riste kohtub Ojamaa keskaegsete kirikuportaalide uste sepiel. Teadaolevalt varaseim näide on 13. sajandi keskpaika dateeritud Träkumla kiriku kooriportaali uksesepis. Johannese evangeeliumi järgi sümboliseerib uks Kristust, seega Kristuse sümboli kujutamine ukssel on otseselt seotud pääsemislootuse ja paradiisiga – kirikuuks kujutab paradiisi väravat.

Kaarrombiga hauaplaate võib näha Muhu, Põide, Ridala ja Valjala kirikutes. Põide ja Valjala kirikute hauaplaatide sõnum oli vastristituile hästi mõistetav: kristlasele on pärast surma paradiisivärv avatud. Ilmselt ei ole seegi juhus, et Ojamaa sepist järgiv kujundus esineb just nende kirikute hauaplaatidel. Valjalas ja Põides olid Saaremaa kõige vanemad kivikirikud ning Muhus tuvastati kaavamistel puukiriku olemasolu. Tõenäoliselt pärinevad nimetatud hauaplaatide kujundusskeemide eeskujud Ojamaa kirikute ustelt.

□ ◇ EESTI RAHVAKUNSTIS

Vaimne tasakaal:		Kihnu
1	1 – aru	
3 4	3 – loovus 4 – armastus	
2	2 – töökus	

Kullamaa vooditekk, 1903.a.

Christi Kütt, pulmavaip.

RAHVAKUNSTIS

Tarvastu

Lihula

Pühalepa

Varbla khk

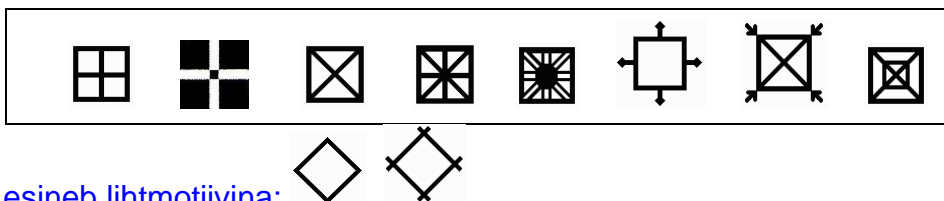
Jõhvi

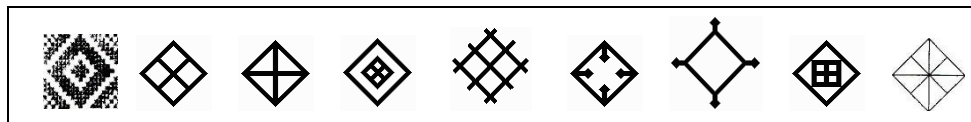
[Ruutu kohtame ka Lõuna-Eesti 19. saj. ornamentikas.](#) 19. sajandil võidi ruudumotiiv saada ka mustrialbumist, kuid tuntakse seda sümbolit juba eelkristlikust perioodist.

Märk esineb kolmes erinevas variandis – Nelinurksed kujundid □, romb ◇ ja kaldruut ◊.

Motiividena esinevad nii lihtne ruut kui ka selle kombineeritud variandid:

Kaldruut esineb lihtmotiivina:
ja kombineeritult:

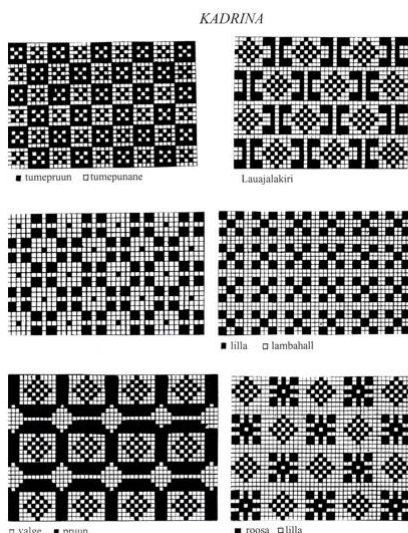
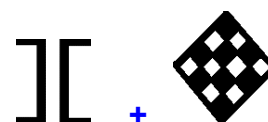
Kõik need ornamentikas kasutatud märgid esinevad ka arheoloogilistel leidudel. Kaldruutu on leitud juba eelajaloolistelt koopajoonistustelt.

SETU NAISE PEALINIKU OTSAD

Organismi jaotumine kaheks, eraldamine, lagunemine.

Maamulda panek. Liites kindakirjaks omavahel märgid ja kasutades värvikombinatsioonina musta-kollast või pruuni-kollast, saame kirikindad, mis tõmmati lahkunule kätte kirstu panekul: =

KADRINA

■ linnepruun □ linnepunane

Lauagalakiri

■ lilla □ lambahall

□ valge ■ pruun

■ roosa □ lilla

LAHKUNU KIRIKINDA MOTIVISTIK

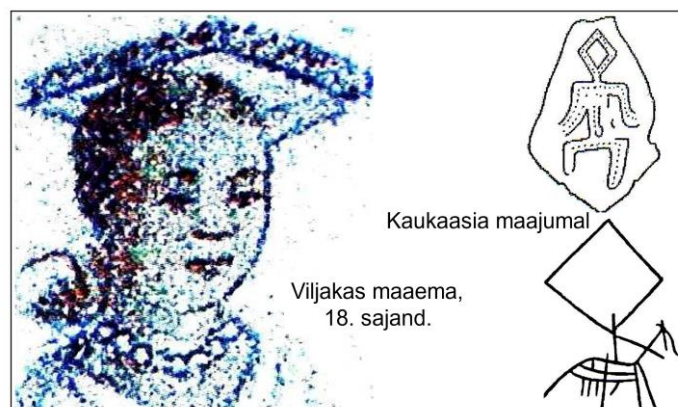
Aruküla

Maamulda panek.
Organismi jaotumine
kaheks, lagunemine.

Ruudu- ja rombikujuline nimbus peakohal samuti kui neljanurgeline peakate on ürgse maajumala märk. Nelinurkne kuningakroon viitas asjaolule, et selle kandja peab ennast maajumala aujärje pärijaks, nelinurkne pärg naisterahva peas peaks aga olema juba maaema sümbol.

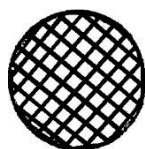

Maaviljeluse arenedes, kui maa muutus viljastatavaks ja viljastumisvõimeliseks, asus ürgne taevaneitsi emakese maa aukohale ja meessoost maajumal tõusis üles taevaisaks.

Kui naisterahval on ruut otsaette või huulte peale söövitatud, viitab see maaema võrdkujule. Niisuguseid naisekujusid esineb Aafrikas. Ainu naistel näiteks tätoveeriti pärast esimest kuupuhastust huulte ümber romb kui viljastuva maaema sümbol. [Vanadel aegadel usuti, et söömisest saab käima peale.](#)

Võre = sõel

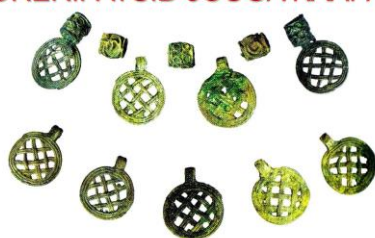
Eesti rauaaja arheoloogilises materjalis ilmneb võreornament esmalt savinõudel: nii viikingiaegsetel kui ka hilisrauaaja käsikeraamilistel pottidel. Võreornamenti esineb Kagu-Eestis ja Pihkvamaal, nn rõuge kultuuriga seotud 8.-10. sajandi tinaripatsitel. Hilisrauaaja ehetel ja rõivastuses leidub võreornamenti mujalgi. 12.-13. sajandi leidude seas esinevad ka pronksist, tinapronksist, hõbedast ja hõbedakarvalisi

VÕRE = SÕEL

VÕRERIPATSID JÕUGA KÄÄPAST

Pada kalmistult.

KAELAKEE JÕUGALT

Puukujulised võreornamendiga keekandjad, 12. sajand.

ümaraid võreripatseid. Võrelise kaunistusega on veel 12. sajandist puukujulised keekandjad ja kumera ülaosa ning sirge alaservaga võreripatsid ja rombikujulised võreripatsid. Võreornamenti kasutati hilismuinaaegses läänemeresoome ruumis ka rõivaste kaunistamisel. Riidesse kootud pronksspiraalidest võremustriga riidekatkeid on Eestis leitud Viru-Jaagupi kihelkonnast Küti kalmelt, Lõhavere linnuse 13. sajandi alguse aardevakast ja Kodavere kihelkonnast Raatvere kalme 11. sajandi haudadest. Siksälä kalmes esineb pronksspiraalidest võremustrit 13.-14. sajandi peapärgade otsatuttidel, Kagu-Eestis Otepääl ja Virunuka külakalmistutes aga naiste 13.-14. sajandi tagarättidel. Pronksspiraalidest võremustritega on 11.-13. sajandil rõivaid kaunistatud nii Soome lääne- kui idaosas, samuti Kirde-Peipsimaal ja etnograafilisel vadja alal Soome lahe lõunarannikul. Võreornamentika taandus arheoloogilistes leidudes 13. sajandi lõpust. Taas ilmus võreornament 200 aastat hiljem Liivi sõja eel (1558-1583) sagedaseks kilbikaunistuseks ja pitsatsõrmustele. Nii kaldristi kui võreornamenti esineb eeskätt Eesti lõuna- ja idapiirkondade pronksehetel ja tekstiilidel – Tartu-, Võru-, Mulgi- ja Setumaal, aga ka Virumaal. Hiljem veel Setumaa etnograafilistes ehetes ning rõivaornamendis.

Võreripatsid jälgendavad suuri viljasõelumissarjasid küllaltki täpselt. Samalaadseid sõelu kasutati Läti kaguosas, Ingerimaal ja Loode-Vene aladel. Sõel saavutas oma vormitäiuse arvatavasti juba kiviajal. Nähtavasti tähistavad sõelutavat vilja ka pitsatsõrmustel leiduvad kriipsukesed ja täpid (piklikke teravilja ivasid, ümaraid ehk aga tatra- või herneteri). **Võreripats = sõelripats.**

SÕELAD - VÄESEMED

Talumajapidamises väga laialdast kasutust leidnud sõelal oli lisaks tavalisele otstarbele ka **maagiline tähendus**. Sõela kasutati *arbumiseks* - tuleviku ennustamiseks, õige valiku tegemiseks, hoone ehituskoha valimiseks, kallima nägemiseks ja abikaasa ennustamiseks. Sõela on kasutatud veel põllu- ja karjamaagias, ravivahendina, siideriitustes, majapidamistöodes ja argielu

toimingutes, vilja tuulamisel. Erinevalt päris sõelast pole **taevasele Sõelale** (plejaadid) eesti pärimuses omistatud maagilist tähendust.

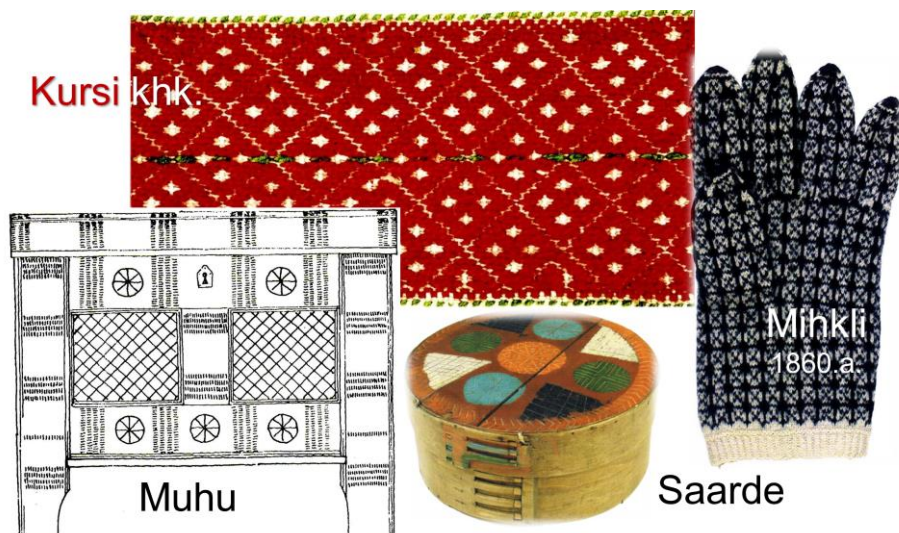
Sellele vaatamata on taevasõel olnud eesti rahvaastronomias kõige populaarsem tähtkuju: tema järgi ennustati ilma, kevadet ja suve, head või halba vilja-aastat, aega ja kevade tulekut. Sõelamaagia seostub otseselt maaviljeluskultuuridega ja **viljakususkumustega**, eriti väljendub see pulmakombestikus (pruudile sõelast viljaterade viskamine). Sõela seosele viljakusega viitab muna sage esinemine riitusteks sõelasse pandud esemete seas. Viljakusmaagiline otstarve võis olla ka naise- ja neiuhaudade keedes tihti mitmekaua koos esinevatel sõelripatsitel. Siinkohal väärib rõhutamist, et sõelaks on nii Ingerimaal kui Setus nimetatud naise *vulvat*. Setumaal on neiu süütuse kaotamise korral öeldud, et sõel on rikutud. Sõel on rajajooneks ühe ja teise, nähtava ja nähtamatu maailma vahel. Sõel oli ka tähtis **kaitsemaagias**. Sõel oli **väeese**. Väe mõistele taandub sõela kasutamine ravimisel, siirderiitustel, ennustamisel.

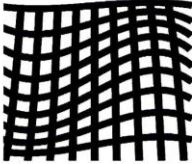
Sõelas kohtuvad kaks maagilise tähendusega põhisümbolit – ring $\bigcirc$ ja rist $+$,

$\times$, viimased sealjuures paljukordsel kujul. Risti kaitsvad ja maagilised omadused avalduvad mitte ainult püst-, vaid ka kaldristis. Sõelamaagia kontekstis kaunistati võreornamendiga fertiilses eas setu naise tähtsaimat ehet – suurt sõlge ning abielunaise puusapõlle; erilise võremustriga sokid hoidsid hiljuti sünnitanud naist ja vastsündinut kurja silma eest. Võreornamendi vägi ilmneb võrgu kaitsetoimes. Setumaal pandi kevadisel karjalaskmisel lehmale kurja peletamiseks ümber sarvede tükk kalavõrku. Setukultuuri rituaalne toit – **sõir** puutus kokku sõelariitide kaitsva väega sõira valmistamise käigus (sõelaga nõrutamisel).

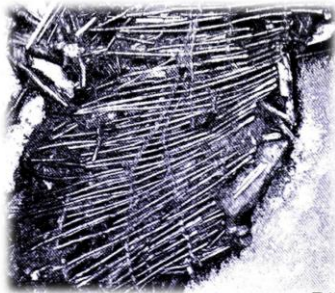

Ei saa olla juhus, et võreripatsitel on valdavalt 3 võrepulka, st 3 x 3 ristimärki ja äärevits teeb ümber võrevälja 3 tiiru. Eesti ja Setu taigades ilmneb selgesti vajadus sooritada maagiline tegevus 3 või 9 korda.

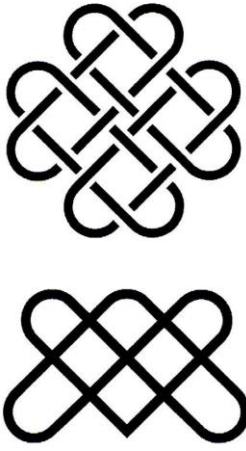

Vörk Püüdmise ja kogumise sümbol; idas kujutatakse jumalusi mõnikord, käes vörk, mida nad kasutavad inimeste endale lähemale tõmbamiseks; kristluses on seotud apostlitega kui inimesi püüdvate kaluritega. Jungi psühholoogias tähendab võrguga kalastamine ühendust alateadvusega.

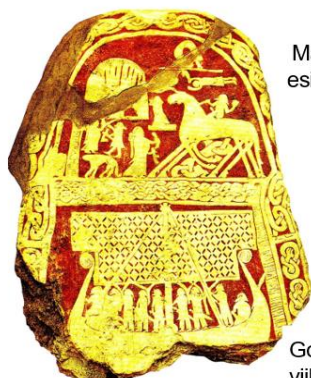
Punatud puuri katke, Ageröd V-st Rootsis, 7500-4500 eKr. Kirsi- ja lepaokstest männijuurtega kokkupunatud.

Keldi sõlm – universumi sümbol, kaitsemärk.

Pöimmärk – Põhjjala kujundusornament.

Keldi põimornament Matteuse Evangeeliumi esilehel, Iirimaa, Dublin.

Gotlandi kuulsaim kivi – viikingite sõdalastele; ülal tervitab Odin neid, kes langenutena Valhallasse jõuavad.

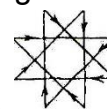

KAHEKSAKAND

Kaheksanurk ehk kaheksakand on seotud viisnurgaga, vahel nimetataksegi kaheksakanda kahekordseks viisnurgaks. Märk on tuntud nii Euroopas kui islamimaailmas, kasutatud mitmesugustes nõidumistoimingutes. Teda on tarvitatud

harilikult siis, kui viisnurk ei mõjunud. Ühe joonetõmbega joonistatuna on ta Euroopas laialt tuntud maagilise õnnetoova nõiamärgina, armastuse ja viljakuse sümbolina. Seda tunti ka kui koidutähe Veenuse sümbolit – valguise sümbol pimeduse vastu. Kuigi paganlikus Euroopas peeti Veenuse sümboliks pentagrammi, oli Veenuse kui viljakusjumalataari sümboliks algselt kaheksakand. Kusagil ja kunagi hakkas oktagramm sümboliseerima ka meessoost koidutähte, lätlastel teeb ta seda siismaani. Koidutäht on Piiblis, eesti müütilistes rahvalauludes ja lätlastel iseloomulikult meessoost. Koidutähe võrdkujuna võiks kaheksakand olla seega ka Luciferi sümbol. Helkjast koidutähest, säravast koidupojast valguisekandjast Luciferist sai taevast alla tõugatuna must põrguingel. Ülem-Volga karjalaste juures on kaheksanurkse tähe motiiv tuntud „kuudomokirja”, s.t. kuumustri ehk kuukirja nime all.

Algselt sümboliseerisid nii rist kui ka võimalik, et kaheksakand maad, s.o. nelja või kaheksat ilmakaart. Maailma sakraalses keskpunktis ühineb taevast maaga, seal kõrgub maad ja taevast ühendav maailmapuu.

Ristiusu kiriku sümbolikas ja keskaegses kiriklikus kunstis on kaheksanurgal oluline koht. See võeti Bütsantsi vahendusel Oriendi kunstist üle, sealne vana sümbolsisu kujundati ümber ning asendati uue, kristlikuga. Hiljem aitasid kaheksakanda ja kaksikristimotiive Lääne-Euroopasse vahendada araabia kultuur, ristisõjad ja arenev kaubavahetus Oriendiga, eriti sealsete vaipade ja luksuskangaste sissevedu.

Peale vormilise külje seob mõlemat motiivi arvusümbolika. Kaheksa tähistab Kristuse ülestõusuga alanud uut, kaheksandat loomispäeva, vastavalt siis ka ristimisega seotud taassünni, ülestõusmist ja igavest elu. Vastavalt on ka kaheksakand ja kaksikrist eeskätt õnne ja õndsuse märgid.

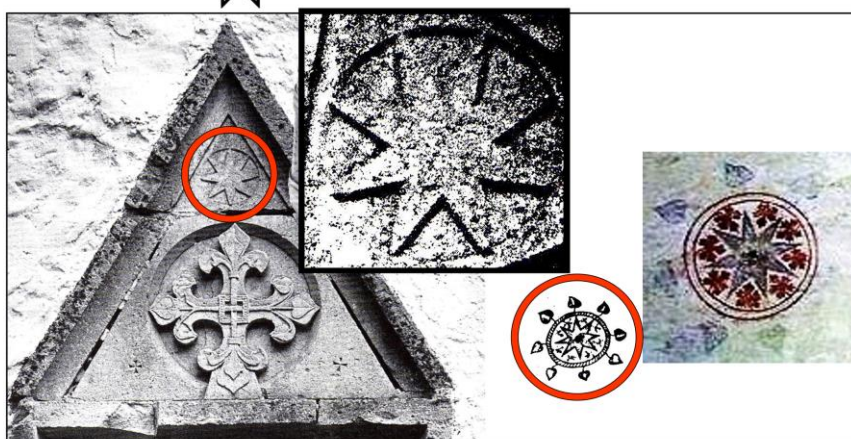
Gooti kirikuarhitektuuris olid kaheksakanna-kujulised roidvõlvid tavalised, eriti koorivõlvina. Kiriklikes tekstiilides oli kaheksakannamotiiv Bütsantsist juba hiljemalt 7.-8. sajandil kasutusel ja vastavaid tekstiile eksporditi sealt ka Lääne-Euroopasse. Samuti näeme seda motiivi Vahemeremaade bütsantsipärastes mosaiikides. 15. sajandi Madalmaade maalikunstis on kaheksakand sageli esinev motiiv pühapiltide põrandaparketi ruudustikus ja madonna jalge ette laotatud vaibal. Tõrjemaagia ei kuulunud siis otseselt ornamendi funktsioonide hulka. Hiljem, 16. sajandil aitasid kaheksakannale tuginevaid geomeetrilisi mustreid tekstiilides levitada populaarsed trükitud mustriamatud ja –lehed, mida laialdaselt kasutati eeskujuna esmajoones tikkimisel. 16. sajandi mustriamatute otsesed või kaudsed mõjud on igati ootuspärased ka [eesti tekstiilikunstis](#). [Motiivide endi kasutamine aga seostub siingi juba varasema kirikliku kunstiga](#). Eesti varases kirikuarhitektuuris puutume nendega selgesti kokku.

[Karja kiriku lae alla Saaremaal on maalitud lisaks põimitud viisnurgale ka kaheksakand – rist kahekordselt puulehtedega ääristatud ringi sees. Ring tähistab kõiksust, täiust ja püsivust. Kujund Karja kiriku lae all peaks kajastama taeva ja maa ühtsust – taeva ja maa väed astuvad üheskoos kõige paha vastu.](#)

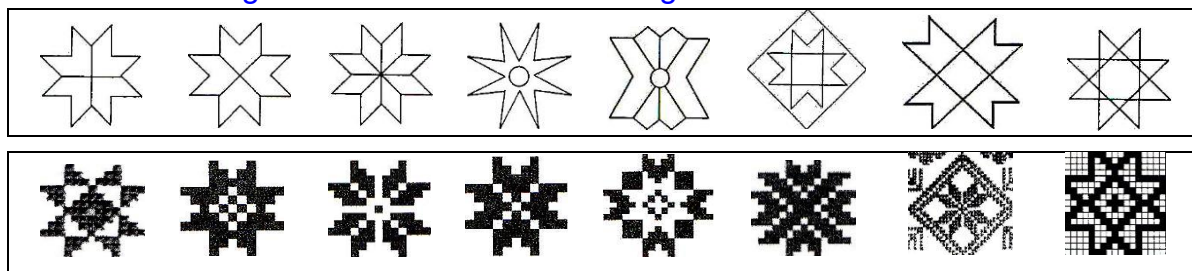
KARJA KIRIKUS

Kaheksakand Karja kiriku Kolgata-reljeefilt. Kaheksakanna märgi sidumist varasema, päikesekultuse aegadega pole andmete põhjal kinnitust leidnud ja siduda tuleks meie rahvakunstiis nii armastatud motiiv ikkagi keskaegse katoliku kiriku Maarja-kultuse eeskujudega.

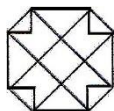

Eesti rahvapärasas ornamendis on kaheksakanna motiivistik levinud ülemaaliselt. Sageli on kaheksaharulised tähed keerukad ning mitmekihilised – tähe sisse on kombineeritud teisi kujundeid: ruute, rombe, kolmnurki, riste jt. Võib oletada, et käsitöömeistrid tugevdasid sel moel sümboli väge:

Geomeetrilistes kirjades, mis on domineerivad eriti **Lõuna-Eestis**, kuuluvad kaheksakannamotiivid sageli koos kaksikristimotiividega kõige tavalisemate motiivide hulka. Sageli kohtab neid mulgiräätidel, setu linikukirjades. **Muhu** tikandis on

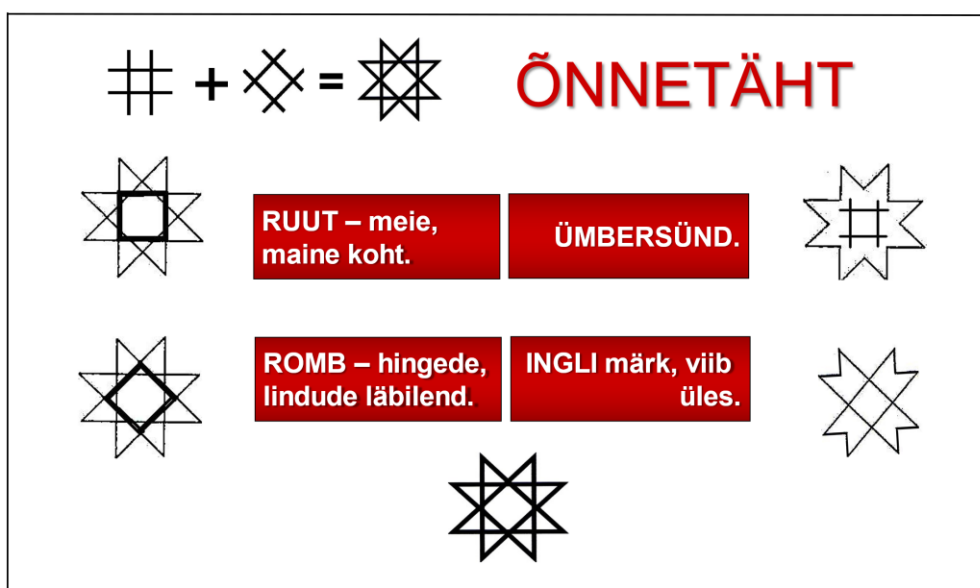
kaheksakand üks kesksemaid motiive. Paigutatud enamasti kaheksanurga sisse, on ta nn **Muhu männana** sealse tikandi põhialuseks. **Saaremaal** esineb kaheksakand isepärastes variantides idapoolsetes geomeetrilistes tanukirjades ornamendi kompositsioonilise aluse. Ka **Kihnu** liltikandi keskseis motiivides kordub kaheksakanna motiiv kaksikristimotiiviga. **Põhja-Eesti** barokses liltikandis esineb kaheksakand mõne väiksema kõrvalmotiivina. Silmkoelistel esemetel, kirivöödel, **Põhja- ja Lääne-Eesti** rahvavaipadel, **Setumaa** käterätimotiivides on kaheksakannamotiivistik valdav. Rahvarõivaste juurde kuuluvatel hõbehetelgi (eeskätt kuhiksõlgedel) näeme kaheksakanna sümbolikat. Õllekannudel kohtab neid harvem, veimevaka kaantel ja kirstudel mõnevõrra sagedamini.

Kaheksakanna kasutamise kohta maagilise nõiamärgina on küllaltki vähe andmeid, öeldakse, et sellel olla raviv ja haiguste eest kaitsev jõud, vägi. *Kui kaheksanurgakujulise hõberistiga vajutada 9 või 7 korda soolatüükale, kaduvat see ära* (Tori). Kaheksat-nurka risti on Kolga-Jaani kihelkonnas teinud vanemad inimesed metsas marjul käies äraeksimise vastu. Kaheksaleppa on Hiiumaal õuemärgina tarvitatud.

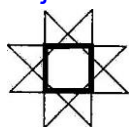
Arvatakse, et kaheksakanna märki ei võtnud me üle mitte krislikult kirikult, vaid see sümbol esines meie rahvakultuuris varem.

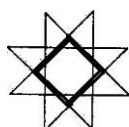
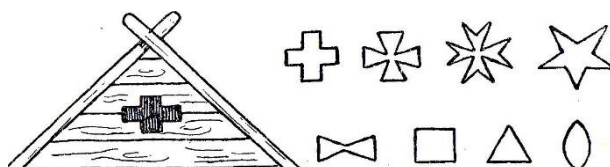
Kaevurakked (üks kuhugi) või (vaimsus, kodukolle - seotud naisega).
Ristpalkmaja alus – palkide asetuse põhiplaan – KODU, ka sünnimotiiv.

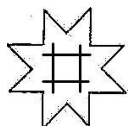
Kaitse eksimise eest nii füüsilises kui vaimses mõttes. Põhjanaanel, koidutäht – uus päev ja uus lootus. Kõik 8 ilmakaart esindatud, avatud, valgust kiirgav rist, 4 aastaaga. Märki tehti uste kohale, unkalaudadele – et hinged tagasi tuleksid. Esineb ka jõulukroonides.

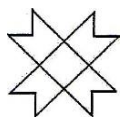
Ruut – meie, maine koht.

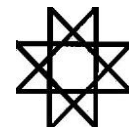
Romb – hingede läbilend (ka rändlinnud).

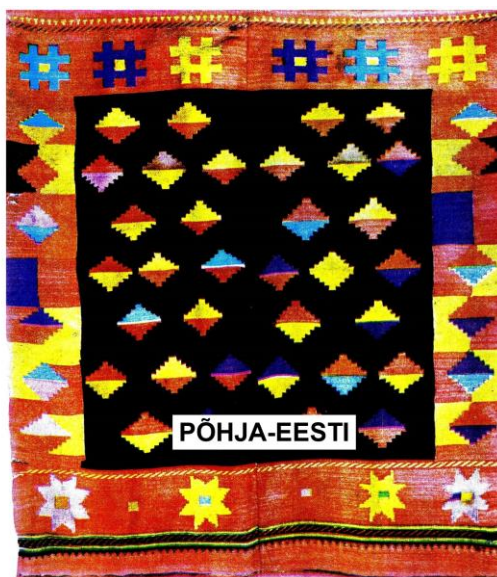
Ümbersünd.

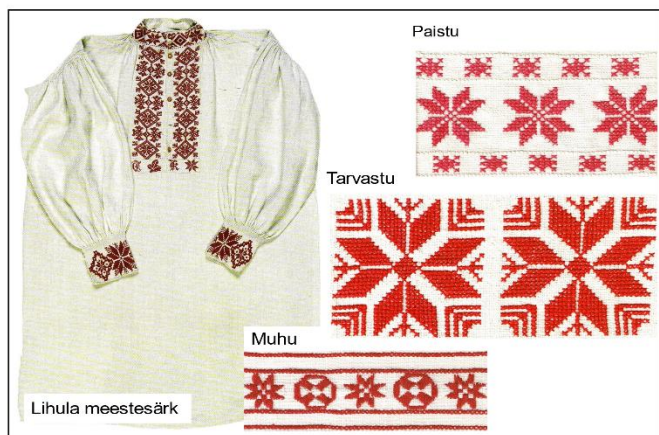

Ingli märk (viib üles).

Kaitseb meie hinge ja kodu eksimiste eest – eestlaste tähtsaim märk.

MUHU

MUHU

LÕUNA-EESTI
KUHIKSÕLED

RUHNU MEREMEHEKAST

3. Eestlaste värviilm rahvatraditsioonis

Inimest ümbritsev loodus ja inimese enda loodud maailm on värvide maailm. Kultuuri seisukohast on värv keskkonnast lahutamatu. Värv on vaimse inimese kogemuse tulemus, samas selle kogemuse fikseerimise ja süstematiseerimise üks esimesi vorme. Erinevad rahvad näevad ja tajuvad värve erinevalt.

Heledad värvid on soojad ja aktiivsed (kollane, punane) ja passiivsed värvid (sinine, violetne). Roheline sünteesib mõlema omadused. Must ja valge sümboliseerivad negatiivset ja positiivset, igavest vastasseisu. Rõivavärvus on olnud nii klassi-, ameti kui vanuse määraja - tumedamad värvid on paaril viimasel sajandil olnud vanemaealiste värvid; purpur nt kunagine valitsejate värvus, punaseks värvitud näod jumalate/kuradi tunnus. Kuldne, kollane Päike, surematuse, tuli, kuulsus, jumal. Kuld ja hõbe, päike ja kuu on sama kosmilise reaalsuse kaks aspekti. algus, intellekt, intuitsioon, usk ja jumal. Tumekollane - reeturlikkus, armukadedust, ahnus, salatsemine, reetmine, truudusetus. Kollane lipp või kollased ja mustad märgid tähistavad karantiini. Kollane rist märgib katku.

Valge- valgus, päike, õhk, puhtus, süütus

Hall- lein, depressioon, tagasihoidlikkus, patukahetsus

Sinine- tõde, tarkus, lojaalsus, truudus, suuremeelsus, rahu, külmus

Punane- päikese- ja sõjajumalate värv, tuli, päike, kuninglikkus, armastus, rõõm, pidu, kirk, energia, metsikus, tervis

Must- kurjus, surm, meeleheide, kurbus, südamevalu, alandus, lein, nõidus, must maagia

Roheline- nii elu kui surm, lootus, rõõm, muutumine, ajutisus, noorus.

Valge - assotsieerub nii elu kui armastusega, nii surma kui matustega. Sümboliseerib: valgus, päike, õhk, puhtus (rikkumatus), süütus, kõlbeline puhtus, pühadus, lunastus. Valge rüü osutab puhtusele, kasinusele, vaimu võidule liha üle; valge oli leina värv Idamaades, muistses Kreekas ja Roomas, ka Eestis. Valge tähendab eesti keeles ilusat, puhast, valgusküllast. Abiellumisel tähistab valge värv vana elu lõppemist ja sündi uude ellu. Valge lipp tähistab alistumist, vaherahu, sõprust, heatahtlikkust.

Hall - Lein, depressioon, tagasihoidlikkus, põrm, patukahetsus; eesti usundis kummituste ja üleloomulike olendite sagedasem ilmumisvärv; kristlikus traditsioonis: ihu surm ja hinge surematuse; rõivavärv kogukondadel.

Pruun – maa värv; kristlikus traditsioonis: surm ilmaliku maailma jaoks, religioosete rühmade rõivavärv.

Sinine - tõde, tarkus, lojaalsus, kõlbeline puhtus, truudus, suuremeelsus, rahu, külmus. Sinine on naiselikkuse printsipi, taevassinine taevajumaluste värv. Eesti usund: haiguse, surma värv, lootuse ja unistuste värv; väljendina sinine esmaspäev tähistab nurjuvat, viltukiskuvat olekut.

Punane – päikese- ja sõjajumalate värv. Maskuliinse printsipi värv. Tähistab tuld, päikest, kuninglikkust, armastust, rõõmu, pidu, kirge, tulihingelisust, energiat,

metsikust, tervist, vastupidavus; negatiivselt poolelt veri, verehimu, veresüü, viha, kättemaks; ka martüürium, meelekindlus, usk, suuremeelsus.

Punane ja valge tähendab surma;

punane-valge-must kolme initsiatsiooniseisundit. Jumalaid maalitakse punastena, et näidata nende üleloomulikke väge, pühadust või päikese jõudu.

Antiikkultuur: punast värvi saadi värvimullast, rauamennikust, ainsa tuntud leiukoha, Lemnosa saare preestritel oli selle kaevandamise ja turustamise ainuõigus. Seda müüdi tablettidena, millel oli kitsse kujutis. Tarvitati nt ka seesmiste haiguste ravimiseks ja puudrina.

Kristluses: kiriku eest kannatanud märtrite värv, 28.12 laste jumalateenistuse värv - sellega mälestatakse süütuid lapsi, kes hukati Herodesse käsul Petlemmas.

Punane ja valge tähistab kuradit, puhastustuld, surma. Rahvausundis tervise ja tervenemise värv – verd on võetud elusümbolina, selle punane värv esindab tugevust ja elujõudu.

Mesoliitikumi lirimaa elanike tööriistadel jäljed **ookri** kasutamisest, mida võib seletada kui maagilist püüdu muuta tööriistu efektiivsemaks. Ookrit on leitud ka varasematest matustest, sh nt Rootsist koeraluude juurest, võimalik, et sellega püüti tagada surnule elujõud surmajärgses maailmas.

Must - kurjus, surm, meeleheide, kurbus, südamevalu, alandus, lein, nõidus, musta maagia ja mustad kunstid.

Eesti: pimedus, räpasus, leib, öö, kohvi, fraseoloogias must lammas; inetu (vastanduses valgega, mis tähistab ilusat), halb, kuri.

Roheline - tähendab nii elu kui surma: kevadine roheline versus sinakasroheline kui surma värv. Lootus, rõõm, muutumine, ajutisus, noorus. Tähistab kevadet, rõõmu, usaldust, küllust, õitsengut, rahu. Rohelise lipuga tähistatakse uppuvat laeva.

Violetne - teadmised, religioosne hardus, pühadus, kurbus, patukahetsus, karskus, nostalgia, kurbus, lein, vanadus.

Purpur ehk punamust - kuninglikkus, keiserlik ja preesterlik jõud, hiilgus, uhkus, tõde, õiglus, mõõdukus. Kristlikus traditsioonis: preestrite jõud, jumalaisa, tõde, tagasihoidlikkus. Suure paastu ja adventi värv.

Tekstiilide värvimise oskus on arvatavasti sama vana kui kangakudumise oskus. Muinasaegset tekstiilmaterjali on säilinud väga vähe, kuna tekstiil hävineb palju kiiremini kui muud materjalid. Kangast leitakse enamasti vaid kohtadest, kus see on kokku puutunud säilimist soodustava metalliga. Meid aitab muistsete eestlaste komme kaunistada rõivaid pronksspiraalide või –rõngastega. Tõdemus kehtib vaid laibamatuste kohta. Varasematest põletusmatuste ajast pole kahjuks säilinud midagi. Igasugune tekstiil oli muinasajal väga väärtuslik, sest selle valmistamiseks kulus palju aega ja jõudu. Iseäranis hinnatud olid sissetoodavad kangad – kalev ja siid. Võimalik, et sisse toodi ka tumesinist villast kangast, mille värvimiseks pidi niikuinii kasutama võõramaist värvainet – *indigot*.

Eestis kohapeal valmistati kangast traditsioonilistest kiudainetest: **linast**, **nõgestest** ja **villast**. Neist paremini säilib maa sees villane. Muinasaegne käsitsi kedratud tekstiilkiud võis olla isegi peenem kui kaasaegne masinkedrusena töödeldud lõng. Muinasaja lõpus ei värvitud kangast, vaid lõnga või veelgi sagedamini villa. Selleks kasutati taimseid värve, mis seadis mõningad piirid värvigammale. Eri tooni villa kokkuketramine andis võimaluse seda gammat laiendada. Kasutati ka ületoonimist, näiteks rohelist saadi kollase ülevärvimisel indigoga. Taimevärve kinnitati metallisooladega, mida tuli importida.

Hualeidude põhjal võib arvata, et kõige hinnatum värv oli **sinine**, enamik siniseid sõbasid kuulus arvatavalt jõukamatele naistele. Väga hinnatud oli ka **punane** värvitoon. Ka punane kangas oli kallis. Kuna linane ja nõgesekiud värvuvad halvasti, siis pole neid materjale ilmselt värvitud. Linase valgeks pleegitamist tunti juba muinasajal ning seda kasutati eeskätt pidulike rõivaste valmistamisel. Üldiselt olid eestlaste rõivad kuni 18. sajandini küllaltki värvivaesed, eelistades **valget, halli, musta, pruune lambanaturaaltoone**.

On teada, et sinist ja punast tooni osati hiinas värvida juba 4000 a. e.Kr. Umbes samast ajast pärinevad ka egiptuse vaaraode muumiate mähkiminsel kasutatud kollaseks ja siniseks värvitud linaribad. Keskajal jõudis araablase vahendusel Euroopasse kallis safrankollane värvaine (safranit saadakse safrankrookuse tolmukatest, saab värvida ka peitsimata või maarjajääga; safranivärvi rõivast peeti prostituudi tunnuseks, kuid kandsid ka meheleminekueas neid). Erinevate loomade villa ning selle värvimist on tekstiilide valmistamisel kasutanud kõik kultuurid. Kõige vanemad värvid, mida värviti, tunduvad olevat sinine ja punane, ka kollane ja pruun. Neoliitikumi lõpust on tuvastatud kammkeraamikast uurides tolleaegsete karvade-kiudude koostist. Taimseid kiude on kangaste valmistamises kasutatud tunduvalt varem võrreldes loomsetega. Paleoliitikumist on säilinud köiejupp (Prantsusmaalt) – viide nörseelikute kandmisele. Esimesed kootud tekstiilid olid nähtavasti uhkuse- ja rituaalesemed, sest üldiselt kanti rõivana loomanahku. Teada on, et lina oli alguses kasutusel eelkõige õlitaimena. 7000 aastat e.Kr. linased punutised, 500 aastat e.Kr. Šveitsist aga tekstiilid. Lammas kodustati eelkõige liha, piima ja nahkade tõttu, mitte villa pärast. 4 a.tuh. e.Kr. lambavillast esemed. Lammastelt korjati eralduv vill karvavahetusajal, hiljem lõigati noaga, hiljem kitkuti. Lambarauad + käärid üsna hiline variant.

Tekstiilide valmistamiseks on kunagi vähesel määral kiudtaimena kasutatud ka **kanepit**. Taim on pärit Vahemere äärest ja Aasiast. Herodotose sõnul olevat sküüdid sisse hinganud kanepi aure (suitsu) kui tänapäevamõistes narkootikumi. Varem oli kanep tuntud siiski kiudtaimena. **Siid** (ühest kookonist ca´ 800 m 3x niiti, siidi tugevalt ei kedratud) jõudis Kreekasse 1 a.tuh. e.Kr., Euroopasse.

Puuvill jõudis Eestisse väga hilja, 19. sajandi II poolel. Tekstiilide toonimise värvitaimede valik ei olnud väga suur, sest enamus taimevärve ei püsinud, ei kinnistunud hästi, pleekisid. Valik sõltus eelkõige värvaine kvaliteedist, mida linnakäsitöölised eelistasid. Värviti põhiliselt loomseid kiude, vähesel määral ka linast. Lina värvimist peeti idamaiseks saladuseks, linane värvitud kangas ei talunud hästi pesemist.

Villase värvimiseks on meie esivanemad kasutanud:

- Sinerõigast
- Indigot
- Teopurpurit
- Krappi
- Värvimadarat
- Kermestäisid
- Purpurtigusid
- Kampetše veripuud
- Pernambukipuud
- Košenillitäisid
- Kanarbikku
- Koerputke

- Kaselehti
- Lepakoort jne.

Seentega värvimise kohta andmed puuduvad. Võib arvata, et seeni võidi ehk peitsimisel kasutada, kuid värvimiseks siiski mitte – saagikus ebaühtlane ning värvalid ei saanud oma töös loota saagikusele.

Ehkki siniseid õisi on paljudel taimedel, on lõnga külge sinist värvi andvaid taimi vähe. Eestis (ja ka ülejäänud Euroopas) kasvab looduslikult vaid üks taim, millega lõnga igat tooni siniseks värvida - **sinerõigas** (*Isatis tinctoria*).

Sinerõigas on kaheaastane taim, mis esimesel aastal kasvatab kena roheline leheroseti ja teisel aastal uhkelt pika varre otsas oleva kollase õisiku. Sinist saab vaid esimese aasta lehtedest. Sinerõigas kasvab peamiselt klibusel mererannal - Põhja- ja Lääne-Eestis ning saartel. Sinerõigast otsides peab teadma, et selle taimede leheserv on terve ja lehed ise siledad - teiste taimede sakiliste servade ja karvaste lehtedega rosette on mererannas samuti.

Leht on äraspidimunajas (kõige laiem koht on keskkohast lehetipu poole). Värvipigment, mida sinerõigas sisaldab, on [indigo](#). Seega kehtivad sinerõikaga värvimisel kõik indigoga värvimise reeglid - see pigment ei lahustu vees, vaid aluselises hapnikuvabas keskkonnas. Pigmenti on taimes üpris vähe, 100 g lõnga värvimiseks peaks võtma vähemalt 1 kg taimi.

Lõng värviti esmalt putkega kollaseks, seejärel madarajuurtega punaseks

Saphir A.	Thames Brown G.	Osmanie Garnet M.
Cotton Yellow G.I.	Thames Brown R.	Cotton Cobalt G.
Golden Yellow	Copper Brown	Osmanie Maroon
Cotton Yellow H.	Cotton Brown R.X.	Osmanie Yacht
Cotton Yellow G.R.R.	Cotton Brown R.V.	Osmanie Blue R.E.E.
Cotton Orange G.	Osmanie Brown R.F.I.	Valde Black
Cotton Orange R.	Cotton Red + B.	Osmanie Blue R.X.
Yellow with Siamensis Red in part.	Thames Red G.	Prussian Blue R.
Prussian Orange G.	Thames Red R.	Osmanie Blue R.
Siamensis Red	Cotton Red	Prussian Blue G.
Prussian Orange R.	Osmanie Red	Osmanie Green M.X.
Prussian Orange R.E.	Osmanie Clear X.	Cotton Black B.X.

Taimevärvide kasutamise ajal oli kinnaste värviskaala nüanssidelt peenem ja värvide kooskõlalt harmoonilisem. Aniliinvärvide, asovärvide jt. keemiliste värvide tarvituselevõtt 19. sajandi 50-ndate aastate lõpul mõjustas tunduvalt rõivaste kaunistamise tonaalset pilti. Lõngu hakati nüüd värvima eredates ja kontrastsetes toonides, nagu tulipunane, helelilla, ereroheline, oranž, roosa ja sügavmust.

Muhu roosa, ka **muhuroosa** ja **kiperoosa** on särav fuchsia või magnetpunast meenutav värvitoon, mida kasutati Muhu rahvarõivastes, eriti Muhu lilltikandis ja kiritriipudena Muhu kollastel siilikutel.

Tekstiili värvimise oskus on arvatavasti sama vana kui kangakudumine. On teda, et hiinlased oskasid saada taimedest punast ja sinist värvust juba 4000 aasta eest. Samal ajal egiptlased värvisid oma surilinasid safraniga kollaseks, värviti siidi. Põhjamaades on värvitud eelkõige villa. Algul kasvatati uluklambaid mufloneid, nende vill oli pruunikat värvi. Huvi värvimise vastu tõusis siis, kui aretati lambatõug, kelle vill oli hele ja pikemakiuline. (Klemola, M. Taimedega värvimine Tln: Valgus, 1976).

Vanimad teated Eestist pärit leidude kohta on 14. sajandist ning selleks oli Pariselja turbaraba leid. Kuigi sealtn leitud rõivad olid turba mõjul muutunud tumepruuniks, olid selle vöö ja paelad olnud tõenäoliselt helekollased ja punase mustriaga. Arvatavasti olid need värvitud lepakoorega punakaspruuniks.

Ainult taimedega värviti Eesti alal kuni 19. sajandi teise pooleni. Need oskused anti edasi põlvest põlve. 1926. aastal leiutati Saksamaal kuidas valmistada aniliini ja sellest värve. Tekstiilide värvipalett muutus värvikirevaks ja taimedega värvimine vähenes tunduvalt.

Taimedega värvimine hoogustus 20. sajandi alguses, siis kui ilmsid toleaegete värvide puudused. II maailmasõja ajal jäid värvitööstused seisma ja hoogustus villa ja lõnga värvimine kodus. Tööstuslike lõngade kasutajate kõrval on ikka ka neid entusiaste, keda vaimustavad loodusvärvid ja taimedega värvimine. Tulemus on ju alati harmooniline ja toonidelt kokkusobiv ning kindlasti ei puudu tegevuse juures põnevusmoment.. Looduse looming kohtub käsitöötegija loovusega.

Seentega värvimisel pikk ajalugu ja põlvest põlve edasiantavad traditsioonid peaaegu puuduvad. Ainus Euroopas laiemalt tuntud seen, mida teadaolevalt just värvimiseks kasutati, on Eestimaalgi harva esinev murumunade sugulane värv-hernesseen. Värv-hernesseen kasutati Böömimaal suppid maitsestamiseks ja neile värvi andmiseks ning Prantsusmaal ja Itaalias villaste kangaste värvimiseks. Veel on teada, et XVIII saj.-l värviti Rootsismaal kollaseks ka kuuseriisikaga ja arvatavasti saadi värvi

tuletaelastki. Teise maailmasõja ajal Prantsusmaal tehtud uurimus lisas veel kakaopruuniku, samet- ja tavavaheliku ning mõned hallitusseened.

Seenevärvid avardavad looduse värvipaletti ja nendega värvides on suhteliselt lihtne saavutada punaseid ning ka siniseid toone, mida kodumaistest taimedest on raske või isegi võimatu saada. Värvu annavad nii mittesöödavad kui ka söödavad seened ja ära saab kasutada vanu ning ussitanud viljakehi. Mida vanem ja koledam on seen, seda paremini eraldub temast värvaine. Seente ilus ergas värv võib olla petlik (kukeseened, pilvikud, kärbseseened, võitatik, lambatatik) ja nad ei pruugi sobida värviseenteks, sest nad annavad kas ebamäära tooni või neis sisalduv värvaine ei lahustu vees ning värvipigment ei kinnitu lõngale.

Täielikku ülevaadet Eesti värviseentest veel ei ole, kuid põhjanaabrite kogemusi arvestades võib üht-teist soovitada.

Värvimise seisukohalt on eriti tänuväärased vöödikud, mida rahvas üldiselt ei tunne. Enamik meie vöödikuid on mittesöödavad, kuid leidub ka ohtlikult mürgiseid liike, värvimiseks kulub neid suhteliselt vähe, tulemuseks on ilusad punased toonid.

Verev vöödik
Cortinarius sanguineus

Sametvahelik *Paxillus atrotomentosus*

Kasvab meil sageli okas- ja segametsades okaspuukändudel. On suurepärane värviseen. Olenevalt menetlusest (seente keetmisaeg, värvileeme pH, jne) saab rohekaid või lillakaid toone.

HARILIK PÕDRAMOKK (*Sarcodon imbricatus*)

Värvimise seisukohalt on eriti väärtuslikud vanad, juba mustaks tõmbunud mändide all kasvavad seened. Kui noortest põdramokkadest saadakse pruunikaid toone, siis vanade või eelmise aasta kuivatatud seentega on võimalik värvida ka sinist, mida Eestiraa loodusest naljalt kätte ei saa.

VALGUSKINDLUS

- Looduslike värvide valguskindlus on mitmesugune. Ere kestev päikesevalgus mõjutab enim kollaseid toone, kuid võib öelda, et nendegi valguskindlus on tarbetekstiilide valmistamiseks piisav.
- Kollase värvuse valguskindlus on võrreldes punase ja sinisega tunduvalt väiksem. Vanades tekstiilides on kollane vähehaaval pleekunud kollakasvalgeks.
- Tugevamate kemikaalide abil saadud mustad toonid on mõnikord teinud tekstiilid rabedaks või kulutanud neisse lausa augu.
- Rohelised toonid võivad vananedes muutuda sinakaks. Üldiselt on tumedamad värvused vastupidavamad kui heledad ja lõngade värvuskindlus sõltub ka kasutatud peitsist. Sobivas koguses kaaliumdikromaat, raud ja vask parandavad valguskindlust, tinasool seevastu vähendab seda.

- Täiesti pleekimatuid värvusi ei ole looduslike värvide hulgas olemas, kuid need ei muutu vananedes halliks.
- Seentega esimest korda värvides ei ole alati teada, kas saadud värv on piisavalt valguskindel. Seda kontrollitakse väikese värvitud lõngatupsu abil, millest osa mähitakse kinni ning hoitakse 2-4 nädalat päikesevalguses, tupsu avades on näha toimunud muutused.

PESUKINDLUS

Looduslikud värvid on pesupüsivad üksnes peitsitud kujul. Pesukindlus on väga hea, kui värvitud on hoolikalt ja tekstiili pestakse neutraalse, pehme toimega kvaliteetse pesemisvahendiga 40 kraadiseses vees ning loputatakse korralikult välja eralduv värvaine. Võib tunduda, et esimesel pesemisel eraldub üsna palju värvi. Kui värvi eraldub hilisemas eseme kasutamise käigus, tuleb värv uuesti kinnitada keetmise ja peitsimise teel, ka suurte värvikontrastidega tekstiilides ei ole karta toonide segunemist, sest juba esimeses pesus liigne värvaine eemaldub. See on tingitud sellest, et looduslikud värvid jäävad kiule külge üksnes kõrgel temperatuuril.

HÕÖRDUMIS- JA VANUMISKINDLUS

Looduslike värvide hõõrdumiskindlus on üldiselt hea, erandiks vaid indigoga värvitud lõng ja ka vanumiskindlus on hea, erandiks tinasoolaga peitsitud lõng.

LOODUSLIKE VÄRVIDE EELISED

Tänapäeva “kiirele” inimesele on oluline säilitada side loodusega. Ka on looduslike vahenditega värvimist vaja kui vaheldust ja valikuvõimalust selle kõrvale, mida massikultuur pakub külluses.

Keskkonnakaitse seisukohalt on kasulik meeles pidada, et soovi korral saab looduslike värvidega värvida täiesti mürgivabalt. Näiteks peitsidest maarjajää, viinakivi, raud- ja vaskvitriolid ei sisalda keeduleem loodusele võõraid aineid. Vitriole kasutatakse siiski ka taimekaitsevahenditena kahjurite ja putukate tõrjeks ning väetistena.

Looduslike värvide skaala on väga harmooniline, need värvid ei “riidle” omavahel. Rahalised kulutused värvimisele ei ole suured.

TÖÖVAHENDID, VESI JA VILL/LÕNG VÄRVIMISEL

Algaja värvija ei pea kohe poodi kiirustama, et osta töövahendeid. Väiksemate lõngakoguste pesemise, peitsimise ja värvimise tarbeks leidub kindlasti igas kodus pesukausse, ämbreid, möödunõusid ja vanemaid keedupotte. Pidage vaid meeles:

---

nõusid, mille sees värvitakse, ei tohi hiljem enam toidu valmistamiseks kasutada!

Töö laabumiseks vajatakse:

- **Pesukauss** – soovitatavalt kandiline plastkauss, et saaks lõngavihid laduda üksteise kõrvale.
- **Liitri mõõt** – skaalaga 0,1-1,0 l.
- **Termomeeter** – skaalaga 0-100°C.
- **Värvimisnõu** – peab olema piisavalt mahukas (1 kg lõnga – 35-40 l vett), et lõng ei jääks laiguliseks. Sobivad emailleeritud nõud (raske puhastada) ja roostevabast terasest potid (kerge puhastada, kuumenevad kiiresti, taluvad kemikaale). Alumiiniumist, rauast või vasest valmistatud pajad muudavad kemikaalide mõjul värvitavaid toone.
- **Majapidamiskaal** – seente ja lõnga kaalumiseks.
- **Kirjakaal** – kemikaalide kaalumiseks (kaalu asemel võib kasutada ka teelusikat).
- **Kurnamisriie**
- **Kepid** – segamiseks ja lõngade tõstmiseks. Soovitav on iga värvi jaoks kasutada eri keppe, sest ka nende külge jääb värvi. Kepid peavad olema siledad, et lõng nende külge ei haakuks.
- **Äratuskell** – aja mõõtmiseks.
- **Klaas- või plastpurgikesi** – kemikaalide säilitamiseks.
- **Etiketid** – säilituspurkidele.
- **Pesuvahend** – pehmetoimeline (näit. pesuseep), lõngade pesemiseks enne värvimist.
- **Maalriteip** – permanent kirjutusvahendiga saab teibile märkida lõnga värvimist puudutatavat infot ja kinnitada see lõngavihi külge juba värvimise alguses (talub niiskust ja kuumust).
- **Kummikindad** – käte kaitseks. Käte puhastamiseks on **sidrun** võrratu.
- **Vesi** – kasutatav vesi peab olema puhas ja värske. Parim on pehme vihmavesi, hea on ka järve- või jõevesi. Samuti võib kasutada veevärgi ja kaevuvesi, kuigi need võivad olla mõnevõrra karedad (kare ja klooritatud vesi võib tulemust mõjutada). Saab värvida ka mereveega, selle väike soolakogus peaks mõjuma soodsalt värvi kinnitumisele.
- **Kemikaalid** – peitsimiseks.
- **Nuuskpiiritus** – puuseente (torikuliste) värvainete lahustamiseks. Teiste seente värvileemele lisades annab uusi värvivõimalusi.
- **Äädikas** – suurendab värvide pesukindlust.
- **Vill** – seenevärvid kinnituvad ainult loomsele kiule, seega saabki värvida vaid villast lõnga (ka siidi). Erinevalt töödeldud lõng (kamm- või kraaslõng) imab värvi sama retsepti järgi erinevalt. Ka lõngakeeru tihedus mõjutab värvust. Paremini jäävad värvid pidama korrutamata, pehmesse lõnga, kuid see vanub kiiremini. Tavaliselt värvitakse valgendamata (loomulikku valget) või valgendatud villast lõnga, kuid tasub proovida ka naturaalseid halle lõngu.

Värvitaimede korjamine

Taimede korjamine on olnud läbi aegade seotud kindlate tavadega. Rahvaluule andmetel on taime korjamise aeg ja viis mõjutanud tema värvipüsivust. (Vilbaste, G. Taimedega värvimine Eestis.- Tartu 1939)

Väga oluline oli olla taimedega korjamise ajal näoga päikese poole, et taim jääks korjaja ja päikese vahele. Osades piirkondades paluti taimelt enne luba ja pärast tänati teda. Vanarahva tarkuse järgi pidi taimi korjama nn pehmel ajal, täiskuu kolmandal päeval. (Hinno, Taimgobelään Põltsamaa .1995) Kuid kõige tähtsam on asjaolu, et taimi korjatakse päikesepaistelisel päeval, pärast kaste kuivamist, siis säilitavad nad kõige paremini oma loomuliku värvuse.

Taimede korjamisel peaks arvestama teatud reeglitega:

- mitte korjata haruldasi taimi
- korjata ei tohiks liiga palju ühest kohast, sest see häirib taimede kasvu
- lehti korjata alati mitmelt taimelt
- mõelda, millist taimeosa selle taimega värvimisel vajad.

Seenelise meelespea:

- Metsa minnes võtke kaasa **terav nuga** ning **pintslükene**, et juba metsas oleks võimalik seened suuremast prahist puhastada.
- **Võtke seened maast üles ettevaatlikult**, neid jalalt maha löigates või kübarat jalalt murdes. **Mitte hooletult maast rebida!**
- Värvimiseks sobivad ka vanad ja ussitanud seened.
- Seeni, mida te ei tunne või korjata ei kavatse **ärge lööge jalaga pikali** ega trampige neid puruks.
- **Käituge metsas loodust säästvalt!**
- **Ärge korjake haruldusi!**
- Seenele minge **korvi või ämbriga**, sest kottides seened purunevad.
- **Kodus puhastage seened veel samal päeval lõplikult.** Metsakõdu, oksaraod ja mullaosakesed võivad värvivedelikku rikkuda.
- Seenelt tulles vaevalt kohe värvima jõuab hakata, parim viis säilitamiseks on panna seened sügavkülmikusse. Seeni võib ka kuivatada, suuremad tuleks enne viiludeks lõigata, väiksemaid võib kuivatada tervelt.
- Värvimiseks kasutatakse seenekübaraid, jalast tuleb värvi vähe. Parimad värviseened sisaldavad värvainet rohkesti, neid kulub tunduvalt vähem kui taimi.
- **Ärge andke värvimisest järele jäänud vedelikku loomadele juua.**
- **Jäävalt mürgised seened ei kaota kupatamisega kunagi mürgiseid omadusi.**

VÄRVITAIMED

Looduslikke värvaineid saadakse põhiliselt taimede juurtest, koortest, kädidest, lehtedest, marjadest, samblikest ja sammaldest, seentest, õitest, ürtidest. Laiemalt on värvitaimedeks olnud: mustikad, angervaks, raudrohi, naistepuna, kanarbik, kartulivarred, kaselehed. Iga taim ja taimeosa annab erineva tooniga värvileeme.

Näiteks naistepuna ürt, peitsides maarjajäaga, annab kollaka värvuse, kuid naistepuna õied peitsides maarjajäaga annavad hoopis roheka tooni, õied peitsides soolaga omakorda teistsuguse värvitooni. Ei ole mõtet värvida nende taimeosadega, mis värvi ei anna. Värvides suvel noorte kartulivartega, saame ilusa helerohelise, kuid sügisel kartulivartega enam hästi värvida ei õnnestu.

Lehti korjatakse enne jaanipäeva. See on aeg, kus nad on täiesti väljaarenenud, õitsemine pole veel hakanud. Peale õitsemist hakkab taimes sisalduv värvaine vähenema. Muidugi võib värvida ka kuivatatud lehtedega, kuid värvitoonid jäävad siiski vähem intensiivsemad. Võrdluseks värvi kase vihaga ja värskete kaselehtedega – tulemus on täiesti erinev.

Värvitoon sõltub ka sellest, kui palju taimi on selle lõngakoguse juures kasutatud. Kõige sagedamini kasutatakse värvimisel kase-, naadi-, pohla-, punapeedi-, tomati- ja kortslehe lehti. Hea ülevaate taimede värvitoonidest saab ajakirjast „Maakodu“ nr 5/6 1991. Külli Laidla toob seal ära mõned retseptid, mida ta on ise kasutanud.

Värvides taimedega lase end loodusel üllatada, sest kui ei ole saada vajalikke kemikaale peitside näol, selgub et aias ringi vaadates ja värvides seal leiduvate erinevaid taimedega, võib saada küllalt huvitavaid tulemusi. Peitsina võiks kasutada hapuoblikate keeduvett, kui puudub oblikhape. Naistepuna ürt peitsides maarjajää ja oblikhappega muutub rohekaks, kuigi eeldada võiks kollakat tooni. Erinevaid peitse kasutades oli võimalik marjadega (mustikad) värvides saada lillakaid ja sinakaid toone. Kõige lillakama tooni annab peitsimine rabarberimahlagaga, kõige tumedama tooni saab peitsides libedaga.

EESTI VÄRVISEENI

Tingmärgid

Söögiseen, söödav värskelt (kupatamata)

Seen söödav ainult kupatatult

Mittesöödav või tähtsusetu seen

Tinglikult söödav seen. Osale inimestest mürgine.

Mürgine seen

Surmavalt mürgine seen

Värskelt mürgine, söödav kupatatult

Punasesse raamatusse ja/või looduskaitse alla kuuluv liik

Vöödikud

Vöödikud kuuluvad maailma liigirikkaimate seeneperekondade hulka. Maailmas on neid 2000, Euroopas 800 ja Eestis seni teadaolevalt 80 liiki. Eestis on vöödikuid vähe uuritud. Tõenäoline liikide arv meil on 3 – 4 korda suurem.

Vöödiku perekonna kopsakamad liigid äratavad sageli tähelepanu. Nende seas on küllaltki meeldiva moega seeni, mis hoolimatu seenelise toidulauale võivad sattuda. Tasub teada, et häid söögiseeni on vöödikute seas vähe, küll aga leidub tõsiselt mürgiseid. Eluohtliku orellaniinimürgistuse võib saada just vöödikutest. Orellaniinimürgistust põhjustavad kollaselehine vöödik, kaneelvöödik, elegantvöödik, roostepruun vöödik, erekollane vöödik, kastanvöödik ja **tore vöödik**. Viimane neist esineb näiteks Soomes mõnel aastal suhteliselt sageli ja on seal raskeid mürgistusi põhjustanud. Tore- ja kastanvöödikut, mida ka Eestis on leitud, loetakse surmavalt mürgisteks seenteks.

Orellaniinimürgistuse korral järgnevad seente söömisele alguses vaid kerged mao ja soole ärritusnähud (need võivad ka puududa). Mõne päeva või ka alles paari nädala pärast aga tekivad neerukahjustused, mis ilmnevad väsimuse, isutuse, janu, peavalu, iivelduse ning lihaste ja liigeste valudena. Uriinieritus võib alul suurenedada, siis väheneda või hoopis lakata. Tõsised neerukahjustused võivad lõppeda surmaga.

Paljud vöödikute liigid põhjustavad mao- ja soolenähtudega mürgistusi. Sellised on rõngasvöödik, punasoomusvöödik, kuldvöödik, mõru vöödik, verev vöödik, verkjas vöödik ja **haisev vöödik**.

Kuldvöödik

Limavöödik

Punasoimus vöödik

Hõbehall vöödik

Sinijalg-vöödik

Mõru vöödik

Purpurvöödik

Tumepruun vöödik

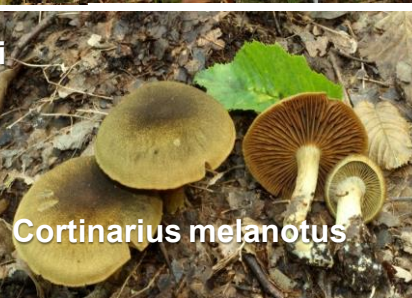
Cortinarius gentilis ©JMM

Cortinarius malicorius

Cortinarius archeri

Cortinarius melanotus

Cortinarius cruentipellis

Elegantne
sinine
veebikübar

Juurvöödik

Verev ja verkjas vöödik kuuluvad aga meie parimate värviseente hulka. Heade söögiseente hulka kuuluvad **limavöödik** ja sinijalg-vöödik. Mõlemad on üleni paksult limased ja kasvavad peamiselt männikutes.

VEREV VÖÖDIK *Cortinarius sanguineus*

Kuusemetsades paiguti esinev väike seen, mis sisaldab väga palju pigmenti. Üks paremaid värviseente seas. Saab ilusaid punaseid ja pruunikaspunaseid toone. Värv on hea valguskindlusega.

VERKJAS VÖÖDIK *Cortinarius semisanguineus*

Kuivades männimetsades sageli kohatav seen on värviseenenena väga tänuväärne. Sisaldab palju pigmente. Saab mitmesuguses toonis punaseid, värvides ainult jalgadega ka kollast. Värv on hea valguskindlusega.

SAMETVAHELIK *Paxillus atrotomentosus*

Kasvab meil sageli okas- ja segametsades okaspuukändudel. On suurepärane värviseen. Olenevalt menetlusest (seente keetmisaeg, värvileeme pH, jne) saab rohekaid või lillakaid toone.

Pihkane ja männiliimik

Head söögiseened mõlemad, jäävad nad seni sageli korjamata. Vähe on liimikute tundjaid. Pealtvaates meenutab **pihkane liimik** tatikuid. Üles võetuna tekitab ta aga hämmeldust, sest kübara all on torukeste asemel hoopis pikalt laskuvad eoslehekesed. Hea eristustunnus on ka erekollane jalaalus. Kasvab ta kuuse- ja kuusesegametsades. Vaskpunase värvusega ja vähem limane **männiliimik** on tüüpiline männikute asukas. Mõlemad on värskelt kasutatavad head söögiseened ning nende vanemad viljakehad sobivad suurepäraselt ka villase lõnga värvimiseks.

PIPARTATIK *Chalciporus piperatus*

On väike ja piparkibe seen, mis süüa ei sünni, kuid värvimiseks on ta puravikuliste seas parim. Puuduseks vaid see, et tavaliselt teda korruga palju ei leia. Kasvab männi-okas- ja -segametsades. Saab erksaid kollaseid ja oranže toone.

LIIVATATIK *Suillus variegatus*

PRUUN SAMETPURAVIK *Xerocomus badius*

HARILIK KIVIPURAVIK *Boletus edulis*

Tavavahelik

Vahelikumürgistus tekib tavavahelikus leiduvate kehavõõraste antigeenide toimetel. Antigeenid võivad põhjustada immuunkehade teket ja raskeid immuunpatoloogilisi muutusi inimkehas. Mõnedel andmetel sisaldab tavavahelik veel ka mürgist muskariini. Inimeste tundlikkus vahelikumürkide suhtes on erinev. Võimalik, et tavavaheliku halb mõju on seoses nn. tsivilisatsioonihaigustega - üldiste immuunsusnihete, toiduallergia jm. Lisaks avaldavad mõju muutused tavavaheliku kasvukohtades. Kõik see kokku võib olla põhjuseks, miks tavavahelik meil varem mürgine ei olnud, nüüd aga küll.

Tavavaheliku mürgistuse korral võivad haigusnähud ilmneda kiiresti - juba mõni tund pärast seente söömist tekivad kõhuvalu, iiveldus, oksendamine ja kõhulahtisus. Enamasti aga, ka tavavaheliku korduva kasutamise korral, avalduvad haigusnähud hiljem - mõne päeva, kuu või aasta pärast.

Antigeen-antikeha reaktsiooni korral kleepuvad vere punalibled kokku ja lagunevad. Tekib neerupuudulikkus ja kusiveresus (ureemia), mis võib osutuda surmavaks.

Kasutada võib seda seent värviseenena, kuid sellisenagi ei kuulu ta parimate hulka, erinevalt sugulasest sametvahehelikust.

TAVAVAHELIK *Paxillus involutus*

KANEELVÖÖDIK (*Cortinarius cinnamomeus*)

Kübar väga varieeruva värvusega – kollakas-, oliivkaneel- kuni punakaspruun, kuiv, noorelt kumer koonusjas, sisserullunud servaga, hiljem lame väikese näsa või

kühmuga, $\varnothing$ 3-7 cm. Eoslehekesed algul oranžkollased, hiljem kollakaspruunid (veidi punaka või kollaka helgiga). Jalg sidrun-, oranž-, ere- kuni kahvatukollane, hiljem kollakaspruun, mõnikord hall-pruuni vöödilise. Seeneliha kahvatukollakas, ebameeldiva lõhna ja maitsega.

Kasvab okas- ja segametsades, eriti männikutes, ka rabastunud pinnasel, augustist oktoobrini. Üks tavalisemaid Eesti seeni. **Mittesöödav.**

Värvides saab pruunikaid, oranže toone.

HARILIK PÕDRAMOKK (*Sarcodon imbricatus*)

Kübar hallikaspruun või pruun, kattunud umbes 1-1,5 cm suuruste suurte teravatipuliste katusekivide taoliselt paigutunud pruunide või mustpruunide soomustega, mis kübara keskosas on peaaegu püstised, $\varnothing$ 5-20 cm. Serv õhuke, algul pisut sisserullunud. Eoslavakandja tihedalt asetunud rippuvate narmastena, narmad hallikad või pruunikad. Seeneliha võidunudvalge või kollakas, kibeka maitse ja vürtsise lõhnaga.

Kasvab okas- ja segametsades, peamiselt palumännikuis septembri teisest poolest oktoobrini. Võib moodustada seeneringe. Noorena **söödav.**

Värvimise seisukohalt on eriti väärtuslikud vanad, juba mustaks tõmbunud mändide all kasvavad seened. Kui noortest põDRAMOKKADest saadakse pruunikaid toone, siis vanade või eelmise aasta kuivatatud seentega on võimalik värvida ka sinist, mida Eestimaa loodusest naljalt kätte ei saa. Üldisemaks tulemuseks on siiski hallikad ja pruunid toonid.

KÄNNUPESS (*Fomitopsis pinicola*)

Viljakeha poolringja, kabja- või konsoolikujulise küljega kinnituva kübarana, 3-15(25)/3-30(45)/2-10 cm suurune. Kübar kattunud tugeva paksu koorega, kontsentriliste vagudega, serva pool (või noorena) läikiv, mitmevärviliselt vöödilise (serva poolt arvates: oranžkollane või –punane, pruun, hall, must) või (noorena) oranžkollane. Serv tõmp või ümar. Eoslavakandja koosneb mitmetest üksteise kohal asetsevatest 3-15 mm paksustest torukeste kihtidest; torukesed puiduvärvilised. Seeneliha korkjas või tiheviltjas, kollakas, koore all sageli veidi punakas.

Kasvavad metsades, raiesmikel, puisniitudel, parkides jne, okas- ja lehtpuude kändudel, surnud püstistel ja lamavatel tüvedel ja jämedamatel okstel, sillapalkidel, tulpadel jne, erandina ka elavate pärnade, kuuskede, lehiste jt puude tüvedel, viljakehad on mitmeaastased (2-4 aasta vanused). **Mittesöödav.**

Puitulagundavate seente värvained lahustuvad halvasti neutraalse reaktsiooniga vees, seetõttu tuleks lisada veidi nuuskpiiritust, see aitab värvi eraldumisele tublisti kaasa. Kännupessiga värvides on värviskaala küllaltki lai – rohekad, kollakad ja pruunikad toonid. Värvida saab aasta läbi.

TULETAEEL (Fomes fomentarius)

Viljakeha kabjakujulise küljega kinnituva kübarana, suurus 3-10/5-30/5-10 cm. Kübar kattunud tugeva (kuni 1mm paksuse) läbilõikes pruuni ja läikiva koorega, kontsentriliste vagudega, hall või kahvatu-punakaspruun. Eoslavakandja koosneb mitmetest üksteise kohal asetsevatest 5-15(25) mm paksustest torukeste kihtidest; torukesed pruunid. Seeneliha suhteliselt õhuke, tihevatjas, kollakas- või punakaspruun.

Kasvab metsades, puisniitudel, parkides, lehtpuude (peamiselt kase ja lepa) surnud tüvedel, kändudel, lamavatel tüvedel ja jämedamatel okstel, viljakehad on mitmeaastased. **Mittesöödav.**
Värvimine vt KÄNNUPESS.

EBATULETAEL (*Phellinus igniarius*)

Viljakeha küljega kinnitunud konsooli- või kabjataolise kübarana, mis läbilõikes on kolmnurkne. Kübar poolringjas või laiem, kattunud õhukese tugeva koorega, kontsentriselt vaoline, mõnikord eriti radiaalsuunas lõhestunud, pruun tumepruun, hall või must, enamasti heledama ümara servaga, 3-12/4-20/2-10 cm suurune. Eoslavakandja mitme või isegi mitmekümne üksteise kohal asuva 2-5(8) mm paksuse tumeroostepruuni torukestekihi, millest vanemad täituvad seenekoega ja muutuvad ebaselgeks. Seeneliha puitjas, tume- roostepruun.

Kasvab metsades, puisniitudel, parkides, paljude lehtpuude (eriti kase, lepa ja paju) elavatel ja surnud tüvedel, kändudel ja lamavatel tüvedel, väga tavaline, esineb kogu aasta vältel ja võib saada kuni 10-, erandina isegi 65-aastaseks. **Mittesöödav.** Värvimine vt KÄNNUPESS.

LEHMATATIK (*Suillus bovinus*).

Kübar kollakas- kuni punakaspruun, mõnikord tumekollakate toonidega, paljas, sile, väga tugevasti kleepuv-limane, läikiv, kumer kuni lame, noorelt sisserullunud, hiljem terava servaga, Ø 4-10 cm. Torukesed algul hele- kuni märdunudkollased, hiljem oliivpruunikad. Jalg kübara värvusega, väga peeneteraline. Seeneliha kübaras helekollane, jalas erekollane, vatjas, lõhnata, maitseta.

Kasvab männi-okasmetsades ja männi-segametsades, ka märjal pinnasel, eriti rohtunud metsaservadel ja kraavides, tihti massiliselt, septembrist oktoobrini. Noorelt hea **söögiseen**. Värvides annab kollakaid ja rohekaid toone.

ROHEKAS SAMETPURAVIK (*Xerocomus subtomentosus*)

Kübar oliivhallpruun, oliivpruun, sametjas, kuiv, sile, laikumer kuni paaegu lame, $\varnothing$ 3-10 cm. Torukesed noorelt ere-kuldkollased, hiljem määratud- või väävelkollased, vajutamisel muutuvad tihti määratudsinakaks või –rohekaks. Jalg kollakaspruun, tipus ja alusel tavaliselt heledam (isegi helekollane), mõnikord pruuni võrkja ornamentatsiooniga, muidu teralis-viltjas (nagu punkteeritud), enamasti kõverdunud, kiuline, kuiv. Seeneliha kübaras valkjas, jalas kollakas, vatjas, puuviljalõhnaga, erilise maitseta. Kasvab okas- ja segametsades, juulist novembrini. Hea **söögiseen**.

SOOMUSMAMPEL (*Pholiota squarrosa*)

Viljakeha õlgkollasel põhjal tihedalt roostepruunide turris soomustega, kuiv, sitke. Soomuseid jätkub ka kõvale peaaegu puitunud jalale ning rõngale sellel. Kübar $\varnothing$ 7-10(15) cm. Eoslehekesed noorelt helekollased, hiljem pruunid. Seeneliha kollakasvalkjas. Lõhn ebameeldiv.

Kasvab põõsja kogumikuna aedades, parkides, metsades kändudel ja elusatel lehtpuudel. Värskest söödav **söögiseen**. Seda seent on säilitamiseks ka väga kerge kuivatada. Peitsimata villasele annab kollase värvuse, peitsitule kollaseid, pruune ja rohelisi toone. Katsetamist väärivad veel mitmed liigid, nagu näiteks:

PIHKANE LIIMIK (*Gomphidius glutinosus*)

Kübar hallikaspruun, määrdunud-hele- kuni tumepruun, mõnikord kohati violetja, harvem roosaka tooniga, vanemalt mustalaiguline, tervikuna äratõmmatava paksu limakihiga (limaloor), nõrgalt sisserullunud servaga, algul kumer, keskpaigas süvendunud, sile, $\varnothing$ 5-8 cm. Eoslehekesed algul valkjad või helehallid, hiljem mustalaigulised ja lõpuks üleni mustad, mõnikord roosaka tooniga, väga paksud, vahajad. Noorelt on eoslehekesed kaetud läbipaistva üldlimalooriga, mis hiljem rebeneb. Jalg valkjas, allpool sidrunkollane, vananedes tõmbub üleni mustaks; paksu limakihiga, mis jala ülaosas moodustab limarõnga. Seeneliha valkjas, vanalt punakas, vanad eksemplarid hapuka lõhna ja maitsega.

Kasvab kuuse- okasmetsades ja kuuse- segametsades, eriti noortes kuusetukkades, rohtunud metsa- ja teeservadel noorte kuuskede all, augustist oktoobrini. Väga maitsev **söögiseen**.

TÖMP TÖLVHARIK (*Clavariadelphus truncatus*)

Viljakeha on 6-12(15) cm kõrgune, trompetikujuline (äraspidikoonusjas), 20-50(90) mm laiuse tõmbi, nagu äralõigatud tipuga, hallikasbeeži ja kollakasananži tooniga. Kasvab okas- ja segametsades augustist oktoobrini. Kibeka maitse ja sitkemade viljakehade tõttu **ei ole söödav**.

VÄRVILEEME VALMISTAMINE

Pärast seda, kui taimed on kokku kogutud ja soovi korral kuivatatud, tuleb nad värvimiseks ette valmistada. Üldjuhul tähendab see seda, et keedetakse valmis värvileem ehk taimekeedis, mis sisaldab vees lahustunud taimevärve. Teine võimalus on kontaktvärvimine.

Enim kasutatakse värvileeme keetmist. Oluline on meeles pidada, et tavaliselt keskmise tugevusega värvi saamiseks tuleb võtta tooreid taimi neli korda rohkem värvitavast materjalist. Peenestatud ja kuivatatud taimi võib leotada ja keeta hõredast riidest kotikeses, sest küllalt tülikas on pärast värvitud lõngast taimejääkide eemaldamine. Leent võiks keeta suuremas koguses, et saaks lõngu värvida erinevate peitsainetega. Värskeid taimi kasutades tuleb värvileem erksam. Ei tohi ära unustada, et keedist peab olema nii palju, et värvitav materjal selles vabalt ujuks.

Seentel kasutatakse värvimiseks seenekübaraid, jalast tuleb värvi vähe. Parimad värviseened sisaldavad värvainet rohkesti ja seetõttu kulub neid tunduvalt vähem kui taimi (kuivatatud seeni kulub veelgi vähem).

100 grammi lõnga kohta arvestada 0,5-3 kg värskeid seeni. Seente hulk oleneb nende liigist ja ka soovitava värvi tugevusest, näiteks vöödikuid vajatakse ca kaks liitrit, sametvahelikke ca üks kilogramm, tatikuid ca kaks kilogrammi.

Värvilahuse saamiseks tuleb:

- Puhastada seened metsakõdust ja prahist.
- Seened tükeldada.
- Seentele kallata külm vesi (vett arvestada 4-5 korda rohkem kui seeni).
- Keeta tõmmist 1 tund (kui vesi on ebameeldivalt ussine, ei maksa karta, värvi nad ei riku; torikulistele lisada nuuskpiiritust).
- Jahutada.
- Kurnata.

Torikuliste tõmmis jätta pliidile jahtuma ning hommikul keeta leent veel 15-30 minutit ja alles siis kurnata.

LÕNGA PESEMINE

Alati enne värvimist tuleb lõngu pesta. Pesemisega eemaldatakse mustus, ketrusõlid, vahad ja muud võõrad ained, mis takistavad värviosakeste kinnitumist villakiududele. Pestuna ostetud lõngad peaks kergelt üle pesema. Soovitav on käsitseda 100 g suuruseid lõngavihte.

Enne pesemist tuleb vihtide pasmapaelad lõdvaks lasta, samuti on kasulik viht veel ühest kohast lõdvalt siduda puuvillase lõngaga, nn hoidepaelaga, millest on lõngavihti nii pesemise, värvimise kui lõpuks kuivatamise ajal hõlbus hoida.

Villast lõnga pestakse leiges ja rohkes vees pehmetoimelise pesuvahendiga, näiteks pesuseebiga. Seep tuleb eelnevalt lõigata laastudeks ning vees vahustada (jälgida, et vette ei jääks seebitükke).

Lõngavihte on soovitatav liigutada vees ühes suunas, mitte hõõruda ega väänata. Vanumise vältimiseks pestakse ka kergelt vajutades, muljudes. Pesuvett tuleks vahetada seni kuni vesi jääb puhtaks ja vahutavaks, ka loputusvesi peab jääma puhtaks.

Pestes, peitsides ja värvides tõsta ning alanda vedelike temperatuuri aeglaselt, sest järsud temperatuuri kõikumised põhjustavad vanumist.

PEITSAINED

Saadav värvitoon sõltub suuresti kasutatavast peitsist. Peitsained mitte ainult ei muuda kasutatava materjali värvust, vaid muudavad sellel ka värvivarjundeid. Peitsained võivad olla nii looduslikud kui keemilised. Nende eesmärk on soodustada värvitava materjali kiu ja värvaine vahel sideme tekkimist. (Klemola, M Taimedega värvimine-Tln 1976). Peitsained peab ette valmistama, st kaaluma, lahustama väheses vedelikus, vedelikku segatakse kuni aine täieliku lahustumiseni, peitsaine valatakse 40 kraadisesse vette. Kemikaale kasutades peab olema ettevaatlik, mõned neist on mürgised.

Peitsimisvett ei maksa keeta, kuna siis võib lõng muutuda karmiks ja kõvaks.

Peitsained:

- **keedusool NaCl**

Soola arvestatakse kuiva lõnga massist 6-10 %. See on 100 grammi materjali kohta umbes 2 teelusikatäit. Keedusool ei muuda lõnga värvitooni, vaid kinnistab selle materjalile.

- **libe**

Libe on looduslik peits, mis saadakse kui 0,5 kg lehtpuutuhale valada peale 4 liitrit keeva vett ja jätta seejärel selgima. Libe muudab kollased värvused punakaskollasteks ja soojemateks toonideks. Tehes eelpeitsi libedaga ja pärast peitsides maarjajäaga saab näiteks mustikatega värvides sügavama värvitooni.

- **maarjajää**

Alumiiniumkaaliumsulfaat ehk kaaliumalumiiniummaarjas ehk kalniit
KAl(SO₄)₂·12H₂O Maarjajää on valge läbipaistev kristalne aine, mille mõjuv osa on põhiliselt alumiinium, müüakse apteekides. Maarjajäaga peitsides ei ole soovitatav kasutada alumiiniumpada ega lasta peitsivett keema. Peitsimisvett ei maksa keeta, kuna siis võib lõng muutuda karmiks ja kõvaks.

Maarjajääd võetakse kõige rohkem 10- 20% kuiva lõnga massist, muidu saab lõng kahjustada. Värvides taimedega ja kasutades

peitsina maarjajääd, muutuvad toonid säravamaks ja põhiliselt jäävad toonid kollased ja beežid.

Seentega värvides 100 g lõnga kohta võtta 25 g maarjajääd + 10 g viinakivi.

- **oblikhape**

Oblikhape on pulberjas või teraline peaaegu läbipaistev aine. Oma olemuselt on ta looduslik aine. Oblikhapet sisaldavad suurel hulgal rabarber ja hapuoblikad. Oblikhape muudab suurel määral värvitoone, kuid samas jätab need üsna heledaks. Peitsimata kollased lõngad muudab ta halliks ja valkjaskollased rohelisteks, värvides mustikatega muutub värvitoon lillakaks.

- **vaskvitriol (vasksulfaatpentahüdraat) $\text{CuSO}_4+5\text{H}_2\text{O}$**

Sinine peenekristalne aine. Teise nimetusega *silmakivi* ehk *sinine silmakivi*.

Muudab kollased värvused tumedama varjundiga rohekaks, oliivjaks ja rohekaspruuniks.

Mürgine! Suurendab lõngade valguskindlust.

Seentega värvides võtta 100 g lõnga kohta 10 g vaskvitrioli.

- **tinapeits**

3 g tinakloriidi + 20 g viinakivi

- **raudvitriol (raudsulfaatheptahüdraat) $\text{FeSO}_4+7\text{H}_2\text{O}$ (rauapeits)**

Rohekas kristalne metallisool.

Muudab lõnga värvi tumedamaks ja tuhmimaks; kollased värvused omandavad hallika või hallikasrohelise, punased aga lillaka ning pruunika alatoonid. Doseerides peab olema ettevaatlik, sest üleannustamine võib lõnga koguni hävitada. Rauda sisaldavas värvileemes tohib lõng olla vaid 15 minutit. Ka ei või teda jätta jahtuma rauda sisaldavasse vette.

Seentega värvides 5-10 g raudvitrioli + 5 g viinakivi + 30 g glaubrisoola.

Peale nende peitsainete võib peitsina kasutada veel äädikat. Peitsidena on kasutatud veel läbi aegade hapukapsavedelikku, jõhvikamahla, kurgi ja kapsa soolvett, uriini, sipelgahapet, sidrunhapet, õlut

Soovitav peitsi kogus 100 g lõnga kohta:

MAARJAJÄÄ	10-25 g	1-2,5 tl
RAUDVITRIOL	1 - 2 g	0,25 tl
VASKVITRIOL	10 g	1 tl
KEEDUSOOL	10 g	1 tl
ÄÄDIKAS	10 g	1 tl

PEITSIMINE

Peitsimine on materjali töötlemine kemikaalidega. Et suurendada värvi vastupidavust materjalil, lisatakse talle peitsaineid. Vette või värvileeme segatud peitsaine jääb kõrgel temperatuuril lõnga külge kinni ja värv haakub omakorda tugevasti peitsi külge.

Peitsimisvõimalusi on kolm:

- eelpeitsimine
- koospeitsimine
- järelpeitsimine

Eelpeitsimise korral peitsitakse materjal enne värvimist.

- Ettevalmistatud peitsaine kurnatakse pehmesse 30-40 kraadisesse vette ja liigutatakse kuni segunemiseni.
- Seejärel tõstetakse niisutatud materjal lahustatud peitsainesse. Vedelikku kuumutatakse kuni 80 kraadini ning kuumutatakse 15-30 minutit materjali segades.
- Seejärel materjal nõrutatakse, kuid ei tohi pigistada ega väänata.

Selle peitsimisviisi eelis on see, et peitsida võib eelnevalt suurema hulga materjali ja seda siis hiljem värvida vastavalt vajadusele.

Koospeitsimine on peitsimise moodus, mille puhul materjal peitsitakse ja värvitakse korraga.

- Korralikult ettevalmistatud peitsilahus segatakse 30-40 kraadi juures oleva värvileemega.
- Leeme temperatuuri hakatakse aeglaselt tõstma, kogu aeg marejali segades.
- Värvileemt koos materjaliga peitsitakse ligikaudu 1 tund. (Taimedega värvimine. Käsitöö album 1972, nr 8 – lk 25-40).
See on mugav ja enamkasutatav peitsimisviis.

Järelpeitsimine on peitsimise moodus, mil materjal eelnevalt värvitakse ja seejärel peitsitakse.

- Valmistatakse värvileem ja selles värvitakse materjal.
- Materjal võetakse nõust välja, kurnatakse ja leende kurnatakse ettevalmistatud peitsaine.
- Seejärel asetatakse materjal uuesti vedelikunõusse.

Järelpeitsiga on võimalik parandada ebaõnnestunud värvitooni.

EELPEITSIMINE

- Kuiv lõngaviht kaaluda.
- Arvutada vajalik peitsikogus ja kaaluda see välja.
- Peits lahustada soojas vees, jälgida et ei jääks tükke.
- Arvutada vajaminev vee hulk, valada see keedunõusse ja soojendada 40-50°C (100 g lõnga kohta 3 l).
- Valada peitsilahus vette, korralikult segada.
- Lõngavihi pasmapaelad lasta lõdvaks, **märkida lõng**, et hiljem oleks teada, mis ainega peitsiti. Viht kasta leiges vees märjaks.
- Lõng asetada peitsimisevette, vesi kuumutada 90°C (vähesed õhumullid tõusevad pinnale, kuid vesi ei kee).
- Lõnga hoida 80-90°C peitsiveses 1 tund, aegajalt liigutades.

NB! Mitte keeta!

- Jahutada 50-60°C.
  - Lõnga loputada soojas vees 2 korda. Kasutada kummikindaid.
- NB! Lõnga mitte väänata, vaid pigistada suurem vesi välja!**
- Lõngaviht sirgestada kergelt raputades.
  - Kepile asetatud viht asetada kuivama varjulisse kohta.

Lõnga ei ole vaja loputada ega kuivatada, kui värvima asutakse kohe pärast peitsimist.

LÕNGA VÄRVIMINE

Looduslike värvidega värvides on lahuse temperatuur tavaliselt kõrge, umbes 80-90°C. Värvimisaeg on vähemalt 1 tund, et värv jõuaks lõnga külge kinnituda; värvileent 100 g materjali kohta võetakse ca 5 liitrit.

Eelpeitsimata lõnga l värvimine

- Kaaluda kuiv lõngaviht.
- Arvutada vajaminev peitsihulk, kaaluda see välja.
- Peits lahustada soojas vees, jälgida, et ei jääks tükke.
- Arvutada vajaminev värvileeme hulk. Leem kurnata. (Kui värvivett jääb puudu, lisada vett, kuni vajalik kogus on käes.)
- Värvivesi soojendada 40-50°C.
- Peitsilahus valada värvivette, korralikult segada.
- Lõngavihi pasmapaelad lasta lõdvaks ja **märkida lõng**, et hiljem oleks teada, millega värviti. Kasta lõng leiges vees märjaks.
- Lõng asetada värvivette, värvivesi kuumutada 90°C (vähesed õhumullid tõusevad pinnale, vesi ei kee).

- Hoida lõnga 1 tund 90°C värvivees, aegajalt liigutada. **Ära keeda!**
- Jahuta 50-60°C.
- Lõng kergelt pesta neutraalse pesuvahendiga, et eralduks kinnistumata värvaine.
- Loputada soojas vees mitmeid kordi, kuni loputusvesi jääb värvituks. Kasutada kummikindaid. **Mitte väänata, vaid pigistada suurem vesi välja!**
- Lõngaviht sirgestada kergelt raputades.
- Viht asetada kuivama varjulisse kohta.

Eelpeitsimata lõnga II värvimine

- Kasutada I värvimisest jäänud värvivett.
- Lõngavihi pasmapaelad lasta lõdvaks, **märkida lõng**, et hiljem oleks teada, millega värviti. Lõng kasta leiges vees märjaks.
- Lõng asetada värvivette, kuumutada 90°C, **mitte keeta!**
- Hoida lõnga 1 tund 90°C värvivees, aegajalt liigutada.
- Jahutada 50-60°C.
- Lõng kergelt pesta pehmetoimelise pesuvahendiga.
- Loputada kuni vesi jääb värvituks. Kasutada kummikindaid. **Lõnga mitte väänata, vaid pigistada suurem vesi välja!**
- Lõng asetada kuivama varjulisse kohta.

Peitsitud lõnga I värvimine

- Värvileem kurnata.
- Kaaluda kuiv lõngaviht.
- Arvutada vajaminev värvivee hulk (kui värvivett on vähem, lisada vett, kuni vajalik kogus on käes).
- Värvivesi valada värvimisnõusse ja soojendada 40-50°C.
- Lõngavihi pasmapaelad lasta lõdvaks. **Märkida lõng**, et hiljem oleks teada, millega värviti. Kasta lõng leiges vees märjaks.
- Lõng asetada värvivette ja värvivesi kuumutada 90°C. **Mitte keeta!**
- Hoida lõnga 90°C värvivees 1 tund, aegajalt liigutades. **Mitte keeta!**
- Jahutada 50-60°C.
- Lõngu pesta pehmetoimelise pesuvahendiga, et eralduks kinnitumata värv.
- Loputada soojas vees niikaua, kuni vesi jääb värvituks. **Lõnga mitte väänata, vaid pigistada suurem vesi välja!**
- Lõngaviht sirgestada kergelt raputades.
- Kuivama asetada varjulisse kohta.

Peitsitud lõnga II värvimine

- Kasutada I värvimise värvivett.
- Lõngavihi pasmapaelad lasta lõdvaks, **märkida lõng** ja kasta leiges vees märjaks.
- Lõng asetada värvivette, vesi kuumutada 90°C. **Mitte keeta!**
- Hoida lõngu 90°C vees 1 tund, aegajalt liigutada. **Mitte keeta!**
- Jahutada 50-60°C.
- Lõngad pesta pehmetoimelise pesuvahendiga.
- Loputada niikaua, kuni vesi jääb värvituks. **Lõngu mitte väänata, vaid pigistada suurem vesi välja!**
- Lõngaviht sirgestada kergelt raputades.
- Kuivatada varjulises kohas.

Aegajalt peaks kontrollima värvi tugevust lõngal. Kui tundub, et see kipub liiga tumedaks minema, tõsta lõng puhtasse 90°C vette ja hoida seal seni, kuni tund täis saab.

Loputusvette on soovitatav lisada paar supilusikatäit 30% äädikat 5 liitri vee kohta, siis muutub värvitud lõng pesukindlamaks. Kui aga värvitavatele toonidele soovitakse anda uusi varjundeid, siis võiks leemele värvimisprotsessi ajal lisada veidi nuuskpiiritust. Kuivatamise kestel tuleks vihte aegajalt pöörata, et lõng ei kuivaks laiguliseks.

LOPUTAMINE JA KUIVATAMINE

- Kui värvainet on küllalt materjalile kinnitunud, tõstetakse lõng leemest välja, nõrutatakse ja muljutakse veidi kuivemaks, raputatakse ettevaatlikult.
- Nii kukub praht maha ja lõng jahtub, lõngavihid vajuvad sirgu.
- Seejärel loputatakse materjali.
- Sellele järgneb lõnga pesemine pehmetoimelise neutraalse pesemisvahendiga. See tagab lahtise värvaine eemaldumise.
- Pesemisele järgneb vihtide hoolikas loputamine 3-4 korda soojas vees. (Taimedega värvimine. Käsitööalbum 1972 nr 8).
- Viimasesse loputusvette võib lisada veidi äädikat, seda tuleks teha eelkõige heledate toonide puhul.
- Neid materjale, mida **peitsiti libedaga ei tohi äädikavees loputada!**
- Kuivatamiseks raputatakse lõngu õrnalt ja pannakse pingul nõõrile või keppide peale rippuma. Läbi vihi alumise poole pannaks veel teine kepp, mis tõmbab vihi kuivamise ajal sirgu.
- Kuivatatakse soojas, mitte kuumas kohas, külmas kuivamine teeb lõnga karedaks.

Vanades värvimisõpetustes soovitatakse kuivatada lõnga kiiresti päikesepaistel. Villast peaks aga siiski kuivatama varjulises kohas lõngavihte aeg ajalt pöörates.

Suur värvikirevus tekstiilidesse saabus aniliinvärvide kasutusele tulekuga 19. sajandi II poolel.

Värvil on meie pärimuses eriline koht nii suulises kui visuaalses folklooris ja esemelises rahvakunstis. Ornamendil ja märgil üksi ei olegi niisugust tähendusjõudlust, kui seda omab ornament, millel on kindlate põhimõtete kohaselt esitatud värv. Esmased ja universaalsed värvid on valge ja must ja punane. Olla valges rõivastuses tähendab näiteks setude jaoks olla õiges vahekorras nii elavate kui surnutega, seega olla terve, kahjustamata ning kurjast puutumata. Sinine, must ja valge on üldiselt tuntud matmiskombestikku kuuluvate värvadena, punasest surnu puhul hoiduti. Värvil oli oluline koht ka ravimaagias, samuti tõrje- ja kaitsemaagias.

Värvid eesti rahvausundis:

Esiisad kasutasid värve kui haldjate asendushingi, kus igale värvile omistati veel maagilist väge, mida ta vahendas vastavalt haldjalt. Värvid jäid ka segus kasutamisel enam-vähem puhasteks, sest seguvärvid loeti ikkagi **Mana** (Manala peremees – kinnijäänud välising; Mana = Vägi ehk Tolle Ilma väekandja) värvideks või ka **Tolle Ilma** värvideks. Seepärast püüti hästi puhtaid värve saada, olenevalt kirjade otstarbest.

- Valge
- Must
- Punane
- Telliskivipunane
- Sinine
- Kollane (kuld kollane)
- Roheline
- Hall

Kombestikuvärvid:

- Prudivärv
- Leinavärv

KOKKUVÕTTEKS

Sümboolse tähendusega esemed nagu piksenool, tuleoks, kärnakivi, karjasekepp, ka mitmesugused amuletid ehk ohutised, kaitsekirjad, loitsud, valmistati sageli nimeliselt konkreetsele isikule või loomale. Väikesed kaasaskantavad kaitseesemed olid kasutusel veel 19. sajandi lõpul kurjade jõudude peletamiseks, tugevuse, väe, edu ja tervise ning jumaliku kaitse tagamiseks või tugevdamiseks.

Amuletid olid kasutusel kõigi inimese elu kesksete sündmuste, riituste, kriiside, haiguste, kriitiliste olukordade (teekond, elukohavahetus) puhul. Tänapäevakultuuris kaitstakse amuletiga mitte majandusloomi, vaid lemmikloomi, samuti lapsi.

Kaitseesemeid kinnitati eluhoonetele ja lautadele-tallidele ning tööriistade külge. Neid ka joonistati, süvendati või põletati esemele. Võib tähistada ka sotsiaalset staatust, vanust ja sugu, poliitilist kuuluvust või esteetilist sõnumit.

SÜMBOLID ÜHISKONNAS

- Sümbolid on ühe või teisel moel alati võimu teenistuses ja seotud ühiskondlike lepetega.
- Sümbolid on seotud võimu legitiimsusega ja on selle tunnistus.
- Ühiskonnas on sümbolitega taganud oma legitiimsed õigused tavaliselt kuningas /võim, ülaklass/aadelkond, organisatsioonid.
- Max Weber – kohus ja politsei ehk riigi agendid on õiguslikud vägivalla läbiviijad.
- Riigi kodanike jaoks ja nende silmis pole kunagi kõik riigi ettevõtmised legitiimsed (natsid, kommunism).

KONFLIKT, VÄGIVALD JA SÜMBOLID

- Agressiooni ühiskonnas kontrollib kultuur, mõnikord on see kaitstud sümboli staatusega ja sellega kaasneb sümbolite kasutamine.
- Hispaania härjavõitlus kui legaalne ja ülekantud agressioon.
- Sport kui agressiooni väljaelamise võimalus nüüdisühiskonnas.
- Sümboolsed võitlused (ka võistlemised).
- Verbaalne agressioon – tänases ühiskonnas loitsude, palvete, rituaalse sõimu asemel ropendamine kui igapäevakõne, sõim, kuulujutud ja keelepeks, meedia kui üks verbaalse agressiooni legaalne käepikendus.
- Maagiline agressioon – menetlused kellegi kahjustamiseks.

Sümbolite ja ideoloogia seosed on nüüdisühiskonnas sama pidevad, tugevad ja olulised kui varem, mis tagab müütide jätkueluks soodsa pinnase.

Abistavad ja täiendavad kirjandusallikad:

- Allan, T. *Hauad, hauakambrid ja muumiad. Eri kultuuride matmistavad*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2005.
- Allik, J. Värvitaju, värvinimetused ja värvisümboolika. – *Looming*. 1982 nr 3, lk 375-384.
- Alttoa, K. *Saaremaa kirikud*. Tallinn: Kunst, 2003.
- *Antiigileksikon*. Tallinn: Valgus, 1985.
- Anton, F., Dockstades, F.J., Trowell, M. jt. *Primitive Art. Pre-Columbian/North American Indian/African/Oceanic*. New York: Harry N. Abrams inc Publishers, 1979.
- Artla, T., Kelgo, M. *Seentega värvimine*. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2000.
- Artla, T., Ojaste, A. *Kindakirju Viru- ja Võrumaalt*. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2000.
- Astel, E. *Õlest vakad ja karbid*. Tartu, 2007.
- Astel, E. *Eesti vööd*. Tartu: Ilmamaa, 1998.
- Bauer, W., Dümotz, I., Golovin, S. *Lexikon der Symbole*. Wiesbaden, 1995.
- Bell, J. *Maailma peegel. Maailma kunsti uus ajalugu*. Sinisukk, 2007.
- Bruce-Mitford, M. *Kogu maailma märgid ja sümbolid*. Tallinn: Varrak, 1997.
- Cirlot, J.E. *A Dictionary of Symbols*. New York, 1962.
- Cotterell, A. *Lääne mütoloogia entsüklopeedia*. Tallinn: Varrak, 2001.
- Cotterell, A., Storm, R. *Maailma mütoloogia entsüklopeedia*. Tallinn: Varrak, 2006.
- Day, M. *100 tegelaskuju antiikmütoloogiast Lääne kunstis*. Sinisukk, 2007.
- Dröbler, R. *Kui tähed olid jumalad*. Tallinn: Valgus, 1983.
- Eco, U. *Ilu ajalugu*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006.
- *Eesti kunsti ajalugu 2*. Toim. K.Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005.
- *Eesti rahvakalender I-VIII*. Tallinn, I (1970) – koost. S. Lätt, II (1981), III (1984), IV (1985), VIII (1999) – koost. M. Hiemäe.
- *Eesti Rahvakultuur*. Toim. A. Viires, E. Vunder. Tallinn, 1998.
- *Eesti rahvakultuuri leksikon*. Toim. A. Viires. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1995.
- Eisen, M.J. Rist. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat II*. 1926, lk 86-102.
- Elstrok, H. Mahu ranna peremärgid. – *Kultuur ja elu*. 1987 nr 7, lk 34-38.
- Ferguson, G. Märgid ja sümbolid kristlikus kunstis. – *Akadeemia*. 1990 nr 11-12, 1991 nr 1-6.
- Fontana, D. *Millest kõnelevad sümbolid. Teejuht sümbolite ja nende tähenduste juurde*. AS Kirjastus Ilo, 2004.
- Habicht, T. Ehiselementidest eesti taluarhitektuuris. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXIX*, 1976, lk 126-169.
- Habicht, T. *Rahvapärane arhitektuur*. Tallinn: Kunst, 1977.

- Hagu, P. Setu viljakusjumal Peko.- *Keel ja Kirjandus*. 1975 nr 3, lk 166-173.
- Heintalu, A. *Estide (tšuudide) hingestatud ilm*. Männisalu, 2001.
- Heintalu, A. *Estide (tšuudide) hingestatud ilm II*. Männisalu, 2006.
- Heinz-Mohr, G. *Lexikon der Symbole*. Köln, 1972.
- Hitsanen, P. Värjäys ja kankaanpaininta. [WWW].
<http://www.coloria.net/historia/varjays.htm> (14.08.2004).
- Honko, L. Folklooriprotsess. – *Mäetagused*. 1998 nr 6, lk 56-84 [E-ajakiri]
<http://www.mäetagused.ee/> (21.07.2007).
- Hoppal, M. Sümbolravi Ungari rahvameditsiinis. – Rmt.: *Rahvausund tänapäeval*. Toim. M. Hiemäe ja M. Kõiva. Tartu, 1995, lk 114-123.
- Indreko, R. Rangipuud ERM-i kogudes. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat II*. Tartu, 1926, lk 129-164.
- Indreko, R. Skulptuur ja ornament Eesti kiviaja luuriistades. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat VI*, 1931, lk 47-66.
- Johanson, A. *Taimevärvide õpetus*. Tartu, 1918.
- Jürgenson, A. *Seened kultuuriloos*. Kirjastus Argo, 2005.
- Kaarma, M., Voolmaa, A. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat, 1981.
- Kaldmaa, I. Lõigetega unkalaudadest Eesti taluehitistel. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XV*. Tartu, 1947, lk 118-137.
- Kello, K. *Vana aja raamat*. Tallinn: Olion, 2000.
- Kirme, K. *Eesti sõled*. Tallinn: Kunst, 1986.
- Konsin, K. Haapsalu rätikud. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXII*. Tartu, 1967, lk 172-187.
- Konsin, K. *Eesti rahvakunst*. Tallinn: Valgus, 1970.
- Konsin, K. *Silmkoesemed*. Tallinn: Kunst, 1972.
- Konsin, K. *Kudumid*. Tallinn: Kunst, 1979.
- Kriiska, A., Tvauri, A. *Eesti muinasaeg*. Tallinn: Avita, 2002.
- Kuigo, E. Naistesärkide kaunistused Eestis XIX sajandil. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXIV*. Tartu, 1969, lk 75-125.
- Kuigo, E. Lilltikandist eesti rahvakunstis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algupoolel. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXVI*. Tartu, 1972, lk 119-148.
- Kuma, H. *Eesti rahvavaibad*. Tallinn: Kunst, 1976.
- Kurrik, H. Näärükroonid. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IV*. Tartu, 1928, lk 57-77.
- Kurrik, H. Eesti pitsid. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat VI*. Tartu, 1931, lk 88-119.
- Kurrik, H. Kõlavöö Estis. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat VII*. Tartu, 1932, lk 93-124.
- Kurrik, T. *Eesti rahvarõivad*. Tartu, 1938.
- Kurfeldt-Hanko, J. Nõiamärkidest. – *Eesti Kirjandus*. 1938, lk 365-367, 403-415.

- Kuusik, U. *Kolmas riik*. Põltsamaa: OÜ Vali Press, 1999.
- Kõiva, M. Loitsust riituseni. – Rmt.: *Rahvausund tänapäeval*. Toim. M. Hiimäe ja M. Kõiva. Tartu, 1995, lk 175-194.
- Kõiva, M. Palindroomidest, aga ennekoike tähtvormelitest. – Rmt.: *Sator I*. Artikleid usundi- ja kombeloost. Tartu, 1998, lk 190-213.
- Kõiva, M. Sümbolid, ideoloogia, võim.
https://www.folklore.ee/~mare/rahvausund/3_sumbolid_ideoloogia_voim.pdf
- Kõiva, M. Numeraalid. Ühest loitsude alaliigist. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XLIII*. Tartu, 1999, lk 115-132.
- Kõivupuu, M. Ristipuud Lõuna-aeesti matusekombestik. – *Akadeemia*. 1997 nr 1, lk 35-61.
- Kõuts, E., Valk, H. *Rist ja raud. Põhja-Eesti külaseppade 18. ja 19. sajandil tehtud kalmuriste*. Tallinn: SE&JS Kirjastuskompanii, 1998.
- Künnap, A. Mea culpa, aga omakeelsed Eesti põliskasukad oleme olnud ehk juba 12000 aastat. – *Keel ja Kirjandus*. 1996 nr 8.
- Lang, V. Varane maaviljelus ja maaviljelusühiskond Eestis. – Rmt.: *Muinasaja teadus*. 3. Tallinn, 1995.
- Laul, S. Rauaaja kultuuri kujunemine Eesti kaguosas (500 e.Kr.-500 p.Kr.). – *Muinasaja teadus* 9. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad 7. Tallinn, 2001.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. *Euran puku ja muut muinasvaateet*. Helsinki: Suomen arkeologinen seura, 2001.
- Linnus, H. *Tikand eesti rahvakunstis I*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.
- Linnus, H. *Tikand eesti rahvakunstis II*. Tallinn: Eesti Raamat, 1973.
- Loit, M. *Trapetsiaalsed hauaplaadid Eestis*. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2004.
- Lommel, A. *Maailmantaide. Esihistoriallinen ja primitiivinen taide*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 1993.
- Loorits, O. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Tallinn, 1990.
- Loorits, O. Meie – eestlased. Rmt.: *Eesti mõttelugu* 35. Tartu: Ilmamaa, 2000.
- Lotman, J. *Semiosfäär*. Tallinn: Vagabund, 1999.
- Lowenstein, T. *Buddha aarded. Püha Aasia hiilgus*. Sinisukk, 2007.
- Lumiste, M., Kangropool, R. Sõdalane, sarv ja päikeseketas Saare-Lääne varases raidkunstis. – *Kunst*. 1969 nr 1, lk 30-36.
- Manninen, I. Eesti rahvariiete ajalugu. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat III*. Tartu, 1927, lk 5-485.
- Macquitty, M. *Kõrbed*. Tallinn: Koolibri, 1999.
- Markus, K., Kreem, T.-M., Mänd, A. Kaarma kirik. – Rmt.: *Eesti kirikud I*. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2003.
- McKenzie, M., Prime, R., George, L., Dunning, R. *Mütoloogiad kogu maailmast. Eri rahvaste mütoloogilised uskumused ja traditsioonid*. Avita, 2002.
- Meehan, A. *Celtic Design: spiral patterns*. London: Thames and Hudson, 1993.
- Meyer, F.S. *Handbook of ornaments*. New York, 1957.

- M.Fagan, B. *Seitsekümmend suurt muistset leiutist*. Tallinn: Koolibri, 2007.
- Moora, H., jt. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.
- Moora, A. *Eesti talurahva vanem toit*. Tartu: Ilmamaa, 2007.
- Mägi-Lõugas, M. Eesti viikingiaegsed käevõrud ja nende ornament. – Rmt.: *Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte. Muinasaja teadus 3*. Tallinn, 1995, lk 271-325.
- Mägi, M., Ratas, J. Eestlaste rõivastus. – Rmt.: *Eesti aastal 1200*. Tallinn: ARGO. 2003, lk 205-225.
- O'Connell, M., Airey, R. *Märgid ja sümbolid*. Sinisukk, 2007.
- Odres, L. Lahemaa peremärgid. – *Kunst ja Kodu*. 1978 nr 1, lk 27-29.
- Odres, L. *Eesti rõngasristid*. Tallinn, 1983.
- Palamets, H. *Keskaja kultuurist ja olustikust*. Tallinn, 1982.
- Pallo, S. *Eesti peremärgid*. Tallinn: Grenader Kirjastus, 2006.
- Peesch, R. *Ornamentik der Volkskunst in Europa*. Leipzig, 1981.
- Peets, J. Teaduseelsest keemiast ja muinaseestlaste tekstiilvärvidest. Loodus, inimene, tehnologia. Indistsiplinaarseid uurimusi arheoloogias. – Rmt.: *Muinasaja teadus 5*. Tallinn, 1998, lk 279-290.
- Peets, J. Indigovärvist Läänemere piirkonnas ja Eestis muinas- ja keskajal. Loodus, inimene, tehnologia. Interdistsiplinaarseid uurimusi arheoloogias. – Rmt.: *Muinasaja teadus 5*. Tallinn, 1998, lk 291-307.
- Piho, M., Leete, A. Sõle sisemus. Helüsevä ja läügüsõ. – *Postimees*, 1996, 15. okt.
- Piho, M. Punane ja valge. Setud. Värv ja kultuur. – Eesti Rahva Muuseum. Tartu, 2000 [näituse kataloog].
- Piper, D. *Kunsti ajalugu*. Tallinn: Varrak, 2006.
- Piiri, R. *Kindad. Õnnetähest männakirjani*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001.
- Piiri, R. *Talurahva jalanõud*. Tartu, 2004.
- Piiri, R. *Rahvarõivaid Eesti Rahva Muuseumist*. Tallinn: Schenkenberg OÜ, 2006.
- Piiri, R. *Eesti talurahva ülerõivas*. Tartu, 2007.
- Plazy, G. *Kunsti ajalugu kujundites*. Sinisukk, 2002.
- Puhvel, J. *Võrdlev mütoloogia*. Tartu: Ilmamaa, 1996
- *Pulmawärk*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2005.
- Põllu, K. Geotsentrilise maailmapildi kajastumine eesti rahvakunstis. – *Eesti Loodus*. 1977 nr 4, lk 216-223.
- Põllu, K. Eesti rahvaornamendi algkujundid. – *Eesti Loodus*. 1978 nr 12, lk 781-788.
- Põllu, K. Kas tähekaart Karjala kaljujoonistel? – *Horisont*. 1990 nr 8, lk 18-24.
- Põllu, K. *Kümme soome-ugri uurimisreisi*. Tallinn: Olion, 1990.
- Põllu, K. *Eesti Kunstiakadeemia kaksikümmend soome-ugri reisi*. Tallinn, 1999.

- Reemann, V. Viinapuuväät – maasikakiri. - Eesti Rahva Muuseum. Tartu, 2001 [näituse kataloog].
- Reemann, V. Küübid Eesti Rahva Muuseumi kogudes. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat* L. Tartu, 2007, lk131-156.
- Remmel, M. *Mõistatuslik muinas-eesti*. Tallinn: Argo, 2007.
- Russow, B. *Liivimaa kroonika*. Tartu, 1993.
- Ränk, G. Härjaike. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat* V. Tartu, 1929, lk 154-169.
- Ränk, G. *Vana Eesti rahvas ja kultuur*. Tartu: Ilmamaa, 1996.
- Saar, T. *Kihnu raamat*. Tallinn: Emakeele Selts, 1998.
- Saare, T. *Sümboolikaleksikon*. Tallinn: Avita, 2001.
- Saare, T. *Eesti mõisnike vapid*. Kirjastus Argo, 2006.
- Saks, L. *Mulgi kirikindad ja kirisukad*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.
- Sarapik, V. Must ja valge eesti rahvaluules. – *Keel ja Kirjandus*. 1994 nr 11-12.
- Sasson, R., Gaur, A. *Signs, symbols and icons. Pre-history to the computer age*. Wiltshire: Intellect Books, 1997.
- Schweppe, H. *Handbuch der Naturfarbstoffe*. Hamburg: Nikol Verlagsgesellschaft, 1993.
- Shepherd, R. *1000 symbols*. New York: Thames & Hudson, 2002.
- Signier, J.-F. *Salaühingud. Druiidid, vabamüürlased, al-Qaeda, maffia ...* Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS, 2007.
- Slater, S. *Täielik heraldikaraamat. Heraldikast läbi aegade ja selle kasutusest tänapäeval*. Sinisukk, 2005.
- Stemp, R. *Renessansi salakeel. Itaalia kunsti varjatud sümbolite tähendused*. Sinisukk, 2007.
- Storm, R. *Idamaade mütoloogia entsüklopeedia*. Tallinn: Varrak, 2001.
- Summatavet, K. Soome-ugri rahvaste vana maailmapildi põhisümbolitest ja nende kasutamise võimalustest tänapäeva kunstiloomingus. – Rmt.: *Lee IV*. Ümin. Tartu, 1997, lk 16-18.
- Summatavet, K. Ornament kõneleb. – Rmt.: *Rahvatraditsioonidest Eestis*. Koost. A. Raud. Viljandi: Viljandi Kultuurikolledž. 2001, lk 35-41.
- Sutrop, U. Eesti keele põhivärvinimed. – *Keel ja Kirjandus*. 1995 nr 12.
- Sutrop, U. Eesti keele värvussõnavara arengu põhijooni. – *Keel ja Kirjandus*. 1996, nr 10.
- Sutrop, U. Meie esivanemate rahvatarkus ja maailmapilt: mida keel mäletab? – *Mäetagused*. 1999 nr 11, lk 113-119 [E-ajakiri] <http://www.mäetagused.ee/> (27.07.2007).
- Talve, I. *Eesti kultuurilugu*. Tallinn, 2004.
- Tamjärv, M. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Kirjastus KPD, 2001.
- Thomson, G.-M. *Spiritismi ja müstika entsüklopeedia*. ERSEN, 2000.
- Tihase, K. *Eesti talurahvaarhitektuur*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus, 2007.

- Tomberg, R. *Vatid, troid, vamsad – silmkoelisi kampsuneid Lääne-Eesti saartelt*.
- Eesti Kunstiakadeemia, 2007.
- Torbrügge, W. *Prehistoric European Art*. New York: Harry N. Abrams inc Publishers, 1968.
- Torop-Kõivupuu, M. Ristipuud maastikul ja usundilises jutupärimuses. – *Mäetagused*. 2004 nr 27, lk 105-125 [E-ajakiri] <http://www.mäetagused.ee/> (01.09.2007).
- Tresidder, J. *Sümbolid*. AS Kirjastus Ilo, 2002.
- Tresidder, J. *1001 sümbolit*. Sinisukk, 2004.
- Tõnurist, I. *Rahvarõivakandja abiline*. Tallinn, 2003.
- Vaga, V. *Kunst Tallinnas XIX sajandil*. Tallinn: Kirjastus „Kunst”, 1976.
- Vaga, V. *Üldine kunstiajalugu*. Tallinn: Koolibri, 2004.
- Valk, H. Lõuna-Eesti sörmused 13.-17. sajandil. – Rmt.: *Arheoloogiline kogumik*. Muinasaja teadus I. Tallinn, 1991, lk 182-199.
- Viires, A. *Eesti rahvapärane puutööndus: ajalooline ülevaade*. Tallinn, 1960.
- Viires, A. *Puud ja inimesed: puude osast Eesti rahvakultuuris*. Tallinn, 1975.
- Viires, A. Eestlaste värvimaailm. – *Keel ja Kirjandus*. 1983 nr 6, lk 290-302.
- Vikipeedia. Vaba entsüklopeedia. [WWW]. <http://et.wikipedia.org/wiki/Esileht> (27.07.2007).
- Vilbaste, G. Taimedega värvimisi Eestis.. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XIV*. Tartu, 1939, lk 1-56.
- Viluoja, E. *Kodukäija Eesti pärimustes. // Kalender*. Tallinn, 1991.
- Vint, T. Liivimaa – muistne keldi kõrgkultuuri viimane keskus. – *Ehituskunst*. Tallinn, 1995 nr 12, lk 46-52.
- Vint, T. Tao geomeetriline struktuur. Liivimaa. Kaug-Ida. – *Ehituskunst*. Tallinn, 1995 nr 13, lk 40-45.
- Vint, T. Enne viikingite aega. Lääs. Kaug-Ida. Keldid. – *Ehituskunst*. Tallinn, 1996 nr14, lk 49-58.
- Vint, T. Majad ja märgid. – *Ehituskunst*. Tallinn, 1996 nr 15, lk 50-59.
- Vint, T. Väljak ja võsa. – *Ehituskunst*. Tallinn, 1997 nr 16/17, lk 82-91.
- Vint, T. Valguse struktuurid ja loomisvõime. – *Ehituskunst*. Tallinn, 1997 nr 18/19, lk 79-92.
- Vint, T. Vabaduse väljak. Maailmapuu. – *Ehituskunst*. Tallinn, 1998 nr 20/21, lk 78-93.
- Vint, T. Reval. Tallinn. Üks linn, kaks saatust. – *Ehituskunst*. Tallinn, 1998 nr 22/23, lk 76-93.
- Vint, T. Önnemärgid. Keelatud märgid. – *Ehituskunst*. Tallinn, 1999 nr 24/25/26, lk 117-139.
- Vint, T. Centrum. – *Ehituskunst*. Tallinn, 2000 nr 27/28, lk 84-95.
- Vint, T. *Elu märgis: tekstiil ja loodus. Tekst ja loodus*. Tartu, 2000.
- Vint, T. Väravatornid. – *Ehituskunst*. Tallinn, 2000/2001 nr 29/30, lk 82-95.

- Vint, T. Suur Draakon – „Nord-East Express”. – *Ehituskunst*. Tallinn, 2001/2001 nr 31/32, lk 82-95.
- Vint, T. Tõnis Vint eri. – *Ehituskunst*. Tallinn, 2002 nr 33/34, lk 3-96.
- Voolmaa, A. *Eesti rahvakunst tekstiilis*. Tallinn, 1969.
- Voolmaa, A. *Õlakatted – söbad, õlalinikud, suurrätid eesti naise rõivastuses*. Tallinn, 1990.
- Vunder, E. *Eesti rahvapärane taimornament tikandis*. Tallinn: Kunst, 1992.
- Võti, T. Lääne-Eesti saarte õllekannud. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXIII*. Tartu, 1968, lk 203-234.
- Võti, T. *Eesti rahvapärased kirstud ja vakad*. Tallinn: Valgus, 1974.
- Võti, T. Eesti talupoja toolid. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXXI*. Tartu, 1978, lk 103-120.
- Värva, M. Eesti koonlalauad. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXXVI*. 1988, lk 113-126.
- Värva, M. Ratta või ketta motiiv eesti õllekannu käepidemel. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXXIX*. 1992, lk 48-61.
- Õim, A. Värvinimetuste moodustamisest ja kasutamisest eesti ja vene keeles. – *Keel ja Kirjandus*. 1983 nr 1, lk 31-32.
- Õunapuu, P. Rannarootsi esemed Etnograafiamuuseumi kogudes. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXXVII*. 1989, lk 132-144.
- Õunapuu, P. Skandinaavia mõjutusi Eesti rannikuala talumööblile. – Rmt.: *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XXXIX*. 1992, lk 62-71.
- Üprus, H. Eesti rahvakunst kunstiajaloo aspektist. – Rmt.: *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIV*. Tallinn: Valgus. 1969, lk 7-40.
- Üprus, H. *Raidkivikunst Eestis XIII-XVII sajandini*. Tallinn: Kunst, 1987.
- Woolf, G. *Ancient Civilizations*. London: Duncan Baird Publishers, 2005.